

36/1

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2021

**FOLIA HISTORICA
BOHEMICA**

36

č. 1

Historický ústav
Praha 2021

Redakce:

Jiří MIKULEC (vedoucí redaktor)

Jiří HRBEK (výkonný redaktor)

Redakční rada:

Ivo BARTEČEK, Lenka BOBKOVÁ, Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ,

Václav BŮŽEK, Zdeněk HOJDA, Martin HOLÝ, Tomáš KNOZ,

Antonín KOSTLÁN, Václav LEDVINKA, Eduard MAUR,

Martina ONDO GREČENKOVÁ, Jaroslav PÁNEK, Jiří PEŠEK,

Svatava RAKOVÁ, Tomáš STERNECK, Petr VOREL

International Editorial Board:

Joachim BAHLCKE (Stuttgart), Alessandro CATALANO (Padova),

Marie-Elizabeth DUCREUX (Paris), Henryk GMITEREK (Lublin),

Géza PÁLFFY (Budapešť), James R. PALMITESSA (Kalamazoo),

Karl VOCELKA (Wien)

ISSN 0231-7494

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2021

I
STUDIE

Josef Svoboda

MISTROVSKÁ ZKOUŠKA CECHŮ KREJČÍCH V ČESKÝCH ZEMÍCH*

ABSTRACT

Master Craftsmen Exam of the Tailors' Guild in the Czech Lands

This study deals with the establishment and course of the tailors' master craftsmen exam in the historical territory of Bohemia, Moravia and Silesia from the Middle Ages to the 19th century. Based on a comparison of sources pertaining to guilds – especially of the articles of the guild, official registers and books of tailoring patterns – the author analyzes the beginning of the master craftsmen exam in the Middle Ages, how its main characteristics (such as payments, the length of training, the course of the exam) were being formed, as well as the subsequent changes during the early modern age. Great emphasis is placed on masterpieces, their variety or the way they were made; to this aim, the author uses some up to now unknown or seldom used sources such as lists of masterpieces or protocols pertaining to the master craftsmen exams. A milestone with respect to researching the master craftsmen exam became the approval of the general articles of the guild in 1739, while this study compares regulations on the exams and masterpieces with the previous practice. Using the example of tailors from Mirošov u Rokycan, the final part of this paper studies the course of the master craftsmen exam in the period following the issuance of the general articles of the guild.

Keywords: master exams – tailors in Czech lands – guilds – craftsmen – early modern economy

Mistrovská zkouška byla základním stavebním kamenem při budování cechovního společenství a jako taková vytvářela přelom mezi učební dobou učňů a tovaryšů a výkonem řemesla mistrů. Kromě toho stála také za rozdělením řemeslníků na

---

* Studie vznikla v rámci projektu GA ČR č. 21-33437S „Pozůstalostní inventáře v etnologické perspektivě: potenciál archivního pramene pro poznání proměn lidového oděvu českých zemí“.

cechovní mistry, kde za kvalitu jejich práce ručil cech jako korporace, a na necechovní, později pronásledované, fušery a štolíře. Od dob Zikmunda Wintra¹⁾ se však výuce učňů a tovaryšů či mistrovské zkoušce, potažmo mistrovským kusům, u nás podrobně věnovala pouze hrstka autorů.²⁾ V posledních desetiletích představila nejzásadnější práci Ivana Ebelová, která se zabývala mistrovskými kusy stavebních řemesel.³⁾ I když v nedávné době došlo v české historiografii k renesanci zájmu o cechovní problematiku, zejména v podobě regionálně zaměřených studií,⁴⁾ brzy třicetiletá studie Ivany Ebelové prozatím nenašla příliš mnoho následovníků. K výuce učňů a tovaryšů ve středověku a raném novověku se nově obecně vyjádřili Michaela Antonín Malaníková a Tomáš Sterneck v rámci publikace *Děti a dětství*.⁵⁾ V zahraničním bádání je naopak toto téma v posledních letech jedním z důležitých směrů výzkumu cechů a městské společnosti. Otázka učňů byla historiky v nedávné době revidována, zabývali se jí například Bert de Munck⁶⁾ nebo již zesnulý Stephan R. Epstein.⁷⁾ Dalším z výsledků je sborník *Learning on the Shop Floor*.

¹⁾ Zikmund WINTER, *Mistrovské kusy starodávných řemeslníků*, Časopis Musea království Českého 68, 1894, s. 495–518; TÝŽ, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906.

²⁾ Častěji jsou mistrovské kusy respektive zkoušky krátce zmiňovány v pracích věnovaných konkrétním cechům, nově např. Radka HEISLEROVÁ, *Maliřský cech Menšího Města pražského*, Praha 2016, s. 47–49; Jiří SMRŽ, *Pražští mečíři ve středověku a raném novověku*, Pražský sborník historický 46, 2018, s. 21–58 (o zkoušce a kusech s. 25–28).

³⁾ Ivana EBELOVÁ, *Mistrovské kusy stavebních řemeslníků v cechovních artykulích 16.–18. století*, in: Miloslav Polívka – František Šmahel – Michal Svatoš (edd.), *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.*, Praha 1992, s. 59–72.

⁴⁾ Zde můžeme jmenovat např. práce Evy Němečkové (Eva NĚMEČKOVÁ, *Život determinovaný normami – cechovní artikule jako normativní pramen městského života s ohledem na královská města severozápadních Čech*, in: Andrea Kozlová – Martina Šimíková [edd.], *Kreativní město: Kapitoly o proměnách středoevropských měst v průběhu staletí*, Ostrava 2016, s. 39–53), Jakuba Hušky zabývajícího se moravskými cechy (např. Jakub HUŠKA, *Konfirmace cechovních pořádků v 17. a 18. století na příkladu brněnských a olomouckých korporací*, Brno v minulosti a dnes: příspěvky k dějinám a výstavbě Brna 30, 2017, s. 233–250) nebo Jiřího Smrže (Jiří SMRŽ, *Cechy v pražských městech od prvních zpráv ve 13. století až do jejich zrušení v roce 1860*, Praha 2019).

⁵⁾ Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ a kol., *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*, Praha 2019, s. 324–325, 332–338.

⁶⁾ Bert DE MUNCK, *Gilding golden ages: perspectives from early modern Antwerp on the guild debate, c. 1450–c. 1650*, *European Review of Economic History* 15, 2011, s. 221–253.

⁷⁾ Viz např. Stephan R. EPSTEIN, *Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change in Pre-industrial Europe*, *The Journal of Economic History* 58, 1998, s. 684–716.

Historical Perspectives on Apprenticeship vzniklý pod editorským vedením Berta de Muncka, Stevena L. Kaplana a Huga Solyho.⁸⁾

Ještě méně pozornosti bylo u nás v minulosti věnováno samotným krejčím. Nejpodrobněji se jimi ve svých třídlílných dějinách krejčích zabýval ve 30. letech 20. století Josef Wagenknecht, který však z velké míry spoléhal na výklad a analýzy Zikmunda Wintra.⁹⁾ Z novějšího bádání můžeme zmínit spíše popisnou a úzce regionálně vymezenou studii Evy Němečkové o krejčovských a ševcovských ceších v Bílině a Krupce,¹⁰⁾ stručné dějiny pražských krejčích v díle Jiřího Smrže¹¹⁾ a zejména dílo Martina Šimši. Ten v rámci výzkumu lidového oděvu v raném novověku zpřístupnil a nově vydal některé z knih krejčovských stříhů české provenience a edice doprovodil úvodními studiemi, kde analyzuje důvody vzniku knih stříhů a oděvy, které jsou v nich vyobrazeny.¹²⁾ Podobnou problematikou se v sousedním Rakousku zabývala ve svých průkopnických pracích Ingeborg Petrascheck-Heim.¹³⁾

Předkládaná práce si klade za cíl alespoň trochu napravit nedostatek zájmu o krejčovské cechy a mistrovské kusy a na příkladu krejčovských cechů z Čech, Moravy a Slezska podrobně představit jednotlivé fáze vývoje mistrovské zkoušky krejčích a změny, ke kterým v rámci zkoušky došlo od prvních zmínek o podmínkách přijetí do cechu v artikulích z roku 1318 až po zánik cechovního zřízení v roce 1859, respektive 1860.¹⁴⁾ Hlavním pramenem jsou cechovní řady krejčích z území historických zemí Čech, Moravy a částečně Slezska doplněné o další dokumenty cechovní provenience (cechovní knihy, aktový materiál nebo knihy krejčovských

⁸⁾ Zde zejména úvodní studie Bert DE MUNCK – Hugo SOLY, *„Learning on the Shop Floor“ in Historical Perspective*, in: Bert de Munck – Stephen L. Kaplan – Hugo Soly (edd.), *Learning on the Shop Floor. Historical Perspectives on Apprenticeship*, New York 2007, s. 3–32.

⁹⁾ Josef WAGENKNECHT, *Krejčí v Praze od založení města až po dnešní doby I-III*, Praha 1932–1933.

¹⁰⁾ Eva NĚMEČKOVÁ, *Krejčovské a ševcovské cechy v Bílině a Krupce v raném novověku*, Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 28, 2010, s. 169–192.

¹¹⁾ J. SMRŽ, *Cechy v pražských městech*, s. 201–207 (včetně odkazů na hmotné i písemné prameny).

¹²⁾ Martin ŠIMŠA, *Knihy krejčovských stříhů v českých zemích v 16. až 18. století*, Strážnice 2013; TÝŽ, *Krejčovské cechy a jejich vliv na formování mužského venkovského oděvu ve střední Evropě 16. a 17. století*, Český lid 107, 2020, s. 259–307; TÝŽ, *Knihy krejčovských stříhů ve střední Evropě v 16. až 18. století I*, Strážnice 2021.

¹³⁾ Kvůli vztahu k mistrovské zkoušce zde zmíním zejména studii Ingeborg PETRASCHECK-HEIM, *Die Meisterstückbücher des Schneiderhandwerks in Innsbruck*, Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum 50, 1970, s. 159–218.

¹⁴⁾ Tzv. prozatímní živnostenský řád byl sice vyhlášen už 20. prosince 1859, platnosti ale nabyl až k 1. květnu 1860. J. SMRŽ, *Cechy v pražských městech*, s. 87.

stříhů).¹⁵⁾ Tato studie se snaží odpovědět zejména na otázky, jak se vyvíjela kritéria pro přijetí do cechu, ve které fázi vývoje cechovní soustavy v českých zemích se poprvé výslovně objevuje mistrovská zkouška krejčích, v čem tato zkouška spočívala a jak se eventuálně vyvíjely její součásti, zejména mistrovské kusy. Vzhledem k zaměření článku na mistrovskou zkoušku zde pomijím některé pro tehdejší cechy důležité doprovodné jevy při přijímání do společenství, jako byla mistrovská svačina či pravidla pro ženění tovaryšů před vstupem do cechu. Tato bezesporu zajímavá témata si v budoucnu zaslouží podrobnější výzkum.

Výuka krejčích

Před zkoumáním mistrovské zkoušky je potřeba zaměřit se na počátek přípravy budoucích krejčovských mistrů, čili na výuku učňů a tovaryšů. Cesta zájemců o mistrovství byla poměrně dlouhá a obtížná a začínala již v mladém věku, kdy se z chlapců stávali krejčovští učedníci.¹⁶⁾ Doba, po kterou se měli učit řemeslu, nebyla v nejstarších krejčovských artikulech ze 14. a 15. století příliš specifikována, a rovněž v pozdější době se mezi jednotlivými oblastmi a cechy objevovaly značné rozdíly. První zmínku o době strávené učením řemesla se podařilo dohledat k roku 1503 v artikulech krejčích z Velkého Meziříčí, kteří měli tato nařízení převzít z jim poslaných a nám nedochovaných jihlavských krejčovských statut.¹⁷⁾ Doba výuky

¹⁵⁾ V rámci dosavadního výzkumu se mi spolu s dr. Martinem Šimšou zatím podařilo shromáždit a analyzovat 264 cechovních artikulí krejčích z let 1318–1857 (včetně nařízení pro tovaryše), z nichž 52 obsahovalo vypsání mistrovské kusy.

¹⁶⁾ Někdy se také jako synonymum pro učedníka používá slovo „pachole/pacholík“, které však může znamenat i staršího vyučeného čeledína, pravděpodobně před nástupem na vandr. Takto je zmiňován např. v artikulech z Velkého Meziříčí z roku 1503: „*Žádnej mistr nemá přes dva tovaryše a pacholika chovati. Pakli by učedníka měl, pachole chovati nemůže pod pokoutou půl funtu vosku.*“ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Cech krejčích Velké Meziříčí, inv. č. 1, Cechovní artikule 1503. V německy psaných artikulech se pro slovo učedník nejčastěji používají pojmy „Lehrjung“, „Knecht“, „Lehrknabe“ nebo „Bube“. Ve zkoumaných artikulech z českých zemí není nijak omezen minimální věk pro nástup do učení, na rozdíl od artikulí cechů z německých oblastí říše ze 15. století, kde se takové limity objevovaly (nejčastěji v rozmezí 10–15 let věku). Martin KINTZINGER, *Eruditus in arte. Handwerk und Bildung im Mittelalter*, in: Knut Schulz – Elisabeth Müller-Luckner (edd.), *Handwerk in Europa. Vom Spätmittelalter bis zur Frühen Neuzeit*, München 1999, s. 155–188, zde s. 175. K učňům a jejich výuce obecně viz zejména výše zmíněná studie B. DE MUNCK – H. SOLY, *Learning on the Shop Floor*, s. 3–32, u nás D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ a kol., *Děti a dětství*, s. 324–325, 332–334.

¹⁷⁾ Odkaz na jihlavský krejčovský cech se objevuje již ve slavném Gelnhausenově kodexu vzniklém na přelomu 14. a 15. století. Po vzoru starších pražských artikulí ze 14. století stačí k přijetí za mistra splnit platby městu (rychtáři) a zaručit se, že dotyčný rok a den setrvá ve městě.

učedníků v nich byla stanovena na maximálně jeden rok, poprvé také zaznamenáváme dobu 14 dní po přijetí, kterou měl chlapec na vyzkoušení řemesla – teprve pokud by „*se jemu líbilo*“, měl u mistra pokračovat.¹⁸⁾ Je zajímavé, že ve stejné době jako v Čechách a na Moravě se povinné lhůty pro minimální délku učení objevovaly i v některých hospodářsky vyspělých oblastech západní Evropy. Nedávno to na příkladu cechů v Antverpách ukázal Bert de Munck, podle kterého byla taková fixní délka učení předepsána u většiny antverpských cechů mezi lety 1450–1550.¹⁹⁾

V pozdějších letech byla v českých zemích doba učení krejčích nejčastěji stanovena na tři roky, což nakonec potvrdily i generální cechovní artikule v roce 1739.²⁰⁾ Po uplynutí vyměřeného času a splnění různých dalších podmínek (dodání potřebných dokumentů, zaplacení mistrovi a cechu atd.) dostal učeník „za vyučenou“, mohl nastoupit na vandr a stát se tovaryšem.²¹⁾ Podobně jako u učedníků se i u tovaryšů postupem času objevila nařízená doba, po kterou mají vandrovat a zdokonaľovat se v řemesle.²²⁾ Ta mohla být zpočátku opět libovolně dlouhá, záleželo zde na rozhodnutí konkrétního cechu.

Když vandrující tovaryš dorazil na místo, kde se plánoval usadit a provozovat své řemeslo, měla většina krejčovských cechů ve svých statutech zavedeno období, které musel dotyčný strávit prací u některého místního mistra nebo mistrů před tím, než se pokusí o složení mistrovské zkoušky. Takové přípravné období se dle analyzovaných pramenů poprvé objevilo ve velkomeziříčských artikulech z roku

---

Dále SOKa Jihlava, Městská správa Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 17, Gelnhausenův kodex, fol. 109r. K problematice zrušení a obnovení jihlavských cechů ve 14. století viz Bedřich MENDL, *Počátky našich cechů*, ČČH 33, 1927, s. 1–20; 307–346, zde s. 332–333.

¹⁸⁾ SOKa Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Cech krejčích Velké Meziříčí, inv. č. 1, Cechovní artikule 1503. Podobné lhůty se někdy objevují i u tovaryšů, kdy např. podle artikule z Lipníka nad Bečvou z roku 1533 mohl tovaryš během prvního týdne u nového mistra z práce bez „odpuštění“ (ohlášení a udání důvodu) odejít a vandrovat jinam. SOKa Přerov, Cech krejčích Lipník nad Bečvou, inv. č. 2, Cechovní artikule 1533.

¹⁹⁾ B. DE MUNCK, *Gilding golden ages*, s. 223–224, s. 236.

²⁰⁾ *Generální cechovní artykulové pro pořádky královských dědičných zemí českých*, Praha 1739, Articulus III.

²¹⁾ Dokončení učňovských let však nebyla samozřejmost, naopak se často stávalo, že velká část učňů z učení odešla nebo rovnou utekla, což samozřejmě nebylo specialitou krejčích ani českých zemí. Podle souhrnných výzkumů ze zahraničí např. ve Vídni během 17. a 18. století nedokončilo učení až 57 % zámečnických učňů, ve Francii na konci 18. století byl zase průměr neúspěšných učňů napříč řemesly zhruba kolem 30 %. B. DE MUNCK – H. SOLY, *Learning on the Shop Floor*, s. 9–10.

²²⁾ Zpočátku stačilo před přijetím do cechu dodat výuční list, žádná další potvrzení o vandru nebo jiné práci se nepožadovala. Vandr jako takový (bez informací o jeho povinnosti nebo délce) je zmíněn už v českokrumlovských artikulech z roku 1489. SOKa Český Krumlov, Cech krejčích Český Krumlov, inv. č. 8, Opis cechovních artikulí 17.–18. stol. (1489).

1503, podle kterých trvalo jeden rok,²³⁾ později se tato doba pohybovala v rozmezí půl až jednoho roku.²⁴⁾ Že bylo zavedení podobných lhůt dáno postupným vývojem vycházejícím z praktického působení cechů, dokládají artikule náhodských krejčích z roku 1538.²⁵⁾ Ty se „zkušební dobou“ tovaryšů ani s jinými lhůtami ještě nepočítaly, taková nařízení se objevila až v doplněné konfirmaci z roku 1613. Kromě požadavku roční práce byl v Náchodě před žádostí o mistrovství výslovně stanoven čas výuky učňů na dva roky a objevil se i požadavek následného tříletého vandru tovaryšů.²⁶⁾ U krejčích je tedy potřeba poupravit tvrzení Josefa Janáčka, že už na začátku 14. století byl v různých formulacích statut zakotven požadavek řádné výuky učňů a tovaryšů, dochovaná krejčovská statuta se touto otázkou obecně zabývají až od druhé poloviny 14. století a podrobněji ve stoletích následujících.²⁷⁾

Je otázka, zda se u výše zmíněného půlročního až ročního období práce u místních mistrů před mistrovskou zkouškou jednalo o dobu, kdy se tovaryš nějak intenzivněji připravoval na mistrovskou zkoušku a kdy ho jeho mistr učil svá největší tajemství – střihy jednotlivých oděvů.²⁸⁾ Z dochovaných pramenů totiž vyplývá, že běžnou náplní práce tovaryšů bylo zejména opravování starších oděvů nebo sešívání mistrem nastříhaných dílů látek²⁹⁾ a ne každý tovaryš byl schopen samostatně

²³⁾ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Cech krejčích Velké Meziříčí, inv. č. 1, Cechovní artikule 1503. Že šlo v případě českých zemí zpočátku o jistou specialitu jihlavských krejčích, dokládá i totožné ustanovení s roční zkušební dobou dochované v artikulích krejčích z Příbyslavi z roku 1504, které jim taktéž poslali krejčí z Jihlavy. SOKA Havlíčkův Brod, Cech krejčích a postříhačů Příbyslav, inv. č. 1, Cechovní artikule 1504.

²⁴⁾ O pomalém šíření této „novinky“ na Moravě svědčí to, že v Olomouci je zkušební doba poprvé zmíněna až v roce 1566 u cechu jirchářů. Srov. Jan KÜHNDEL, *Vývoj olomouckých řemeslnických cechů (do začátku 17. stol.)*, Olomouc 1929, s. 105.

²⁵⁾ Artikule jsou dochované pouze v opisu v knize Josef Myslimír LUDVÍK, *Památky hradu, města a panství Náchoda, i vlastníkům jeho*, Hradec Králové 1857, s. 116–120.

²⁶⁾ Tamtéž, s. 119–120. Ze sedmi v konfirmaci nově doplněných článků tvoří tři právě nově stanovené lhůty, zbytek se zabývá mistrovskou svačinou při přijímání do cechu, omezením počtu čeládky, zákazem opilství v cechu a bojem proti štolířům.

²⁷⁾ Josef JANÁČEK, *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*, Praha 1963, s. 87.

²⁸⁾ Této hypotéze by nahrávalo tvrzení z artikulí krejčích z Valašského Meziříčí z roku 1555, podle kterých sice musí tovaryši před přijetím mistrovství rok pracovat u místního mistra, ale mistři, kteří se přistěhují do Meziříčí z jiného místa, jsou od této zkušební doby osvobozeni; mistrovské kusy však musí dělat obě skupiny. Listina se v originále nedochovala, její přepis je obsažen v Kronice Ondřeje Sivého ze 17. století opsané na stroji Františkem Dobešem v roce 1944 a uložené v SOKA Vsetín, Sběrka rukopisů, inv. č. 328, Kronika Ondřeje Sivého 17. stol. (1944), s. 110–115.

²⁹⁾ Takto se k tovaryšské práci vyjadřují tovaryšské artikule z Hradce Králové z roku 1583: „*Item kdo by mistru neměl co dělati proto, že jest jemu mistr neskrájel ani také že by tovaryš co prostšího*

pracovat.³⁰⁾ Znalost stříhů byla základním „know-how“ krejčovských mistrů, proto můžeme v některých krejčovských cechovních artikulích narazit v této oblasti na přísné restriktce.³¹⁾ V českokrumlovských krejčovských artikulích z roku 1489 je například přísně zakázáno, aby krejčovský mistr kohokoliv učil zhotovovat mistrovské kusy, výjimkou byl pouze jeho vlastní manželský syn.³²⁾ I když to není v artikulích výslovně uvedeno, tato praxe by znamenala, že by se mistrem mohla stát pouze osoba příbuzensky spjatá s cechovními mistry.³³⁾ Pokud by se však takové podmínky vskutku uplatňovaly, mohl se cizí učedník a tovaryš učit stříhy pouze tím, že pozoroval mistra a „kradl očima“.³⁴⁾ Teoretická a didaktická výuka budoucích zájemců o mistrovství ze strany mistra by tím pádem byla vyhrazena pouze mistrovským synům, popřípadě tovaryšům, kteří by se oženili s mistrovskou dcerou či vdovou.

Byli to však právě mistrovští synové nebo tovaryši přiřazení do cechu, kteří měli často velké úlevy při mistrovské zkoušce a vyhotovování mistrovských kusů. Rozpětí takového zmírnění mohlo být různé – od snížení, či dokonce zrušení některých

---

připraviti neuměl, nemá zaháleti, nýbrž opravovati.“ SOKA Hradec Králové, Cech krejčích, postříhačů Hradec Králové, inv. č. 3, Tovaryšské artikule 1583 (1733).

³⁰⁾ Např. v artikulích sepsaných po roce 1731 v Jilovém u Prahy měla vdova, pokud by chtěla v řemesle pokračovat, získat toho nejlepšího tovaryše, který by jí v dílně pracoval a pomáhal s obživou pro ni i sirotky, přičemž zde nebyla stanovena žádná lhůta, do které se musela znovu provdat, aby neztratila své cechovní právo. SOKA Praha-západ, Cech krejčích Jilové u Prahy, nezpracovaný fond, Cechovní artikule po r. 1731.

³¹⁾ To však odporuje zjištěním zahraničních historiků, podle kterých to byli právě krejčovští tovaryši vandrující mezi vícero městy, kdo si osvojili nejvíce nových stříhů a stylů oděvu. Srov. B. DE MUNCK – H. SOLY, *Learning on the Shop Floor*, s. 15. V rozporu s tím se však v artikulích krejčích z Kynšperku nad Ohří z roku 1560 píše, že po absolvování mistrovské zkoušky se nový mistr zavazuje, že „...er die materienn keinem anndern weiter lehrnenn noch weisenn wille Nemblichenn bey einer straff nach erkenntnuse Ihres hernn Obmanns unnd eines ganntzenn handwercks.“ SOKA Sokolov, Cech krejčích Kynšperk nad Ohří, nezpracovaný fond, Cechovní artikule 1560. Je samozřejmě otázka, jestli se tím myslí zákaz učit jen kusy potřebné ke kynšperské zkoušce, nebo tajemství stříhů obecně.

³²⁾ SOKA Český Krumlov, Cech krejčích Český Krumlov, inv. č. 8, Opis cechovních artikulí 17.–18. stol. (1489).

³³⁾ Na příkladu artikulí žateckých řezníků z roku 1460 nebo lounských řezníků z roku 1478 to ukázala Eva Němečková, kde podle jejich znění do cechu nemohl vstoupit nikdo, kdo by neměl otcovské právo („Väterrecht“) nebo toto otcovské právo nezískal přiřazením. Dále E. NĚMEČKOVÁ, *Život determinovaný normami*, s. 45.

³⁴⁾ Označení „steel with their eyes“ používají ve své studii Bert de Munck a Hugo Soly, kde k němu přidávají i kritický komentář. Termín se objevuje v autobiografických textech belgických a německých řemeslnických mistrů z 18. a 19. století, kde však mohl posloužit i ke zdůraznění vypracovaných kariér těchto samouků, viz B. DE MUNCK – H. SOLY, *Learning on the Shop Floor*, s. 14–15.

platů a dávek přes snížení počtu požadovaných kusů až po úplnou absenci jejich výroby a prokazování teoretických znalostí.³⁵⁾ Jako modelový příklad zde mohou posloužit krejčí z Chomutova, kteří ve svých artikulích z roku 1537 počítali s oběma variantami.³⁶⁾ Pokud byl zájemce o mistrovství mistrovským synem, stačilo mu, aby udělal pouze polovinu požadovaných kusů. Kdyby si takový mistrovský syn ještě navíc vzal i mistrovskou dceru nebo vdovu po jiném krejčovském mistrovi z Chomutova, byl by od jejich dělání osvobozen úplně.³⁷⁾

Podobné případy nám každopádně ukazují, že se v češích samozřejmě počítalo s učením a přijímáním nemistrovských synů, i když měli podmínky pro přijetí ztížené. Kdyby se s „obyčejnými“ zájemci o mistrovství nepočítalo, nemělo by moc smyslu zavádět úlevy pro mistrovské syny. I pro mladíky pocházející mimo rodiny krejčích se u některých cechů objevovala možnost vykoupit se za poměrně vysokou částku z výroby mistrovských kusů, jak na příkladu kroměřížských hrnčičů v 17. století dokázal David Sobek. U nich byla výkupní suma až desetkrát vyšší než samotná vstupní částka do cechu.³⁸⁾ V krejčovských artikulích se s takovou eventualitou příliš nesetkáváme, naopak se proti této praktice tvrdě vymezují krejčovské artikule novoměstských krejčích z roku 1544, které kupování mistrovství bez prokázání znalosti řemesla uvádí jako hlavní důvod pro potřebu vydání nových statut.³⁹⁾ V praxi se však takové vykupování z mistrovských kusů občas objevilo, ve slezském Krnově si ve 40. letech 18. století několik krejčovských tovaryšů zmíněným způsobem zjednodušilo cestu k přijetí do cechu.⁴⁰⁾

³⁵⁾ Zajímavou variantu představují artikule cechu krejčích z České Kamenice, podle kterých si mohl mistrovský syn z dvanácti požadovaných kusů vybrat podle své libosti tři a ty navrhnout („...zu entwerffen vor sein Meister stücke“). SOKA Děčín, Cech krejčích Česká Kamenice, inv. č. 8, Kniha návodů 1601.

³⁶⁾ Přepis artikuli byl publikován v knize Rudolf WENISCH (ed.), *Zunftordnungen aus Stadt und Bezirk Komotau, Reichenberg und Komotau 1936*, s. 88–91.

³⁷⁾ Zejména v případě Chomutova se jednalo o velkou úlevu a zlehčení podmínek. Původní artikule z roku 1537 sice ještě neobsahovaly vypsání mistrovské kusy, jejich konfirmace z roku 1552 už však ano. Tovaryš musel vyrobit („mache“) oděvní komplety vypsané v celkem 16 bodech, celkový počet oděvů se však pohyboval přes 30 (např. jen pro měšťana měl zájemce vyrobit španělskou kapuci, kabát, suknicí a šubu). Tamtéž, s. 92.

³⁸⁾ David SOBEK, *Kroměřížské cechy a jejich artikuly v raném novověku: Srovnání generálních cechovních artikulů se staršími cechovními rády*, Studia Iuvenilia: studentské historické sešity 2, 2016, s. 41–66, zde s. 59.

³⁹⁾ Artikule jsou dostupné v opisu v cechovní knize. Archiv hl. města Prahy (dále AHMP), Sbirka rukopisů, sign. 2083, Manuál radní větší (autentický) 1440–1577, fol. 310v–312v. K jejich obsahu a otázce vkupování do řemesla viz J. WAGENKNECHT, *Krejčí v Praze*, s. 41–42.

⁴⁰⁾ Mezi lety 1744–1750 šlo celkem o pět tovaryšů. Tři z nich (mistrovští synové) se za 5 tolarů vykoupili z dělání devíti mistrovských kusů z celkového počtu dvanáct, zbylí dva (nemistrovští) ze čtyř kusů z celkového počtu 24 respektive 25. SOKA Bruntál, Cech krejčích Krnov, inv. č. 5, Kniha protokolů 1690–1782, fol. 43v–47v.

Podmínky pro přijetí krejčích v prvních cechovních artikulech

Základním pramenem pro studium podmínek pro přijetí krejčích jsou cechovní artikule neboli statuta. Tyto dokumenty normativní povahy byly vydávány a potvrzovány místní vrchností (v případě královských měst městskou radou nebo přímo panovníkem) a v zásadě upravovaly život cechu a jeho členů na několika úrovních.⁴¹⁾ Zpočátku se jednalo spíše o stručnější texty obsahující zejména články o organizaci cechu a sociálním a náboženském charakteru této korporace. Postupem času byla základní ustanovení více rozvíjena a zpřesňována, objevovaly se tak podrobnější podmínky pro přijetí za mistra či větší ochrana cechovních řemeslníků vůči těm necechovním („stolířům“ či „fušerům“).⁴²⁾ Postupné zpřesňování bylo dáno i tím, že si cechy své artikule často psaly samy, popřípadě si ke statutům přejatým z jiných měst přidávaly své vlastní články založené na místních zvycích či potřebách.⁴³⁾

Nejstarší dochovaná a nám dnes známá cechovní statuta v českých zemích patří právě krejčím, konkrétně se jedná o artikule pro staroměstské krejčí v Praze z roku 1318.⁴⁴⁾ Tyto německy psané články vydali rychtář a přísední konšel Starého Města pražského. I když jde o relativně stručný dokument, obsahuje už některá z témat, která v krejčovských statutech rezonovala po celou dobu fungování cechovníctví v českých zemích.⁴⁵⁾ Kvůli zaměření této studie se zde blíže podíváme na povinnosti žadatelů a nově přijatých krejčovských mistrů. Dotyčný se nejdříve musel zaručit purkmistrovi pod hrozbou pokuty čtyř kop grošů, že bude po přijetí do ce-

⁴¹⁾ J. JANÁČEK, *Přehled vývoje řemeslné výroby*, s. 156–158. Zde autor blíže analyzuje obsah cechovních artikulí (zejména v období let 1437–1490) a rozděluje ho do různých kategorií.

⁴²⁾ Jaroslav Čechura vyzoroval při srovnávání cechovních artikulí na rožmberském panství, že artikule vydané v 15. století byly o století později měněny mnohem častěji než artikule ze 16. století ve století následujícím, což dává do souvislosti s tím, že starší artikule byly mnohem stručnější a bylo potřeba je později doplnit. Srov. Jaroslav ČECHURA, *Cechy rožmberských měst a městeček do poloviny 16. století*, Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 113–124, zde s. 114.

⁴³⁾ Dalibor JANIŠ, *Cechovní statuta*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin A-C*, Praha 2009, s. 289. K obsahu cechovních artikulí obecně E. NĚMEČKOVÁ, *Život determinovaný normami*.

⁴⁴⁾ Přepis artikulí vydal už J. WAGENKNECHT, *Krejčí v Praze*, s. 14, pozn. 28, nejnověji v podobě kritické edice Hana PÁTKOVÁ (ed.), *Liber Vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518*, Praha 2011, s. 237–238.

⁴⁵⁾ Kromě otázky přijetí mistra se další nařízení těchto artikulí zabývají například vetešníky nebo učedníky a tovaryši (v originále jen obecně *genecht* – *Knecht*, což může být jak učedník, tak tovaryš; dále Karl SIEGL, *Alt-Egerer Zunfilleben. Sonderabdruck aus dem „Egerer Jahrbuch 1916“*, Eger s. d., s. 14), kteří by přešli k dvorským krejčím (*hofsneider*). K artikulím z roku 1318 blíže např. B. MENDL, *Počátky našich cechů*, s. 4–5.

chu rok a den „trpět s městem“, tedy že město neopustí a neodstěhuje se a bude plnit všechny své povinnosti k městu. Za přijetí do cechu měl složit relativně nízkou částku půl kopy grošů, z čehož polovina byla určena konšelům a druhá polovina krejčovským mistrům.

Mnohem podrobněji podmínky přijetí do cechu popsaly nové artikule pražských krejčích vydané roku 1341.⁴⁶⁾ Uchazeč o přijetí měl nejprve získat za 32 grošů měšťanské právo, a poté musel mistrům do cechu zaplatit celou jednu kopy grošů, zvýšena byla i částka, kterou se měl mistr zaručit za setrvání ve městě, nově na 10 kop grošů, a musel trpět s městem minimálně po dobu tří let. Jako novinka se v artikulích objevily první úlevy pro mistrovské syny a tovaryše, kteří by se oženili s mistrovskou vdovou nebo dcerou. Takoví řemeslníci museli při vstupu do cechu zaplatit pouze 32 grošů městu a od platby mistrům byli osvobozeni.⁴⁷⁾

Zmíněné nejstarší krejčovské artikule však zájemcům o vstup do cechu předepisovaly pouze platy a záruky, jakékoliv zmínky o mistrovské zkoušce nebo jiném typu hodnocení schopností uchazeče v nich chyběly.⁴⁸⁾ To však nebylo výjimkou ani v okolních zemích, první dochované artikule vídeňských krejčích z roku 1340 se této problematice taktéž nevěnovaly.⁴⁹⁾ Mistrovská zkouška před přijetím do řemesla se v západní Evropě objevila už na konci 13. století, více se však prosadila až o století později stejně jako mistrovské kusy, vždy však záleželo na konkrétní lokalitě.⁵⁰⁾ Zatímco ve Vídni se zmiňuje poprvé u cechu malířů a štítařů v roce 1411, přičemž u krejčích se, zatím bez kusů, vyskytuje již o jedenáct let později,⁵¹⁾ u cechů v řemeslně velmi vyspělých Antverpách se mistrovská zkouška a kusy objevily až v roce 1497 u stolařů, u dalších cechů až během 16. a 17. století.⁵²⁾

---

⁴⁶⁾ J. WAGENKNECHT, *Krejčí v Praze*, s. 17–18, pozn. 40, nověji H. PÁTKOVÁ (ed.), *Liber Vestitissimus*, s. 243.

⁴⁷⁾ B. MENDEL, *Počátky našich cechů*, s. 5.

⁴⁸⁾ Podobně jako pražské artikule krejčích z roku 1341 se k otázce vstupních platů a záruk vyjadřují i krejčovské artikule z Českých Budějovic z roku 1351. Karl KÖPL (ed.), *Urkunden der Stadt Budweis in Böhmen. I. Band, 1. Hälfte (1251–1391)*, Prag 1901, s. 51–52, č. 79.

⁴⁹⁾ I. PETRASCHECK-HEIM, *Die Meisterstückbücher*, s. 159.

⁵⁰⁾ Stephan R. EPSTEIN, *Transferring technical knowledge and innovating in Europe, c. 1200–c. 1800*. Referát přednesený dne 18. 12. 2006 na Economic History Seminar, Department of Economics, Tokyo, s. 4–5. Dostupné na WWW https://pdfs.semanticscholar.org/e918/fc4782142241e2db60e21d2bee84037f40f7.pdf?_ga=2.95053339.604565635.1601624705-1419406556.1583130435 Cit. [2020-10-02]. Stephan Epstein prosazování mistrovských kusů od konce pozdního středověku považuje za možný důsledek větší mobility pracovní síly, v tomto případě vandrujících tovaryšů. TÝŽ, *Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change*, s. 693, pozn. 37.

⁵¹⁾ I. PETRASCHECK-HEIM, *Die Meisterstückbücher*, s. 163.

⁵²⁾ B. DE MUNCK, *Gilding golden ages*, s. 223, 236.

U krejčích v českých zemích se první zmínky o zkoušení nového zájemce o členství v cechu objevily až ve statutech krejčích z Litomyšle z roku 1363.⁵³⁾ V jednom z posledních článků se zde hovořilo o tom, že kdo se chce stát cechovním mistrem, „*ten má býti zkušěn cechmistry, jest-li řemesla hoden čili nenie.*“⁵⁴⁾ Podobně obecně se vůči otázce zkoušky vymezila statuta krejčích ze Znojma z roku 1446, v nichž se (pravděpodobně) městská rada vyjádřila k dřívější situaci ve městě, kdy nově přijatí mistři neuměli dobře řemeslo, a proto bylo zavedeno přezkoušení uchazečů o mistrovství starším členem nebo členy cechu („*die eldisten maister*“).⁵⁵⁾ Kromě znojemských statut a výše zmiňovaných artikulí z Litomyšle, kde se psalo o cechmistrech,⁵⁶⁾ je nejpodrobnější ustanovení o zkoušejících ve statutech krejčích ze Strakonice z roku 1482. Mimo cechmistrů měli být ukázce řemesla přítomni i starší mistři téhož řemesla, „*jenž sú na to vydáni.*“⁵⁷⁾ Strakonická ustanovení však ještě neupravovala způsob přípravy na mistrovskou zkoušku ani její průběh a neobsahovala informace o předepsaných mistrovských kusech. Takové podrobnosti začala krejčovská statuta obsahovat až od přelomu 15. a 16. století.

Opatření známá ze starších artikulí, kdy novému (v řeči pramenů „mladému“) mistrovi stačilo zaručit se u města určitou částkou, ze které by se v případě potřeby platily jakékoliv jím způsobené škody, už nejpozději od poloviny 15. století přestávala být dostačující. Ze stejné doby máme i první doklady o v budoucnu nezbytné podmínce pro přijetí za mistra – výučním listu.⁵⁸⁾ Jak ovšem vypadalo přezkoušení nových krejčích do konce 15. století, nejsme schopni v pramenech podrobněji zachytit. Musíme se spokojit pouze s obecnými tvrzeními o zkoušení řemeslníka

⁵³⁾ Ty se nám však dochovaly pouze v pozdějším překladu a opisu z 15. století. J. WAGENKNECHT, *Krejčí v Praze*, s. 41.

⁵⁴⁾ Bedřich MENDL – Milena LINHARTOVÁ (edd.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VII (1358-1363). V. 1362-1363*, Praha 1963, s. 823-824, č. 1359.

⁵⁵⁾ SOKA Znojmo, Archiv města Znojma, inv. č. 23, sign. AMZ-II 299/4, Statuta řemesel města Znojma 1451-1559, fol. 128v.

⁵⁶⁾ Zde je však potřeba ještě jednou upozornit, že se jedná o pozdější opis a navíc překlad, v textu uvedení „cechmistři“ tedy mohli být myšleni jen ve smyslu „cechovní mistři“ a nikoliv jako vedoucí cechu, i když v tomto kontextu je druhá možnost pravděpodobnější.

⁵⁷⁾ SOKA Strakonice, Cech krejčích Strakonice, inv. č. 1, Cechovní artikule 1482. V artikulech se uvádí, že je strakonickým krejčím poslali krejčí z Písku, písecké artikule se však nedochovaly.

⁵⁸⁾ Nejspíše je tento druh dokumentu myšlen v jednom z článků artikulí krejčích ze Soběslavi z roku 1445, v tomto případě se ještě mohlo jednat o jistý druh spojeného listu výučního a zachovacího: „...*a v tom času má listu svého krajčovského dobytí a k městu Soběslavi přiněsti, kterak se jest zachoval.*“ Blažena RYNEŠOVÁ – Josef PELIKÁN (edd.), *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka IV. 1449-1462*, Praha 1954, s. 458-460, č. 667. Soběslavské artikule se nám však dochovaly pouze v opisu ze 17. století. Jako list od řemesla je výuční list přímo jmenován v artikulech malostranských krejčích z roku 1481. AHMP, Sběrka rukopisů, sign. 2080, Manuál radní 1419-1491, fol. 357r.

a ukázání řemesla; maximálně se objeví informace o osobách z řad cechu, které měly zkoušení provádět.

Mistrovský kus

Narižení o mistrovských kusech představují největší odlišnosti mezi artikuly cechů, v ostatních ustanoveních si byla statuta různých řemesel často velmi podobná.⁵⁹⁾ Mistrovský kus se u nás podle Zikmunda Wintra poprvé objevil v artikulech litomyšlských pekařů z roku 1357.⁶⁰⁾ Velmi však záleželo na druhu řemesla – například u stavebních řemesel je mistrovský kus přesně vymezen až u pražských kameníků v roce 1586.⁶¹⁾ U krejčovských cechů se první nám zatím známé krejčovské artikule s vypsáními kusy objevily v roce 1489 v Českém Krumlově, dochovaly se ale pouze v novověkém opise.⁶²⁾ Nacházelo se v nich 18 krejčovských děl určených pro osoby šlechtického a duchovního stavu a odpovídajících potřebám rezidenčního města bohatého šlechtického rodu. Kromě obecných kusů oděvu pro kněží (ornát, dalmatika, kněžská kukla s cípem atd.) byla v artikulech zmíněna i mnišská kápě pro františkánské mnichy, bezpochyby kvůli minoritskému klášteru nacházejícímu se v těsné blízkosti krumlovského hradu. Tradice požadavku na znalost střihu františkánské kutny se projevila i v knize střihů z Českého Krumlova, která je sice na předních deskách nadepsána letopočtem 1704, ale obsahuje i různé zápisy z let 1611–1793, a na základě rozboru obsažených střihů ji Martin Šimša datoval spíše do začátku 17. století.⁶³⁾

Absence zmínek o mistrovských kusech krejčích v cechovních artikulech trvající téměř až do konce 15. století však nutně neznamená, že by krejčovské cechy dříve neměly konkrétně určený průběh mistrovské zkoušky a seznam mistrovských kusů, pouze se nám tyto dokumenty nemusely dochovat. Prameny totiž naznačují jistou starší praxi, kdy městská rada kromě statut pro řemeslníky vydala i speciální doplňující listinu obsahující pouze soupis mistrovských kusů včetně měr a materiálů, které byly potřebné k jejich vyhotovení. Z doby kolem poloviny 16. století se takové

⁵⁹⁾ Přehled mistrovských kusů různých řemesel (zejména z 16. století) podává Z. WINTER, *Mistrovské kusy*, s. 506–518, krejčovské kusy tamtéž, s. 507–508.

⁶⁰⁾ TÝŽ, *Dějiny řemesel a obchodu*, s. 205.

⁶¹⁾ I. EBELOVÁ, *Mistrovské kusy stavebních řemeslníků*, s. 61–62.

⁶²⁾ SOKA Český Krumlov, Cech krejčích Český Krumlov, inv. č. 8, Opis cechovních artikulí 17.–18. stol. (1489). Jaroslav Čechura s opatrností nabízí hypotézu, že vyjmenování přesných mistrovských kusů mohlo představovat způsob, jak zajistit vyšší nároky na práci krejčích v rezidenčním městě Rožmberků. Dále J. ČECHURA, *Cechy rožmberských měst a městeček*, s. 118.

⁶³⁾ M. ŠIMŠA, *Knihy krejčovských střihů v českých zemích*, s. 138. Kniha ještě navíc obsahuje náres střihu na oděv pro opata cisterciáckého kláštera Vyšší Brod. Tamtéž, s. 145.

dokumenty našly u krejčích v Děčíně z roku 1528⁶⁴⁾ a v Olomouci z roku 1558,⁶⁵⁾ přičemž v olomoucké listině se hovoří o dřívější listině s artikuly a mistrovskými kusy, kterou krejčí přinesli městské radě a žádali její obnovení a nové potvrzení.⁶⁶⁾ To by podporovalo hypotézu o starší tradici takových zvláštních listin obsahujících v podstatě pouze soupis mistrovských kusů, i když vzhledem k velice torzovitě dochovaným pramenům samozřejmě není možné určit, zda šlo ve středověkých a raně novověkých českých a moravských městech o běžnou praxi.⁶⁷⁾

Co do obsahu jsou oba soupisy mistrovských kusů podobné. Velký podíl vypsaných oděvů patří duchovním, kromě celého ornátu a jeho příslušenství je navíc v olomouckém soupise zmíněn oděv a jeho doplňky pro místní františkány a dominiány. Krejčí v Olomouci museli u zkoušky znát více než 20 oděvů a jejich doplňků,⁶⁸⁾ u děčínských bylo toto číslo o něco nižší. V porovnání s první zmínkou o mistrovských kusech u nás, krumlovskými artikuly z roku 1489, se kromě oděvů pro duchovní a šlechtu objevují i šaty pro měšťany a v případě Olomouce dokonce už i pro sedláky, respektive selky⁶⁹⁾ („*Item einer Pewerin Zun einem Vierstiketen Rock ...*“).⁷⁰⁾ U všech oděvů uvedených jak v olomoucké, tak děčínské listině, musel zájemce o mistrovství znát přesnou délku a šířku potřebného materiálu, která zde byla uvedena v loktech a jejich čtvrtích.⁷¹⁾ Jednalo se pravděpodobně o ústní část zkoušení, kdy musel tovaryš u určených oděvů na dotaz zkoušejících znát nejen

⁶⁴⁾ SOKA Děčín, Cech krejčích Děčín, inv. č. 1, Cechovní artikule 1528. V této listině bylo přímo uvedeno, že byla vydána jako doplněk k hlavním artikulím (které se však nedochovaly): „...yre meisterstucke aber Materienn wy sy es yn irem hantwercke begriffen Mit eynem besundern brieffe Neben irem heuptbrieffe zcu bestetigenn.“

⁶⁵⁾ SOKA Olomouc, Cech krejčích Olomouc, inv. č. 1, Cechovní artikule 1558.

⁶⁶⁾ V textu listiny se uvádí, že krejčí „...brachtenn mit Inen einen Besigeltenn Briefff mit dem Stadt siegel alhie vonn Unnserrn Vorfaren Inen gegeben Unnd bekrefftiget Ire Löblichenn Gewonhaittenn, Stuck unnd Materien ...“.

⁶⁷⁾ Ve stejné době se podobný soupis mistrovských kusů dochoval v Innsbrucku, kde ho krejčím městská rada vydala v roce 1545. Srov. I. PETRASCHECK-HEIM, *Die Meisterstückbücher*, s. 164–179.

⁶⁸⁾ Reálně je však počet oděvních součástí vyšší, protože např. oděv pro dominikánského mnicha („*einem Prediger Mönch*“) se skládal ze sukně, kapuce a škapulíře.

⁶⁹⁾ Na to upozorňuje i M. ŠIMŠA, *Krejčovské cechy a jejich vliv*, s. 285.

⁷⁰⁾ SOKA Olomouc, Cech krejčích Olomouc, inv. č. 1, Cechovní artikule 1558. Různorodější oděvy se objevují hlavně v olomouckém soupisu, děčínský obsahuje zejména oděvy pro duchovní a příslušenství pro jezdce a koně – pokrývky pro koně („*renn decken*“) a pytel na slámu („*stroßbagk*“). SOKA Děčín, Cech krejčích Děčín, inv. č. 1, Cechovní artikule 1528.

⁷¹⁾ Problematika délkových mír užívaných v raném novověku na našem území je komplikovaná. Gustav Hoffmann na příkladu soukeníků dokázal, že jen v Čechách se ještě v polovině 18. století používal loket český a vídeňský, na sousedním Chebsku si dokonce uchovali vlastní chebský loket a užívali i loket lipský. Gustav HOFMANN, *Metrologie soukenických výrobků v Čechách r. 1753*, Archivní časopis 45, 1995, s. 230–241.

množství potřebného materiálu, ale i všechny jejich součásti.⁷²⁾ Následující část zkoušky byla zmíněna pouze v děčínském soupise a spočívala v tom, že měl zkoušený tovaryš jednotlivé střihy nakreslit křídou a prokázat tím jejich znalost, aby při budoucím výkonu řemesla dokázal vyhotovit všechny potřebné oděvy („... *den schnidt mit kreyde entwerffen auch zo es ymmer zcu machenn kweme mit der hant beweyßenn*“).⁷³⁾

Na základě nalezených 52 cechovních knih a artikulí z let 1489–1752, které obsahovaly přímo vyjmenované mistrovské kusy, můžeme krejčovská díla obecně rozdělit do několika kategorií. Největší zastoupení měly oděvy duchovních, nejčastěji se jednalo o mešní roucho („*Messgewand*“), dalmatiky nebo mnišské kápě různých řádů. Do druhé největší skupiny patřily různé doplňky k cestování, jako třeba pokrývky na koně, na sedlo, vaky na slámu, stany či plachty na vozy. Co do zastoupení v seznamech mistrovských kusů se na třetím místě umístily shodně skupiny oděvů pro šlechtice a měšťany, mimo to však můžeme v artikulích narazit na oděvy, u kterých nelze jednoznačně určit, zda náležely do skupiny šlechtických, měšťanských či dokonce selských oděvů. Zvláštní skupinu tvoří oděvy spojené s lovem, bojem a turnaji, jako byly různé rejtarské kukly, vojenské stany či kabáty k honitbě, stejně jako formanská kytle. Nejmenší zastoupení měly v seznamech mistrovských kusů oděvy pro sedláky a selky.

Ustanovení o mistrovské zkoušce a praktická příprava na ni

Při analýze mistrovských kusů v cechovních artikulích krejčích se kvůli jejich často vysokému počtu dostáváme k zajímavé otázce: musel opravdu žadatel o mistrovství vyrobit všechny vyjmenované oděvy nebo stačila jen znalost střihu a množství potřebného materiálu?⁷⁴⁾ Ve většině případů, kdy jsou mistrovské kusy zmíněny, to z použitých formulací není úplně zřejmé.⁷⁵⁾ Přesto se však najdou výjimky nazna-

⁷²⁾ Podobně byly ústní otázky součástí mistrovské zkoušky i v pozdějším období, jak o tom svědčí stylizace zápisů v knize střihů krejčovského cechu Starého Města pražského z poloviny 18. století, kde je střih oděvu vždy doplněn otázkou a odpovědí na množství materiálu. I když tato kniha pochází z poloviny 18. století, vznikla nejspíše výpisem ze starších pramenů. Dále M. ŠIMŠA, *Knihy krejčovských střihů v českých zemích*, s. 124. Praxi ústního zkoušení („*mit mund und hand*“) zmiňují i krejčovské artikule z tyrolského Merana z roku 1496. I. PETRAS-CHECK-HEIM, *Die Meisterstückbücher*, s. 164, 170.

⁷³⁾ SOKA Děčín, Cech krejčích Děčín, inv. č. 1, Cechovní artikule 1528.

⁷⁴⁾ Např. Zikmund Winter si myslel, že u některých mistrovských kusů stačila jen teoretická zkouška, viz níže příklad krejčích z Chlumce nad Cidlinou. Z. WINTER, *Dějiny řemesla a obchodu*, s. 693.

⁷⁵⁾ Jako příklad můžeme uvést německé slovo „*beweisen*“, které se v člancích v souvislosti s mistrovskými kusy občas objevuje (např. v artikulích krejčích z Vrchlabi z roku 1679, SOKA Trut-

čující či vysloveně hovořící o tom, že ne vždy bylo nutné požadované oděvy celé ušít. Mimo výše uvedeného děčinského soupisu můžeme zmínit artikule krejčích z Mostu z roku 1517,⁷⁶⁾ podle kterých měl žadatel narýsovat stříhy pomocí křídly a pravítka/lokte („*ehlen*“) a následně své stříhy vysvětlit („*erklären*“) zkoušejícím. Kromě toho ještě musel budoucí mistr během teoretické části zkoušky prokázat znalost materiálů a jejich šířky a znát odpověď i na jiné obvyklé otázky („...*und andere übliche fragstückche erlernen mus.*“).⁷⁷⁾ Krejčím v jihočeské Lhenici dle artikuli z roku 1688 výslovně stačilo předepsané mistrovské kusy narýsovat na papír či na tabuli („...*mit bleiweiß auff Papier oder mit Kreudten auf ein Taffl reißen und Abzeichnen.*“).⁷⁸⁾ Zajímavě se s otázkou mistrovských kusů vypořádaly společně artikule pro krejčí a ševce z Volar z roku 1675.⁷⁹⁾ Zatímco ševci podle nich měli všech pět předepsaných párů bot fyzicky zhotovit, u krejčích stačilo jen vyhotovit jejich náčrt („*Abriß*“), jako se takové náčrtů údajně používají u jiných mistrovských knih („...*die Schneider aber den gewöhnlichen abriß, wie solches bey andern Meisterbüchern gebräuchig.*“). Tato nejasná formulace by mohla naznačovat, že praxe pouhého rýsování mistrovských kusů byla u krejčích relativně častá.⁸⁰⁾

Ani česky psané cechovní artikule nejsou vždy jednoznačné, ne úplně srozumitelně je situace s mistrovskými kusy popsána například v krejčovských artikulích novoměstských krejčích z roku 1544: „...*aby ti kusové, kteří ukazování býti mají, oznámeni byli, aby se učili a cvičili tak, aby netoliko ukázaním, ale i skutkem potom řemesla toho dovozovati uměli.*“⁸¹⁾ Tuto zmínku můžeme nejspíše vysvětlit i tak, že ne všechny z celkem 26 požadovaných mistrovských kusů musel tovaryš opravdu hned vyhotovit kvůli zkoušce, měl však mít potřebné znalosti o jejich střížích a materiálech. Slovo „ukázání“ nebo „okázání“ mělo ve staré češtině celou řadu významů, kromě ukázání v dnešním smyslu slova se mohlo jednat i o dosvědčení, dokázání, potvrzení,⁸²⁾ k čemuž by mohly stačit i jen teoretické znalosti oděvů a jejich

---

nov, Cech krejčích Vrchlabí, inv. č. 2, Cechovní artikule 1679). Toto slovo se totiž překládá jako „dokázat“ nebo „prokázat“, což může znamenat jak praktické zhotovení oděvu, tak i teoretické znalosti.

⁷⁶⁾ Ty se však dochovaly pouze v opise z roku 1729.

⁷⁷⁾ SOKA Most, Cech krejčích Most, inv. č. 2, Cechovní artikule 1729 (1517).

⁷⁸⁾ SOKA Prachatice, Cech krejčích Lhenice, inv. č. 1, Cechovní artikule 1688.

⁷⁹⁾ SOKA Prachatice, Cech krejčích a ševců Volary, inv. č. 1, Cechovní artikule 1675.

⁸⁰⁾ Na rozdíl právě od ševců, jejichž mistrovské kusy se dokonce občas fyzicky dochovaly. Několik těchto mistrovských kusů z let 1602–1867 představil katalog sbírek s cechovní tematikou z muzea Jánose Xántuse z Györu. Viz Matus Zsanett NEMESNÉ – Péter SZABÓ (edd.), „...*remekdarabjaikat bötsülettek elkészítvén...*“. *A céhek tárgyi emlékei a Xántus János Múzeumban*, Győr 2010, s. 81, 132–133.

⁸¹⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 2083, Manuál radní větší (autentický) 1440–1577, fol. 312r.

⁸²⁾ Heslo „okázanie“ v online slovníku *Vokabulár webový. Elektronický slovník staré češtiny [online]*. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka, Praha 2006. Dostupné na

střihů (podobně jako to bylo zmíněno ve výše uvedeném děčinském soupisu mistrovských kusů z roku 1528). Zejména u větších měst, kde počty vyjmenovaných mistrovských kusů přesahovaly přes 20, není pravděpodobné, že by byl žadatel o mistrovské právo schopen všechny tyto oděvy skutečně vyhotovit a zaplatit za materiál.⁸³⁾ Tomu nasvědčuje i tvrzení z artikulí krejčích z Chlumce nad Cidlinou z roku 1523, které jim vydali krejčí z Nového Bydžova. Zde se u první skupiny kusů (kněžský ornát, dvě dalmatiky a mnišská sukně a kápě) hovořilo o tom, že „...to se vše mierami zpravití má“.⁸⁴⁾ Z dalších oděvů se u harasového pláště uvádělo, že stačí oznámit a povědět jeho míry. Součástí zkoušky následně mělo být i informování o tom, jaké druhy látek měly být na jednotlivé oděvy použity.

Už během 16. století se však objevil výjimečný názor, že ukazování krejčovského mistrovského kusu je drahá a kvůli častým změnám v módě i zbytečná věc. Tak se vyjádřili krejčí z Žebráku v artikulích z roku 1566, které se nám dochovaly v krásné vyvedené konfirmaci z roku 1689. V artikulích se přímo píše, že „*však při takovém ukazování řemesla pokaždý nemalá outrata následovala a k tomu také téměř každého roku rozdílná proměna v krojích a v šatech následuje tak, že tou příčinou těchto časů od takového ukazování řemesla se dokonale upouští a na tom místě od jednoho každého, jenž by za mistra přijat bejtí chtěl, podle uznání starších mistrů jistá kvóta peněžítá spolu s voskem k dobrému cechovnímu užítku pohledávána bejtí má.*“⁸⁵⁾ Jedná se o velmi nestandardní pohled na mistrovskou zkoušku krejčích, který doslova předběhl svou dobu – podobně se totiž k otázce mistrovských kusů vyjádřily až generální cechovní artikule v roce 1739, o čemž bude pojednáno dále.

Nyní ale k samotné bezprostřední přípravě na mistrovskou zkoušku. Nejpodrobnější, i když stále jen torzovité informace o ní máme u krejčích z Prahy. Už v artikulích novoměstských krejčích z roku 1544 se v posledním článku hovořilo o tom, že před zkouškou mají mistři tovaryšům oznámit potřebné mistrovské kusy a tovaryši se v nich mají cvičit a učit se je. Mistrovská zkouška („ukazování“ kusů) se

---

WWW: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=ok%C3%A1lzanie> Cit. [2020-07-17].

⁸³⁾ Podobnou otázku si kladl ve své studii David Sobek, který srovnával artikule kroměřížských ševců ze 17. století a záznamy z cechovní knihy téhož cechu z 19. století. Zatímco podle starších artikulí měli ševci vyrobit šest párů bot, v pozdější knize už se v období 19. století hovoří pouze o jednom až dvou párech. David Sobek zde uvažuje, jestli nestačila výroba menšího počtu kusů už dříve nebo jestli nedošlo v průběhu času ke zjednodušení zkoušky. Tuto úvahu však zeslabuje to, že vydáním generálních cechovních artikulí v roce 1739 došlo k citelnému zásahu do podoby mistrovské zkoušky (viz níže), takže není možné bez velkých výhrad porovnávat údaje před a po těchto změnách. Dále D. SOBEK, *Kroměřížské cechy a jejich artikuly*, s. 59.

⁸⁴⁾ SOkA Hradec Králové, Cech krejčích, postřihačů Chlumeck nad Cidlinou, inv. č. 1, Cechovní artikule 1523.

⁸⁵⁾ SOkA Beroun, Cech krejčovský a kožešnický Žebrák, inv. č. 1, Cechovní artikule 1689 (1566). Tyto artikule udělili Žebráku krejčí z Berouna.

měla konat nejdříve až od následujícího svátku sv. Václava (28. 9.) po vydání listiny (ta byla vydána v pátek před sv. Urbanem – 23. 5.).⁸⁶⁾ Další podrobnosti k chystání se na zkoušku našel Josef Wagenknecht při studiu dnes ztracené knihy krejčovských stříhů pražských krejčích z roku 1685, kde v předmluvě knihy narazil na pojem „Stuckmistr“.⁸⁷⁾ I když by se na první pohled mohlo podle dikce předmluvy zdát, že se jednalo o mistra vyučujícího tovaryše stříhy,⁸⁸⁾ na základě kontextu a hlavně dalších pramenů je potřeba v tomto případě pojem ztotožnit právě s osobami tovaryšů připravujících se na mistrovskou zkoušku.⁸⁹⁾ Jedním z nich byl i Mattes Ignatius Honn, který se pravděpodobně stal „Stuckmistrem“ v roce 1681 a roku 1685 vytvořil pro potřeby cechu knihu krejčovských stříhů obsahující narýsované mistrovské kusy nutné ke splnění zkoušky.⁹⁰⁾

Prakticky můžeme přípravu na mistrovskou zkoušku demonstrovat na dvou tovaryších pražského staroměstského cechu krejčích, Andreasi Strunzovi a Melicharu Clementovi. Ti se o zkoušku pokoušeli v roce 1686, tedy rok po vytvoření nové knihy krejčovských stříhů, a díky zápisu o průběhu jejich zkoušky můžeme přesně rekonstruovat i její chronologii.⁹¹⁾ Dne 30. července toho roku byli oba zájemci na základě své předchozí žádosti povoláni před cechovní mistry, ti jim dovolili, že se mohou jít učit mistrovské kusy „na tabuli pod křídou“⁹²⁾ a dali jim na to čas „dvě ne-

⁸⁶⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 2083, Manuál radní větši (autentický) 1440–1577, fol. 312r.

⁸⁷⁾ J. WAGENKNECHT, *Krejčí v Praze*, s. 76.

⁸⁸⁾ Tak se v souvislosti s tímto pramenem k pojmu vyjadřuje M. ŠIMŠA, *Knihy krejčovských stříhů v českých zemích*, s. 13.

⁸⁹⁾ Patrné je to z knihy protokolů zápisů ze schůzí staroměstských krejčích, kde jsou v září 1698 předvoláni „dva mladí Stuckmistrové“, aby doplatili příjemné a učili se mistrovské kusy, následně ještě museli vystrojit mistrovskou svačinu. AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 5748, Protokol zápisů ze schůzí 1685–1707, nefol. Tovaryš ukazující u zkoušky mistrovské kusy byl jako „stuckh Meister“ nazýván i v protokolu o mistrovské zkoušce z Krnova z roku 1731. SOKA Bruntál, Cech krejčích Krnov, inv. č. 5, Kniha protokolů 1690–1782, fol. 30r. Naopak u brněnských krejčích se podle artikuli z roku 1719 jedná o mistra, kterého cech přidělil jako dohled zkoušenému (zde zvanému „Materinger“) na dobu čtrnácti dnů daných na načrtnutí stříhů („Abriß“). AM Brna, Cech krejčích neboli oděvníků Brno, inv. č. 1b, Cechovní artikule 1719, fol. 17v. I při pojmoslovi tedy hodně záleželo na regionálních odlišnostech.

⁹⁰⁾ Vzhledem ke ztrátě knihy po druhé světové válce není možné přesně určit (např. na základě paleografického srovnání), jestli je osoba píšící první část předmluvy, kde se k roku 1681 hovoří o „Stuckmistrovi“ totožná s autorem stříhů Mattesem Ignatiusem Honnem; autor přepisu Josef Wagenknecht se k této otázce nevyjadřuje. Samotná kniha obsahovala celkem 18 stříhů. Dále J. WAGENKNECHT, *Krejčí v Praze*, s. 76.

⁹¹⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 5748, Protokol zápisů ze schůzí 1685–1707, nefol. V této knize protokolů ze schůzí cechu se podobných příkladů objevuje několik.

⁹²⁾ Pojem tabule zde pravděpodobně odkazoval na měrný stůl (v němčině také *Elleslentisch*), kde se při rýsování křídou rozkládal materiál. Dále M. ŠIMŠA, *Knihy krejčovských stříhů v českých zemích*, s. 14–15.

děle“. Dne 10. srpna oba tovaryši své mistrovské kusy „*převrhovali*“ u jednoho z cechovních mistrů, Lukáše Czige-paura. O den později, opět v domě Lukáše Czige-paura, oba své mistrovské kusy úspěšně ukázali a hned po ukazování dal jeden z nich, konkrétně Andreas Strunz, vystrojit mistrům mistrovskou svačinu. Aby bylo všem formalitám učiněno zadost, musel ještě Andreas o den později přivést do cechu dva rukojmí, kteří se za něj (a jeho následnou práci) zaručili částkou deset kop míšenských grošů, čímž bylo jeho přijetí do cechu dokončeno. Druhý z tovaryšů, Melichar, vystrojl mistrovskou svačinu až 19. srpna a o den později se také za něj zaručili dva z krejčovských mistrů pro případ, že by krátce po svém přijetí někomu při práci pokazil šat. Kromě toho ještě tito ručitelé působili jako mentoři, na které se mohl mladý mistr obrátit v případě, že by při své práci něčemu nerozuměl.⁹³⁾

Z výše uvedené chronologie průběhu zkoušky plynou některé zajímavé skutečnosti. Teprve v tomto období krátce před zkouškou byli nejspíše tovaryši intenzivně vyučováni v umění střihu některým z jim určených mistrů, a to přímo v jeho domě (dílně), jak se v protokolech výslovně uvádí. U staroměstských krejčích po roce 1685 už nejspíš vyučující mistr mohl k výuce využít i knihu krejčovských střihů. Opět se však dostáváme k otázce, jestli museli tovaryši zhotovit opravdu všech 18 oděvů zmiňovaných v knize střihů z roku 1685. V předmluvě ke knize střihů totiž její autor uvedl, že mistrovské kusy obsažené v knize, které on sám dříve předkládal jako své mistrovské kusy, „*opět zase znovu jsem jich odřejsoval...*“⁹⁴⁾ Bylo tím „*znovu odřejsování*“ myšleno jen narýsování některých kusů na papír, podobně jako když byly střihy vyobrazeny v knize střihů? Minimálně u některých pozdějších knih střihů máme doklady o tom, že fungovaly spíše jako sešity a výpisy, které tovaryš k mistrovské zkoušce přinesl.⁹⁵⁾ Je možné, že takto fungovala i část zkoušky pražských krejčích na konci 17. století.

Na obě možnosti, teoretickou i praktickou část zkoušky, by mohlo odkazovat i sloveso „*převrhovat*“, které se ve výše uvedeném zápisu o zkoušce dvou tovaryšů objevilo na konci krátké desetidenní učební doby a den před ukazováním mistrovských kusů. I když z kontextu protokolu není úplně jasné, co se oním „*převrhováním*“ mistrovských kusů myslí, můžeme tento pojem dle mého názoru spojit s už dříve uvedeným německým slovem „*entwerfen*“. V německo-českém slovníku Josefa

⁹³⁾ Tak se píše v jiném zápisu ze schůze z 2. září 1698, kdy o mistrovství žádal Mates Neýner. AHMP, Sběrka rukopisů, sign. 5748, Protokol zápisů ze schůzí 1685–1707, nefol.

⁹⁴⁾ J. WAGENKNECHT, *Krejčí v Praze*, s. 76.

⁹⁵⁾ Martin Šimša za takové výpisy k mistrovské zkoušce považuje knihy střihů z České Kamenice (pol. 17. století), Prahy (pol. 18. století) a Plzně (1797). M. ŠIMŠA, *Knihy krejčovských střihů v českých zemích*, s. 13. Z dosud nepublikovaných knih střihů je představitelem tohoto typu kniha z České Lípy z roku 1795. SOkA Česká Lípa, Cech krejčích Česká Lípa, inv. č. 11, Kniha střihů 1795.

Dobrovského je toto sloveso přeloženo nejen jako „navrhnutí“, ale i jako „vylinovat“ (zaznamenat čarami) nebo dokonce „vyměřiti“, což lépe vyjadřuje podstatu činnosti, kterou nejspíše tovaryši den před ukazováním mistrovských kusů dělali – rýsovali na papír či látku nově naučené a procvičené stříhy mistrovských kusů.⁹⁶⁾ Následující den se, opět v domě mistra vyučujícího tovaryše, konalo ukazování mistrovských kusů. Z torzovitě dochovaných a relativně skoupých pramenů není možné průběh pražské zkoušky přesně rekonstruovat, nevíme tedy, zda tovaryšům stačilo předložit jen nákresy či narýsované stříhy na látce, nebo zda pod dohledem zkušební komise mistrů museli alespoň některé z oděvů nastříhat a ušít.

Mistrovská zkouška podle generálního cechovního patentu a artikulí

Vydání generálního cechovního patentu v roce 1731 a generálních cechovních artikulí pro královské dědičné země české (tedy Čechy, Moravu a Slezsko) v roce 1739 znamenalo pro většinu krejčovských cechů zásadní změny. Jednou z oblastí, kde došlo k velkým úpravám stávajících cechovních řádů, byla i mistrovská zkouška. Samotné generální cechovní artikule a jim předcházející generální cechovní patent byly reakcí na debatu rozvíjející se od 17. století o potřebě reformy cechovního zřízení, kterou prosazovali první teoretikové merkantilismu nejen v českých a rakouských zemích, mezi nimi zejména Johann Joachim Becher.⁹⁷⁾ Tyto snahy o reglementaci cechovního života dosáhly vrcholu právě prostřednictvím generálního cechovního patentu a artikulí. Už generální cechovní patent z roku 1731 podřizoval veškeré cechy vrchnosti, kdy měly být cechovní schůze pod dozorem osoby (v tehdejší řeči „deputýrovaného“) určené buď vrchností, nebo v případě královských měst městskou radou. V generálních cechovních artikulích byla následně pro všechny cechy tato osoba nazvána cechovním komisařem nebo také inspektorem.⁹⁸⁾

Hned na úvod je však třeba zmínit, že generální cechovní artikule byly závazné zejména pro menší města, městečka a vesnice. Veškerá sídla byla totiž už podle

⁹⁶⁾ Německo-český slovník Josefa Dobrovského z roku 1821 je dnes dostupný i online Josef DOBROVSKÝ, *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, Praha 1821. Dostupné na WWW: <https://bara.ujc.cas.cz/slovniky/dobrovsky/dobrovsky180.html> Cit. [08-04-2020]

⁹⁷⁾ K otázce cechovnictví na přelomu 17. a 18. století viz Valentin URFUS, *K cechovní politice v Čechách na přelomu 17. a 18. století a k jejím ideovým zdrojům*, Právněhistorické studie 6, 1960, s. 39–65; k Becherovu pojetí cechů zejména s. 49–50.

⁹⁸⁾ Josef SVOBODA, *Venkovští mistři a založení nového cechu krejčích a ševců ve Šlapanicích roku 1834*, Český lid 106, 2019, s. 375. S cechovními inspektory se v některých českých a oblastech můžeme setkat již dříve, např. v Praze se poprvé objevili už v roce 1579, kde se jednalo o dva speciálně určené členy městské rady. J. SMRŽ, *Cechy v pražských městech*, s. 73.

doplňku ke generálnímu cechovnímu patentu z roku 1732 rozdělena do čtyř tříd („Classes“) podle velikosti a typu města a toto rozdělení bylo následně využito i při sepisování generálních cechovních artikulí.⁹⁹⁾ Větší města z první a druhé třídy dostala možnost řídit se i nadále svými vlastními artikuly (pokud byly tyto artikule potvrzeny panovníkem), které se mohly od těch generálních lišit. Výjimkou bylo všechno to, co generální cechovní artikule obsahovaly navíc oproti individuálním městským cechovním artikulím, takové články byly závazné i pro města z prvních dvou tříd.¹⁰⁰⁾ Své vlastní individuální artikule si výjimečně mohly zachovat i bohatší cechy z měst třetí třídy, naopak některé chudší cechy z měst druhé třídy se v rámci šetření mohly spokojit pouze s těmi generálními.¹⁰¹⁾ Navzdory tomu však reforma způsobená zavedením generálního cechovního patentu a generálních cechovních artikulí zasáhla velkou většinu cechů, jelikož na začátku 18. století již byla cechovní soustava tak rozvinutá, že se alespoň některé cechy nacházely i ve většině poddanských městeček.

K otázce přijetí za mistra se obecně vyjadřoval už generální cechovní patent ve svém šestém článku. Podle něj měla vrchnost dbát na to, aby byl novým mistrům usnadňován vstup do cechu, negativně se staví také k otázce posluhování nových mladých mistrů starším a jiným překážkám, které nově přijatí mistři museli vytrpět. Zakázána měla být dřívější praxe, kdy se už přijatý mistr přestěhoval z jednoho města do druhého a tam musel znovu platit za přijetí mistrovského práva. Obšírně se patent ve dvanáctém článku věnoval mistrovským kusům. Cechům bylo vyčteno, že zájemci často musí zhotovovat neužitečné mistrovské kusy a předvádění kusů je doprovázeno zbytečně velkou hostinou, což tovaryše finančně ruinovalo. Starší neužitečné mistrovské kusy (například u krejčích by se jednalo o zastaralé oděvy) měly být nahrazeny praktičtějšími, nepochybně i s možností takový mistrovský kus následně prodat a získat zpět alespoň část vynaložených peněz. Zajímavé je i nařízení, podle něhož měla rozhodnout při nedohodě mistrů posuzujících vhodnost mistrovského kusu o přijetí tovaryše za mistra vrchnost, která mohla k ukazování mistrovského kusu povolat mistra z jiného místa. Patent také zrušil úlevy a výhody při děláni mistrovských kusů pro mistrovské syny a tovaryše, kteří se oženili s mistrovskou dcerou či vdovou – nadále měli povinnost dělat mistrovské kusy jako

---

⁹⁹⁾ Města byla rozdělena podle zemí. Do měst první třídy patřily za Čechy královská pražská města, za Moravu Brno a Olomouc, za Slezsko Vratislav a za Kladsko město Kladsko. Do druhé třídy obecně patřila města královská, věnná nebo ve Slezsku dřívější rezidenční města jednotlivých knížectví – *Napomenutí, dle kterého města a pořádkové při těch nejmilostivěji prošlých Generálních řemeslnických a cechovních patentích ode dne 16. listopadu 1731. roku se chovají mají*, Praha 1732.

¹⁰⁰⁾ *Generální cechovní artykulové*, články 2 až 4 z předmluvy.

¹⁰¹⁾ Tamtéž, články 5 a 6 z předmluvy.

všichni ostatní.¹⁰²⁾ V otázce mistra, který už mistrovský kus úspěšně ukázal v jednom městě a nyní se přestěhoval do jiného, bylo nově nařízeno, aby v novém bydlišti nemusel dělat nový.¹⁰³⁾

Generální cechovní artikule nařízení o mistrovské zkoušce a mistrovském kusu více konkretizovaly. Pro přijetí do cechu stačilo prokázat řádné vykonání vandru (u krejčích se mělo jednat o tři roky),¹⁰⁴⁾ předložit originály dokladů o manželském zplození a řádném vyučení a obstarat si vrchnostenské povolení. Poddaný jiné vrchnosti ještě musel dodat výhostní list a všichni si v případě přijetí za mistra měli ve městě zařídit měšťanské právo.¹⁰⁵⁾ Mistrovské kusy zůstaly integrální částí zkoušky, měly však být, v souladu s výše zmiňovanými ustanoveními generálního cechovního patentu, praktičtějšími a levnějšími, aby se následně daly lehce prodat. U řemesel, kde se mistrovské kusy nedaly fyzicky vyhotovit (například u těch stavebních), stačilo tovaryšovi představit mistrovské kusy na drahých obrysech, modelech a vzorech.¹⁰⁶⁾ V oblasti kontroly mistrovských kusů nechávaly generální cechovní artikule cechům volné pole působnosti, mělo se tedy pokračovat jako doposud. Důraz byl kladen pouze na to, aby se ukazování mistrovských kusů žadateli zbytečně neprodražovalo, jako tomu bývalo v minulosti.¹⁰⁷⁾ Nově bylo také přímo ustanoveno, že v případě nalezených drobných chyb stačilo tovaryšovi, aby uhradil menší pokutu a mistrovské kusy mu byly uznány,¹⁰⁸⁾ i když v praxi se takový výkup z chyb objevil již dříve.¹⁰⁹⁾ Generální cechovní artikule rovněž potvrdily, že mistrovští synové a manželé mistrovských dcer a vdov musí dělat stejný počet mistrovských kusů jako jiní tovaryši, platili však jen polovinu v artikulích přesně určeného platu za mistrovské právo.¹¹⁰⁾

¹⁰²⁾ *Generální cechovní patent*, článek 13. Autoři patentu to zdůvodňovali snahou zamezit přijímání neschopných řemeslníků.

¹⁰³⁾ Výjimkou mohlo být jen speciální nařízení místní vrchnosti, která by uznala z důležitých příčin za nutné, aby takový mistr dělal mistrovský kus znovu.

¹⁰⁴⁾ *Generální cechovní artykulové*, Articulus XI.

¹⁰⁵⁾ Tamtéž, Articulus XXV.

¹⁰⁶⁾ Tamtéž, Articulus XXVI. Např. zedníci a kameníci v Novém Městě pražském měli dodat podle svých artikulí z roku 1686 ke zkoušce pouze nákresy kostela nebo panského dvoru a to půdorys, fasádu i řez. Dále I. EBELOVÁ, *Mistrovské kusy stavebních řemeslníků*, s. 63.

¹⁰⁷⁾ *Generální cechovní artykulové*, Articulus XXVII. Naráží se nejspíše na dřívější praxi, kdy musel tovaryš při ukazování kusů mistry hostit. Mistrovská svačina, která mohla následovat i nějaký čas po zkoušce (viz výše případ tovaryše Melichara Clementa), měla být nařízením generálních cechovních artikulí (Articulus XXX) nahrazena menším poplatkem.

¹⁰⁸⁾ Tamtéž, Articulus XXVIII.

¹⁰⁹⁾ Např. u Johanna Georga Haukeho, krejčovského tovaryše z Krnova, který při své zkoušce v roce 1721 musel za každou chybu na mistrovských kusech platit pokutu 15 krejčarů. SOKA Bruntál, Cech krejčích Krnov, inv. č. 5, Kniha protokolů 1690–1782, fol. 16r.

¹¹⁰⁾ Tamtéž, Articulus XXXI, XXXIII.

Jak tyto změny v praxi vypadaly, můžeme vidět na protokolech o mistrovské zkoušce krejčích z Mirošova u Rokycan z let 1818–1845.¹¹¹⁾ V tomto časovém rozmezí vykonalo mistrovskou zkoušku celkem 26 osob z Mirošova a okolí, přičemž před samotnou zkouškou si nejdříve museli sehnat vrchnostenské povolení a po přijetí při zapisování do mistrovské knihy složit předepsané poplatky za mistrovské právo, jak je určovaly generální cechovní artikule.¹¹²⁾ Ukazování mistrovských kusů probíhalo dle protokolů v rámci jednoho dne. Zajímavé je, že pouze tři z tovaryšů, Tomáš Čmolík v roce 1833, Václav Čimera v roce 1837 a Josef Giš roku 1843, mistrovský kus zhotovili „*in natura*“, tedy opravdu fyzicky ušili.¹¹³⁾ U všech ostatních stačilo, když mistrovské kusy jen „*vyznamenali*“, „*kreslili*“ či „*cajchnovali*“.¹¹⁴⁾

Mimo rýsování byly součástí zkoušky otázky zkoumající jak praktické, tak teoretické znalosti tovaryšů. Poprvé se totiž při děláni mistrovských kusů objevilo, že musel tovaryš brát míry konkrétně určeným osobám a následně spočítat, kolik bude na šaty pro dotyčnou osobu potřeba materiálu. Například v roce 1832 dostal Josef Aubrecht za úkol vyměřit, spočítat a „*cajchnovat*“ míry na oděv pro „*jemu vyjmenovanou osobu prostřední velikosti*“, naopak František Janeš v roce 1828 rýsoval frak a spodky pro „*velkou osobu*“.¹¹⁵⁾

Zajímavým případem byl protokol o přijetí venkovského mistrovského syna Jana Karkoše z roku 1826.¹¹⁶⁾ Ten dostal za úkol narýsovat mužský selský kabát zvaný „*Staatsrok*“, přičemž se v jeho případě zjistilo, že chyby, kterých se při kreslení dopustil, byly způsobeny zvykem jeho práce, kdy chybně nejdříve stříhal zadní dil.

¹¹¹⁾ Jedná se o aktový materiál uložený v SOkA Rokycany, Cech krejčích Mirošov, nezpracovaný fond.

¹¹²⁾ Takto je postup vypsán např. v protokolu o mistrovské zkoušce Jana Konička ze 3. října 1830, SOkA Rokycany, Cech krejčích Mirošov, nezpracovaný fond.

¹¹³⁾ Dvěma prvně jmenovaným bylo dopředu uloženo, aby některé kusy vyhotovili. Tomáš Čmolík dostal za úkol zhotovit ženský kabátek, který dodal pár dnů po zkoušce. Václav Čimera se dokonce sám ptal mistrů, jestli ke zkoušce může předložit kaputrok dělaný pro svou osobu a ženský kabátek, v čemž mu mistři vyhověli. Oba tovaryši však ještě museli absolvovat teoretickou část, kdy brali míry určené osobě a kreslili stříh oděvu na látku. U Josefa Giše, vojenského vysloužilce, stačilo mistrům k jeho přijetí jen to, že předložil oděvy, které sám zhotovil.

¹¹⁴⁾ Z německého slovesa „*zeichnen*“ – rýsovat, znamenat (podle německo-českého slovníku Josefa Dobrovského).

¹¹⁵⁾ SOkA Rokycany, Cech krejčích Mirošov, nezpracovaný fond, protokol Josefa Aubrechta z 18. prosince 1832 a protokol Franze Janeše z 27. prosince 1828.

¹¹⁶⁾ SOkA Rokycany, Cech krejčích Mirošov, nezpracovaný fond, protokol Jana Karkoše z 27. prosince 1826. Otázce venkovských mistrů u nás zatím nebyla věnována větší pozornost, pro základní přehled a otázky viz J. SVOBODA, *Venkovští mistři*, s. 363–380. Ze zahraniční literatury se tomuto tématu věnuje např. Josef EHMER, *Rural Guilds and Urban-Rural Guild Relations in Early Modern Central Europe*, in: Jan Lucassen – Tine de Moor – Jan Luiten van Zanden (edd.), *The Return of the Guilds*. International Review of Social History. Supplement 16, Cambridge 2008, s. 143–158.

Jan Karkoš totiž dle protokolu už několik let vedl dílnu v domě své matky, mistrovské vdovy. Zde šil oděvy pro obyvatele ve vesnici Visky, kteří byli údajně s jeho prací spokojeni. S možností vedení dílny tovaryšem a mistrovskou vdovou počítaly už některé starší cechovní artikule, jelikož však tímto způsobem tovaryš nebyl pod přímým dohledem mistra, objevovalo se jisté riziko degradace kvality oděvů. Ta mohla být způsobena mimo jiné i nesprávným postupem práce jako v případě Jana Karkoše.

Navzdory častým chybám a nedostatkům mistrovských kusů však bylo všech 26 tovaryšů do mirošovského krejčovského cechu přijato. U větších nedostatků se museli tovaryši, přesně v souladu s ustanovením generálních cechovních artikulí, vyplatit menší pokutou. Vtipně dnes působí v protokolech často uváděná apologie tovaryšů, kdy se údajně chyby na mistrovských kusech staly „více z překvapení než z neschopnosti“¹¹⁷⁾ nebo „ne zcela jeho neschopností, nýbrž z nějaké obyčejné bázlivosti“.¹¹⁸⁾ Nakonec však bylo žadatelovo umění krejčovství vždy ohodnoceno jako dostatečné a vyhovující.

Protokoly o průběhu mistrovské zkoušky z Mirošova jsou hezkým dokladem změn, ke kterým došlo v rámci cechovního zřízení po vydání generálního cechovního patentu a artikulů ve 30. letech 18. století. Zásadní jsou zmínky o tom, že tovaryšům byla přímo určena osoba, pro kterou měli šaty připravit. Nejednalo se tedy o naučené rozměry oděvů, jak se často stávalo ve starších dokumentech zmiňujících kusy (v artikulích nebo v knihách střihů), kde byly míry detailně popsány a tovaryš se je musel naučit.¹¹⁹⁾ Určené mistrovské kusy už také byly veskrze moderními typy oděvů, které obывatelé běžně nosili.¹²⁰⁾ Mezi dělanými kusy se naopak neobjevovaly žádné oděvy pro duchovní, v dřívějších dobách nezbytná (a někdy i jediná) součást seznamu oděvů požadovaných ke zkoušce. V neposlední řadě mirošovské protokoly potvrdily hypotézu a v předešlých odstavcích pozorovaný trend, že ne všechny cechem určené mistrovské kusy musel tovaryš opravdu celé vyrobit. Samozřejmě je otázkou, zda tato změna nesouvisela s celkovým zjednodušením při zhotovování mistrovských kusů podle generálních cechovních artikulí, zmínky v jiných cechovních dokumentech z dřívější doby však na podobný způsob zkoušky odkazují také.

---

¹¹⁷⁾ SOKA Rokycany, Cech krejčích Mirošov, nezpracovaný fond, protokol Franze Janeše z 27. prosince 1828.

¹¹⁸⁾ SOKA Rokycany, Cech krejčích Mirošov, nezpracovaný fond, protokol Franze Lišky z 15. července 1829.

¹¹⁹⁾ Např. jako ve výše zmiňovaném soupise mistrovských kusů z Děčína z roku 1528.

¹²⁰⁾ Většinou se u mužských oděvů jednalo o frak, kalhoty a vestu, u ženských o kabátek. U Jana Karkoše se přímo hovoří o tom, že má vyrýsovat mužský kabát, „jak se při sedlském stavu nosí.“ SOKA Rokycany, Cech krejčích Mirošov, nezpracovaný fond, protokol Jana Karkoše z 27. prosince 1826.

Závěr

Předchozí text ukázal, že vývoj mistrovské zkoušky krejčích v českých zemích byl poměrně dlouhý, komplikovaný a většinu doby decentralizovaný. I když postupem času došlo k ustanovení relativně všeobecně přijímaných podmínek k přijetí mezi mistry, odlišovaly se jednotlivé cechy kvůli geografické vzdálenosti, tradičním vazbám na regionální centra a zejména s ohledem na bohatství konkrétního města potažmo cechu. Jako příklad zde můžeme uvést rozdílnou výši vstupních poplatků, přejímání artikulí z měst jako Praha, Olomouc nebo Jihlava či odlišný počet ustanovených mistrovských kusů.

Vývojem procházelo i pojetí výuky krejčovských učedníků a tovaryšů. Nejpozději v polovině 15. století se u krejčovských cechů objevil požadavek na výuční list, v roce 1489 byl zmíněn tovaryšský vandr. Krejčovské cechy přijímající artikule z Jihlavy na začátku 16. století přišly se „zkušební dobou“, kterou musel tovaryš strávit prací u některého mistra nebo mistrů v místě, kde chtěl vykonat mistrovskou zkoušku a žít se řemeslem, přičemž tento požadavek se následně objevuje i v dalších cechovních statutech od 16. století dále. Zprávy o průběhu mistrovské zkoušky se v pramenech krejčovských cechů vyskytují velmi sporadicky a zejména až od druhé poloviny 17. století, kdy je z knihy protokolů pražských krejčích možné alespoň přibližně určit chronologický průběh jejich zkoušky, a ze zápisů českokamenické a později krnovské cechovní knihy zkoumat nejčastěji chyby při ukazování mistrovských kusů. Navzdory torzovitým pramenům se snad v této studii díky jejich rozboru podařilo potvrdit hypotézu Zikmunda Wintra, že ne vždy se po tovaryších u zkoušky vyžadovalo fyzicky zhotovit všechny předepsané kusy,¹²¹⁾ a to už v době před vydáním generálních cechovních artikulí. Po jejich vydání je tato hypotéza definitivně potvrzena na příkladu protokolů krejčích z Mirošova v první polovině 19. století.

Právě mistrovské kusy představovaly hlavní odlišnost krejčovských artikulí od artikulí jiných cechů, přičemž u krejčích se objevily s jistým zpožděním oproti jiným řemeslům až na konci 15. století. Navzdory tomu však zůstaly krejčovské mistrovské kusy a jejich seznamy stálou a relativně častou součástí nově vydávaných či potvrzených cechovních statut až do poloviny 18. století. Především díky uznávané platnosti artikulí na „věčné časy“ se však stávalo, že byli krejčovští tovaryši nuceni znát míry a stříhy v jejich době již zastaralých oděvů, což se také mimo jiné projevilo v některých knihách stříhů obsahujících oděvy mnohdy o sto a více let starší, než byl rok sepsání knihy. Extrémním případem je kniha stříhů mistrovských kusů z Tachova z roku 1804, která je sepsaná podle vzoru starších knih z let 1501

¹²¹⁾ Z. WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu*, s. 693.

a 1677, a kvůli tomu obsahuje většinou oděvy stříhově datované Martinem Šimšou do přelomu 15. a 16. století.¹²²⁾

I proto se už v 16. století objevily první a zatím výjimečné názory na zbytečnost mistrovských kusů pevně zakotvených v artikulech, které vzhledem k neustálému vývoji módy rychle zastarávaly.¹²³⁾ Vrcholem těchto snah se stalo vydání generálních cechovních artikulí v roce 1739, kdy se pro menší sídla závazně ustanovilo mistrovskou zkoušku sjednotit, zjednodušit a hlavně zlevnit. Navzdory postupnému podřizování cechů vrchnostenskému a státnímu dohledu však zůstala hlavní část mistrovské zkoušky, tedy ukazování mistrovských kusů, z velké části v kompetenci cechů, jak o tom hovořil jeden z článků generálních cechovních artikulí: „*Na kterém místě, v kterém čase, a pod jakým dohlížením mistrovský kusy k vypracování přicházejí, tu se má podle řemeslnické zvyklosti pokračovati.*“¹²⁴⁾ Jen u prohlížení mistrovských kusů se u všech cechů povinně objevil cechovní inspektor jakožto zástupce vrchnosti, jinak se průběh zkoušky, kromě požadavků na levnost a praktičnost výrobků, nijak neomezoval. Je tedy trochu paradoxní, že v době vrcholících snah o podřizování cechů dohledu vrchnosti ta nijak nezasahovala do složení mistrovských kusů, naproti tomu v 16. století, obecně považovaném za vrchol rozkvětu a nezávislosti cechovní soustavy, si některé cechy nechávaly pro jistotu od městských rad potvrzovat speciální listiny s mistrovskými kusy, jako se to stalo například v Děčíně či Olomouci. Mistrovská zkouška a mistrovský kus jakožto důkazy řemeslnické způsobilosti a zručnosti však zůstaly integrální částí procesu přijímání do cechovního společenstva, přečkaly až do zrušení cechů v roce 1859 a v modifikované podobě vydržely i poté, jelikož vyzkoušení schopností budoucího řemeslníka a ujištění se o jeho kvalitách před opuštěním školy jsou nezbytnou součástí výuky až do dnešních dnů.

¹²²⁾ M. ŠIMŠA, *Knihy krejčovských stříhů v českých zemích*, s. 50.

¹²³⁾ Viz výše zmíněný a unikátní názor z artikulí cechu krejčích z Žebráku z roku 1566.

¹²⁴⁾ *Generální cechovní artykulové*, Articulus XXVII.

Josef Svoboda

MASTER CRAFTSMEN EXAM OF THE TAILORS' GUILD IN THE CZECH LANDS

SUMMARY

Master craftsmen exam was the cornerstone of building the guild society and as such constituted a turning point between the phase when apprentices and journeymen were learning and the phase when they actually started to perform the craft of the masters. In addition to it, the exam was also responsible for dividing the craftsmen into the guild masters, whose quality of work was guaranteed by the guild as a corporation, and into the non-guild craftsmen, the later persecuted bunglers and so-called *štolíři*. A requirement to pass an exam does not appear in the oldest guild articles preserved in our territory; an admission to the guild was conditioned by paying monetary remunerations and giving other guarantees to the guild and the town. Gradually, time periods for which the apprentices and journeymen were being taught were modified as well. As regards tailors, the examinations of future members started to appear at the end of the 14th century, and especially during the following century.

An important milestone with respect to studying for the tailors' master craftsmen exam were the first guild articles listing the so-called masterpieces (products the apprentices had to make as a practical part of the master craftsmen exam) – they originate from Český Krumlov in 1489, but only their modern-times transcription has been preserved. Since the beginning of the 16th century, the number of similar documents started to grow as the institute of guilds started to spread to liege towns and townlets. The rather fragmental sources include *inter alia* documents approved by town councils in Děčín (1528) and Olomouc (1558) which *de facto* list only the masterpieces with corresponding measurements or materials.

Descriptions of the course of exams appear only sporadically in the sources of the tailors' guilds – they started to be present especially since the second half of the 17th century, when the Prague tailors' book of protocols enables us to approximately determine the chronological order of their exam and the entries in the guild books of Česká Kamenice and later on also of Krnov enable us to study the most frequent mistakes when presenting the masterpieces. Despite the sometimes confusing sources, this study has hopefully managed to confirm Zikmund Winter's hypothesis that the apprentices were not always required to physically make all the masterpieces prescribed for the exam, even prior to the issuance of the general

articles of the guild. Once the articles were issued, this hypothesis was definitively confirmed by the example of a protocol of the tailors of Mirošov from the first half of the 19th century.

The tailors' masterpieces remained a permanent and relatively frequent part of the newly issued or confirmed articles of the guild well until the middle of the 18th century. However, especially due to that fact that the articles were recognized as being valid "forever", it frequently happened that the tailoring apprentices were forced to know measurements and patterns of clothing that had been already outdated, which manifested itself *inter alia* in some books of patterns. It was also the reason why already in the 16th century, the first albeit exceptional opinions started to appear that the firm embedment of the masterpieces in the articles is useless given the permanent development in fashion and the fact that the clothes were quickly getting outdated (the articles of the tailors from Žebrák from 1566).

Similar attempts culminated in 1739 when the general articles of the guild were published - in these general articles, it was bindingly established that the master craftsmen exam was to be made unified, simpler and cheaper for smaller settlements. Even though the guild was gradually becoming subject of state and manorial oversight, the main part of the master craftsmen exam - that is the presentation of the masterpieces - largely remained within the competence of the guilds. Only when the masterpieces were being inspected, a guild inspector started to be present as a representative of the manorial lords. Otherwise, the course of the exam remained the same apart from new recommendations regarding the inexpensiveness and functionality of clothing. The master craftsmen exam and the masterpieces remained an integral part of the process of admission into the guild society and survived until the guilds were abolished in 1859. In a modified form they have survived until present, as the need to test the future craftsmen's skills and assurances of their quality are an indispensable part of training until these days.

Translated by Daniela Reischlová

Josef Hrdlička

EVANGELICKÝ CÍRKEVNÍ ŘÁD Z VELKÉHO MEZIRÍČÍ JAKO PODKLAD INTEGRAČNÍCH SNAH MORAVSKÝCH EVANGELÍKŮ Z KONCE 16. STOLETÍ

ABSTRACT

Evangelical Church Ordinance from Velké Meziříčí as a Basis for Integration Attempts of Moravian Evangelicals from the End of the 16th Century

The study compares an undated text of an evangelical church ordinance found in the archive of the town of Lipník nad Bečvou probably from the beginning of the 1590s with a church ordinance that was created at an assembly of the evangelical nobility and clergy in Velké Meziříčí in October 1576, the final version of which was printed in Frankfurt an der Oder in 1581 and 1584. These textually very similar sources were studied in the context of integration attempts of Moravian evangelicals that took place in the last third of the 16th century and were meant to lead to a creation of a unified evangelical religious organization for the entire land. The study follows engagements of individual actors in these attempts, the basis of which was the church ordinance from Velké Meziříčí. It focusses especially on the role of the evangelical nobility that was involved in the making of the order from Velké Meziříčí and subsequently strove to disseminate it. It also discusses support the evangelical nobility and clergy sought for their activities in the Holy Roman Empire. In conclusion, the study attempts to answer the question as to why all these attempts to constitute a supraregional evangelical religious organization in Moravia failed. The study is based on evangelical sources and on the study of written documents by their catechismal opponents from among the Catholics and the Unity of Brethren.

Keywords: Moravia - the early modern age - the Reformation - church ordinances - confessionalization of the nobility

Jeden z projevů šíření reformace v římskoněmecké říši představovalo budování teritoriálních evangelických církevních organizací, které nové víře poskytovaly insti-

tucionální zázemí. Spolu s reformátory hráli při jejich vzniku klíčovou roli zeměpáni, kteří sympatizovali s opravnými názory a rozhodli se podílet na jejich šíření na jimi ovládaném území. Kromě svobodných říšských měst nalézaly myšlenky reformace podporu také u některých světských vrchností, které se z různých důvodů rozhodly přiklonit k reformaci a v reakci na rozpad dosavadních církevních struktur se začaly angažovat při konstituování nových náboženských poměrů. Utváření zeměpanské církevní vlády, které v jednotlivých teritoriích neprobíhalo jednotně, využívalo různých postupů a nástrojů. Pravidelně mezi ně patřilo také sepisování evangelických církevních řádů, které kromě jiného obsahovaly představy svých tvůrců či vydavatelů z církevního i světského prostředí o podobě nové církevní správy a o pravomocích i úkolech jejich představitelů, stejně jako o jejich poměru k teritoriálním vládcům.¹⁾

Zatímco v římskoněmecké říši patřila v utváření nových evangelických církevních organizací klíčová role jednotlivým zeměpánům, poměry v Království českém a Markrabství moravském se oproti tomu značně odlišovaly. Přes rozdíly v osobní zbožnosti patřili habsburští vladaři k rozhodným a důležitým stoupencům katolické víry a reformace se v obou zemích šířila navzdory jejich vůli i snahám o omezení nekatolických vyznání. Platilo to také pro Moravu, kde sice na rozdíl od Čech trvale působila hlava katolické církve, ale nedošlo zde k právnímu vymezení tolerovaných konfesí, což přispělo k snadnějšímu šíření opravných náboženských myšlenek a zdůraznilo roli stavů při ovlivňování náboženských poměrů v zemi.²⁾ Reformace nalézala úrodnou půdu ve všech moravských zeměpanských městech i u velkého množství šlechticů, kteří se k ní hlásili a podporovali ji na svém pozemkovém majetku. Ten tvořil dominantní část rozlohy celé země, přičemž charakter šlechtické vlády činil z urozených majitelů panství fakticky neomezené vládce těchto domén, kteří na nich vykonávali svou vlastní konfesní politiku.³⁾ Její nejčastější ná-

---

¹⁾ K roli teritoriálních vládců v římskoněmecké říši např. Walter ZIEGLER, *Die Entscheidung deutscher Länder für oder gegen Luther. Studien zu Reformation und Konfessionalisierung im 16. und 17. Jahrhundert*, Münster 2008. Z početné literatury k evangelickým církevním řádům Irene DINGEL – Armin KOHNLE (edd.), *Gute Ordnung. Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit*, Leipzig 2014; Sabine AREND – Gerald DÖRNER (edd.), *Ordnungen für die Kirche – Wirkungen auf die Welt. Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Tübingen 2015. Ve stručném shrnutí Thomas KAUFMANN, *Výkoupení a ztracení. Dějiny reformace*, Praha 2020, s. 137–143.

²⁾ Josef VÁLKA, *Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996, s. 48–60; Jiří MIKULEC a kolektiv, *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013, s. 314–329, 348–351.

³⁾ Thomas WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den böhmischen und österreichischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift für Historische Forschung* 19, 1992, s. 317–339; TÝŽ, *Grundherrschaft, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren und Österreich unter der Enns im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*. Wir-

stroj představovalo patronátní právo umožňující světskému majiteli panství ovlivňovat vyznání farních správců působících na jeho patronátu. V poslední třetině 16. století se navíc někteří moravští evangeličtí šlechtici angažovali ve snahách o integraci svých souvěrců na základě společného věroučného textu, na jehož základě mělo dojít k vytvoření vyšší evangelické církevní organizace, která v zemi chyběla.

V reakci na šíření reformních náboženských názorů, na ztrátu vlivu pražské konzistoře v některých částech markrabství i na úsilí olomouckých biskupů, kteří si za pomoci zeměpána snažili přivlastnit dohled nad nekatolickými farami, se v poslední třetině 16. století odehrálo na Moravě několik pokusů o vytvoření vyšší evangelické církevní organizace, která by byla nadřazená jednotlivým farám a jejíž vliv by zasahoval větší množství pozemkových domén různých pozemkových vrchností. Spolu s vnějšími vlivy odrážely naznačené snahy rovněž úsilí o hledání společného věroučného základu, který by se mohl stát podkladem integračních snah v převažující nekatolické části soudobého náboženského spektra.⁴⁾ Jejich významným aktérem byli evangeličtí kněží, jejichž ambicí bylo nalezení a udržení širšího věroučného konsenzu, na jehož základě by vznikla církevní organizace, jež by dokázala čelit biskupovým snahám a současně integrovat evangelické duchovní působící v širším regionu. Spolu s duchovními patřila klíčová role rovněž jejich urozeným patronům.⁵⁾ Právě na doménách některých pánů se nacházela centra vznikajících moravských regionálních evangelických organizací, jejichž okruh působnosti zahrnoval větší množství panství. Navíc šlechtici se na snahách o jejich konstituování přímo podíleli nebo je sami iniciovali.

Také oba pokusy o vytvoření evangelické organizace, která měla mít celozemský dosah, se odehrály na panstvích šlechtických sympatizantů takových reform. Od druhé poloviny 60. let 16. století se centrem úsilí integrovat moravské evangeliky stal Uherský Brod. Již tzv. moravská konfese, na jejímž vzniku v roce 1566 spolupracovali duchovní z uherskobrodského děkanství a Prostějova, počítala se vznikem církevního řádu, který by uznávali stoupenci reformace v celém markrabství.⁶⁾

---

kungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur, Stuttgart 1999, s. 307–338; Josef HRDLIČKA, *Konfesiční politika šlechtických vrchností a šlechtická konfessionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, Český časopis historický 108, 2010, s. 406–442.

⁴⁾ František HRUBÝ, *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*, Český časopis historický 40, 1934, s. 265–309 (zde s. 275–278); 41, 1935, s. 1–40, 237–268.

⁵⁾ Josef HRDLIČKA, *Role šlechty v utváření evangelické církevní organizace v Čechách a na Moravě před rokem 1620*, Český časopis historický 118, 2020, s. 1018–1063.

⁶⁾ Iľja BURIAN, *Moravská konfese*, Křesťanská revue 40, 1973, s. 83–89, 149–155; Petr ZEMEK, *Konfese moravských (novo)utrakvistů z roku 1566*, Studia Comeniana et historica 33, 2003, č. 69–70, s. 109–149, zde s. 140, 148; TÝŽ, *Reformace, protireformace a rozvinutí protireformačního katolictví v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*, Uherský Brod 2006, s. 94–101; Josef HRDLIČKA – Jiří JUST – Petr ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě 1520–1620*, České Budějovice 2017, s. 33–34, 145–151.

Vzhledem k nezdaru tehdejších snah i peripetiím následného vývoje děkanství se k dalším návrhům na vytvoření církevního řádu platného pro celou Moravu odhodlal až ambiciózní děkan Pavel Pressius († 1586). Jeho obsáhlé návrhy z první půle 80. let odrážely představy o uspořádání evangelické církevní správy fakticky nezávislé na šlechtických patronech. Pressiovy normy z roku 1584 přitom výslovně počítaly s rozšířením své platnosti na celé markrabství.⁷⁾

O osm let dříve došlo k obdobnému pokusu o vytvoření vyšší evangelické organizace na sněmu evangelické šlechty a duchovenstva konaném na konci října 1576 ve Velkém Meziříčí, jež se za vlády Václava Berky z Dubé († 1575) a jeho manželky Aleny Berkové z Lomnice († 1610) stalo významným centrem luterské reformace v markrabství.⁸⁾ Církevní řád, který na něm byl přijat, byl zamýšlen především jako podklad pro sjednocení evangelicky smýšlejících duchovních a jejich vrchností na základě augsburské konfese. Její český překlad pořízený velkomeziříčským děkanem Jakubem Kamenickým († 1574) vyšel tiskem nákladem Aleny Berkové z Lomnice právě roku 1576.⁹⁾ Norma přitom počítala s platností v olomouckém a brněnském kraji, tedy patrně opět v celém markrabství.¹⁰⁾

O jednáních předcházejících velkomeziříčské schůzce je zatím známo málo informací. V neznámé době před ní se jeden z iniciátorů sněmu a budoucí signatář nového evangelického církevního řádu Ludvík Meziříčský z Lomnice snažil do města pozvat zástupce jihlavské městské rady, jež měl doprovázet tamní luterský kazatel. Významné moravské zeměpanské město, do něhož z Velkého Meziříčí nebylo daleko, bylo již od 20. let 16. století centrem luterské reformace v této části markrabství.¹¹⁾ Kromě samotného pozvání, které nebylo nakonec přijato, Meziříč-

⁷⁾ J. HRDLIČKA - J. JUST - P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 47–53, 268–335, zejména s. 302, 330–335.

⁸⁾ Josef ZÁVODSKÝ, *Reformace a protireformace ve Velkém Meziříčí. Nábožensko-kulturní obraz moravského města*, Velké Meziříčí 1937, s. 19–52; Martin ŠTINDL, *Patrimoniální péče o duchovní tvář poddanského města. (Velké Meziříčí 1592–1676)*, in: Marie Macková (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996, s. 193–172, zejména s. 164; TÝŽ, *V proměnách renesanční doby (1529–1620)*, in: Zdeněk Fišer a kolektiv (edd.), *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, Brno 2008, s. 101–138, zde s. 124–129.

⁹⁾ Ilja BURIAN, *Mistr Jakub Kamenický*, *Křesťanská revue* 42, 1975, s. 14–19; TÝŽ, *Die tschechische Übersetzung der Confessio Augustana*, *Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 98, 1982, s. 59–89, zejména s. 67–78. Dochované exempláře eviduje Knihopis č. K01582.

¹⁰⁾ J. HRDLIČKA - J. JUST - P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 63–76, 165–244 (o sjednocení na s. 166, o obou krajích na s. 169).

¹¹⁾ Zejména Ferdinand SCHENNER, *Beiträge zur Geschichte der Reformation in Iglau*, *Zeitschrift des Deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens* 15, 1911, s. 222–255; 16, 1912, 84–102, 374–406; 17, 1913, s. 114–159. Pozvánka se spolu s radními vztahovala i na kazatele. Jihlavským prvním kazatelem v té době byl Jan Heidenreich (1542–1617), který v Jihla-

ského dopis odhaluje také okolnosti svolání schůzky, na niž se moravští páni a rytíři hlásící se k augsburské konfesi, jejichž počet ani jména však nezmiňuje, měli domluvit při nedávném brněnském zemském soudu. Výsledkem chystaného rokování mělo být přijetí řádu, kterým by se řídili moravští evangeličtí duchovní („*pro nařízení pobožného a dobrého pořádku i při službách církevních a při služebních aneb kněžích k též konfesi se přiznávajících*“).¹²⁾

Datum konání evangelického sněmu, který se ve Velkém Meziříčí sešel v původně dohodnutém termínu 21. října 1576, vybízí k hledání paralely se zápasem o Českou konfesi, který se odehrál na českém zemském sněmu v první polovině předchozího roku. Moravští evangeličtí šlechtici i duchovní byli o pražských jednáních bezpochyby informováni. Je možné, že právě nový velkomeziříčský děkan Šimon Haliaeus Žďárský († 1580) byl tím duchovním, který na něm 16. března 1575 přečetl nedávno pořízený český překlad Augustany.¹³⁾ Spíše než text České konfese však průběh velkomeziříčského rokování ovlivnil nezdar českých nekatolíků a Maximiliánovo odmítnutí nového věroučného textu. Komentář z českobratrského prostředí uvádí, že pod vlivem duchovních z Velkého Meziříčí a Letovic,¹⁴⁾ jež patřily do majetku iniciátorů sněmu Aleny Berkové z Lomnice a Jana Fridricha z Hardeku, se shromáždění kněží přiklonilo k tomu, aby se podkladem jejich sjednocení

---

vě působil mezi léty 1575–1586, druhým kazatelem byl v letech 1562–1591 Simon Schönwald († 1591). Konfesně vyhraněný Heidenreich vytvořil v letech 1575 a 1576 texty dvou církevních řádů, jimiž reagoval na soužití stoupenců luterské reformace s katolickou menšinou ve městě; Gustav TRAUTENBERGER, *Die Kirchenordnungen von Iglau im sechzehnten Jahrhundert*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 2, 1881, s. 143–177, zejména s. 162–177. Nověji Anna PEČINKOVÁ, *Církevní řády a jejich význam pro studium reformace a konfesionalizace. Příklad moravského královského města Jihlavy*, in: Marcela Zemanová – Václav Zeman (edd.), *Reformace v německojazyčných oblastech českých zemí (1517–1945)*, Ústí nad Labem 2019, s. 57–69.

¹²⁾ Státní okresní archiv (dále SOKa) Jihlava, Archiv města Jihlavy do roku 1848, Zlomky starých registratur, sign. II A 9, staré č. 1374.

¹³⁾ *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu IV*, Praha 1886, s. 401, ani Ferdinand HREJSA, *Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 122, jméno osoby, která ji četla, neuvádějí. S možností, že by jí mohl být Haliaeus, přišel I. BURIAN, *Die tschechische Übersetzung*, s. 84.

¹⁴⁾ Jméno „*kněze pana hraběte*“, tedy letovického pána Jana Fridricha z Hardeku, prameny neuvádí. Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften II/2*, Brno 1858, s. 248, zmiňuje, že tamní faru v letech 1574 a 1575 spravoval kněz Šimon. Nic více o něm není známo, a to ani místo ordinace, jímž byl v případě předchozích letovických farářů Bartoloměje Kyglera (duben 1564), Johanna Holeie (září 1565) a Ondřeje Bilinského (červenec 1567) Wittenberk: Georg BUCHWALD, *Wittenberger Ordiniertenbuch II. 1560–1572*, Leipzig 1895, s. 30 (č. 384), 48 (č. 516), 80–81 (č. 722).

v „jednostejném učení“ stala augsburská konfese. Úsilí o sepsání nového vyznání považovali právě s ohledem na výsledek českých snah za zbytečné.¹⁵⁾

Kromě hledání věroučného základu pro širší integraci moravských evangeličků iniciovala velkomeziříčskou schůzku ještě jedna aktuální okolnost, totiž založení nového vyššího vzdělávacího ústavu, který by byl otevřený myšlenkám evropské reformace. Kromě sedmi členů panského stavu a asi desítky duchovních se jí proto zúčastnil rovněž tamní rodák, absolvent wittenberské univerzity a vychovatel synů Aleny Berkové Adam Huber z Rysenpachu (1546–1613). Z pověření iniciátorů jednání měl sepsat školní řád pro gymnázium, s jehož založením ve městě se počítalo a k němuž také vzápětí došlo.¹⁶⁾ Jeho potřebu někteří moravští evangeličtí šlechtici pociťovali již delší čas, jak dokládá list Jana Fridricha z Hardeku, jímž v říjnu 1574 oslovil jihlavskou městskou radu s plánem na založení zemského vzdělávacího ústavu financovaného moravskými stavy, na němž by byli vychováváni budoucí evangeličtí učitelé a kněží.¹⁷⁾ Kromě této iniciativy, která však zkrachovala hned v počátcích, mohlo vznik velkomeziříčského gymnázia podnítit rovněž založení vyšší českobratrské školy v Ivančicích na jaře 1575. Napovídá tomu snaha získat do Velkého Meziříčí tamního rektora a bývalého wittenberského profesora Esroma Rüdigeru (1523–1590).¹⁸⁾

Právě dohoda vzešlá ze sněmu evangelické šlechty a duchovních z jihozápadní Moravy se stane východiskem příspěvku, jenž bude sledovat roli nového evangelického církevního řádu v pokusu o integraci evangeličků z jihozápadní a severní části markrabství, který se odehrál na počátku 90. let 16. století. Kromě nemnoha zmí-

¹⁵⁾ „[Ž]e neuznává se, by jaká potřeba byla toho spisovati, poněvadž jejich bratří v Čechách nemálo práce vynaložili, a daremně“; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 166.

¹⁶⁾ „[M]jistr Adam pravil, že jest mu poručeno, aby sepsal to, jak by ta kolej zdělána a opatřena býti měla.“ Tamtéž, s. 167. K Huberovi nově i s odkazy na starší literaturu MARTIN HOLÝ, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011, s. 195–197. O velkomeziříčské škole a jejich urozených studentech naposledy TÝŽ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010, s. 131–136.

¹⁷⁾ Hardekův dopis se nachází v SOKA Jihlava, Archiv města Jihlavy do roku 1848, Zlomky starých registratur, sign. II A 10. Přepsal ho Julius WALLNER, *Geschichte des k. k. Gymnasiums zu Iglau I. Geschichte der lateinischen Schule während der Zeit des Protestantismus 1562–1623*, in: Týž, *Geschichte des Gymnasiums zu Iglau*, Jihlava 1884, s. 5–91, zde s. 79–80. Jeho regest u Petr CHLUMECKY, *Die Regesten der Archive im Markgraftume Mähren*, Brno 1856, s. 76 (č. 542). Více o iniciativě Christian d' ELVERT, *Geschichte und Beschreibung der Stadt Iglau in Mähren*, Brno 1850, s. 177–179.

¹⁸⁾ M. HOLÝ, *Zrození*, s. 181–194; TÝŽ, *Ivančické gymnázium Jednoty bratrské, vzdělaností mecenát a šlechta z českých zemí v poslední čtvrtině 16. a v prvních desetiletích 17. století*, Jižní Morava 47 (50), 2011, s. 67–82.

nek v písemných pramenech a literatuře se studie opírá rovněž o text nově nalezeného církevního řádu, jehož struktura i obsah se evidentně inspirovaly výslednou podobou velkomeziříčské normy.¹⁹⁾ Dříve, než mu bude věnována pozornost, se výklad zaměří na genezi velkomeziříčského řádu z doby mezi říjnovým sněmem, na němž vznikla jeho první verze, a konečnou redakci textu vydaného tiskem roku 1581. Následně bude sledovat roli tohoto řádu v integračních snahách moravských evangelíků, v nichž hrála klíčovou úlohu tamní evangelická nobilita.

Přestože účastníci velkomeziříčského sněmu se své jednání snažili maskovat jako běžné právní jednání o hranice,²⁰⁾ neuniklo pozornosti jejich věroučných oponentů, díky čemuž se o něm dochovaly podrobnější zprávy. Nejobsáhlejší záznam o něm obsahují *Akta jednoty bratrské*, kam byl však zapsán až později, neboť spolu s prvním textem dohodnutým v říjnu 1576 obsahuje rukopis také českou verzi konečného znění řádu z roku 1581.²¹⁾ Autorem zprávy byl Eliáš Střelka Náchodský, člen bratrského sboru v nedaleké Třebíči, tamní radní a kronikář. Do Velkého Meziříčí ho jako svého informátora vyslal Jan Eneáš Boleslavský († 1594), v 70. letech správce třebíčského sboru, odkud po zvolení biskupem jednoty přešel roku 1577 do Ivančic, kde se mimo jiné podílel na redakci čtrnáctého svazku *Akt*, v němž se nachází opis Střelkovy relace.²²⁾

Spolu s jednotou bratrskou, jejíž třebíčský sbor musel o chystaném jednání s předstihem vědět, upoutala schůzka pozornost také v katolickém táboře, byt zprávy o účasti katolických špehů mezi účastníky evangelického sněmu nejsou. Opis návrhu řádu dohodnutého v říjnu 1576, který se dochoval mezi písemnostmi olomouckého biskupství, napovídá, že tehdejší metropolita Jan Mezon z Telče

¹⁹⁾ SOKA Přerov, Archiv města (dále AM) Lipník nad Bečvou, inv. č. 626, kart. 17. Rukopis se skládá ze čtyř listů svázaných provázkem. Z toho je popsáno pět stran. Papír je však bohužel poškozen. Část prvního listu v pravé spodní části chybí. Navíc horní část všech listů je nečitelná, neboť inkoust se vlivem vlhkosti rozpil. Z důvodu poškození rukopisu, které ale zásadně nebrání porozumění textu, nebyl text řádu editován.

²⁰⁾ J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 167.

²¹⁾ Knihovna Národního muzea, sign. II D 8. fol. 265r–278v. Opis svazku v Národním archivu (dále NA), *Akta jednoty bratrské – Acta Unitatis Fratrum*, svazek XIV, zde nová fol. 171r–181r. Edice u J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 165–177.

²²⁾ K působení Jana Eliáše v obou městech Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské. Zprávy o sborech bratrských na Moravě*, Reformační sborník 6, 1935, s. 10–111, zejména s. 39–40, 90. Pro Třebíč Jiří SLADKÝ, *Jednota bratrská a její působení v Třebíči*, Západní Morava 7, 2003, s. 69–86, zde s. 76–77. Ke Střelkovi Vilém NIKODEM, *Dějiny města Třebíče 1468–1660 I*, Třebíč 1931, s. 141, 145, 179. Střelkovu stručnou kroniku sepsanou roku 1574 vydal František J. RYPÁČEK (ed.), *Z archivu města Třebíče (Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův)*, in: Programm c. k. státního gymnasia v Třebíči za školní rok 1891–1892, Třebíč 1892, s. 3–36, zejména s. 7–19.

(† 1578) nebo jeho okolí znaly přinejmenším výsledek, k němuž jednání ve Velkém Meziříčí dospělo.²³⁾ Dalším katolíkem, který na jeho výsledek okamžitě reagoval, byl moravský zemský hejtman Zdeněk Lev z Rožmitálu. Hned začátkem listopadu 1576 zpravoval Rudolfa II. o sjezdu „*luteriánské jednoty*“. Věděl sice, že cílem rokování mělo být dosažení věroučné shody na podkladě augsburské konfese, byl ale nucen přiznat, že zatím nezná jeho přesný výsledek. Rožmitálův list obsahoval také informaci o stavbě evangelického gymnázia, které ve městě budovala Alena Berková z Lomnice.²⁴⁾ V reakci na obdrženu zprávu vyzval nový zeměpán o tři týdny později hejtmana, aby si předvolal majitelku města a s důrazným komentářem jí předal jeho list, v němž ji vyzýval k uzavření školy a zakazoval konat podobné sjezdy, stejně jako podporovat „*nové a nepořádné*“ učení.²⁵⁾ Zeměpanský zákaz, navíc později opakovaný,²⁶⁾ ale nemohl nic změnit na tom, že Velké Meziříčí se na dvě desetiletí stalo centrem luterské reformace na jihozápadní Moravě i střediskem správní organizace nazývané „*horní podkrají brněnské*“.²⁷⁾

Celozemská evangelická církevní organizace, jež by se opírala o velkomeziříčský řád, ale na Moravě nevznikla. Přesto právě tamní ujednání patrně disponovalo větším inspiračním potenciálem, než jaký představovaly reformní návrhy uherskobrodského děkana Pavla Pressia, které sice také měly ambici zasáhnout celou Moravu, ale v době svého vzniku musely spíše reagovat na silici odstředivé tendence některých vrchností a duchovních hlásicích se původně k děkanství.²⁸⁾

Text řádu, který vznikl ve Velkém Meziříčí na konci října 1576, jeho tvůrci nevnímali jako definitivní, neboť ho ještě chtěli prodiskutovat s dalšími pány a rytíři hlásicími se k augsburské konfesi.²⁹⁾ Dosud známé zprávy však datují tyto aktivity

²³⁾ Zemský archiv (dále ZA) v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Spiritualia, inv. č. 668, sign. A, kart. 221. Citovaný opis se stal podkladem pro edice, které připravili František SNOPEK, *Řád církevní kunštátskomeziříčský z r. 1576*, Časopis Matice moravské 28, 1904, s. 417–428, zejména s. 423–428, a František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské, jejich složení, obor působnosti a význam III*, Brno 1905, s. 649–655 (č. 43). Upozornil na to ostatně již F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 345.

²⁴⁾ NA, Morava. Moravské spisy české kanceláře a české komory, č. 2346.

²⁵⁾ Tamtéž, č. 2353.

²⁶⁾ List Rudolfa II. z poloviny srpna 1580, kterým zřejmě po dokončení stavby („*takovou v nově zaraženou školu*“) opětovně vyzýval Alenu Berkovou z Lomnice k uzavření velkomeziříčského gymnázia, je opsán tamtéž, Akta Jednoty bratrské – Acta Unitatis Fratrum, svazek XIII, fol. 13v. Odtud ho přepsal Augustin KRATOCHVÍL, *Luteránská škola ve Vel. Meziříčí*, Časopis Matice moravské 29, 1905, s. 197–201, zde s. 199.

²⁷⁾ Ilja BURIAN, *Děkanství horního podkrají brněnského*, Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských 5, 1968, s. 23–36; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 67–76.

²⁸⁾ P. ZEMEK, *Reformace*, s. 156–177.

²⁹⁾ J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 167.

až do začátku roku 1581. Podle zprávy z českobratrského prostředí předložil účastník schůzky Hynek Brtnický z Valdštejna († 1595) počátkem roku 1581 jeho českou verzi Janu Martinovskému z Rozseče († 1587). Evangelicky smýšlející rytíř vlastnil do roku 1573 panství Budišov, a byl tak sousedem Václava Berky. Duchovní z tamních far také v říjnu 1576 připojili své podpisy pod návrh církevního řádu. V době, kdy ho Hynek Brtnický oslovil s nabídkou, aby se k němu přidal, již Martinovský sídlil na Litenčicích jihovýchodně od Kroměříže. Jeho odpověď není známa.³⁰⁾

Právě roku 1581 vyšlo konečné znění velkomeziříčského řádu také tiskem. Oproti o pět let starší verzi bylo koncipováno jako smlouva mezi třemi moravskými světskými stavy sepsaná na základě augsburské konfese. Tomu odpovídalo členění textu do čtyř částí, které se postupně věnovaly podobě vyšší roviny evangelické církevní správy, povinnostem kněží, závazkům šlechtických kolátorů a nakonec v závěru ordinaci duchovních a cenzuře.³¹⁾ Německo-latinskou verzi řádu vydala ve zmíněném roce officína Jana Eichorna (1524–1583) ve Frankfurtu nad Odrou.³²⁾ Překlad řádu do obou jazyků provázely v tisku doporučující a schvalující listy představených luterských akademií z Frankfurtu nad Odrou, Lipska, Rostocku, Štrasburku, Tübingen a Wittenberku.³³⁾ Roku 1584 vydala frankfurtská tiskárna, tehdy již vedená Eichornovým synem Ondřejem (1553–1615), velkomeziříčský řád znovu.³⁴⁾ Již pouze německý a objemnější tisk obsahoval úvod z pera Jáchyma Pistoria († 1599). Připojena byla také dobrozdání všech akademických autorit, která se objevila v tisku z roku 1581, přetištěná již pouze v německé verzi.³⁵⁾ V závěru se navíc objevil věroučný text, který měl sloužit v září 1579 k examinování duchovních na velkomeziříčském a kunštátském panství. V patnácti bodech shrnoval klíčová ustanovení augsburské konfese, k nimž byl jako závěrečný šestnáctý článek připojen stručný katechismus o sedmi odstavcích.³⁶⁾

Zmiňované listy tvořily větší část rozsahu obou tisků. V jejich adresách se nejčastěji objevovala dvě jména. Šlo o frankfurtského rodáka a absolventa tamní univerzity Jáchyma Pistoria, který v letech 1572–1576 působil jako rektor latinské ško-

³⁰⁾ F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 344–345; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 70, 166, 168, 172.

³¹⁾ Tamtéž, s. 64, 172–177.

³²⁾ VD16 F 1872. Tisk editovali J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 64–65, 178 – 204. K osobě tiskaře srov. Hans-Erich TEITGE, *Der Buchdruck des 16. Jahrhunderts in Frankfurt an der Oder. Verzeichnis der Drucke*, Berlin 2000, s. 61.

³³⁾ J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 183–185, 191–204.

³⁴⁾ VD16 ZV 5973; H.-E. TEITGE, *Der Buchdruck*, s. 109.

³⁵⁾ J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 215–233.

³⁶⁾ Tamtéž, s. 234–244.

ly v Jihlavě.³⁷⁾ Někdy na jaře 1576 ho braniborský kurfiřt Jan Jiří (1525–1598) prostřednictvím tamního generálního superintendenta Ondřeje Muscula (1514–1581) oslovil s nabídkou místa rektora berlinského gymnázia, jež bylo jako první zemská vyšší škola založeno roku 1574.³⁸⁾ Pistorius zřejmě v květnu 1576 či brzy poté opustil Jihlavu a po působení v Berlíně, jehož doba není přesně známá, se přesunul do rodného města, kde roku 1578 získal doktorát a působil jako profesor teologie na tamní univerzitě.³⁹⁾ Z frankfurtského působiště nadále udržoval kontakty s Jihlavou,⁴⁰⁾ s evangelickými šlechtici vlastníci panství v této části markrabství a také s duchovními působícími na jejich patronátu.

Ze zmiňovaných dobrozdání je evidentní, že k nim patřil rovněž Šimon Haliaeus Žďárský († 1580), kterého v adresách zmiňovaly čtyři listy z Lipska, Rostocku, Štrasburku a Wittenberku. U jeho jména uváděly funkci děkana, jímž sice byl v době, kdy listy vznikly, finální stylizace řádu ani jeho vydání tiskem se ale již nedožil. Moravský rodák zpočátku uznával autoritu pražské konzistoře, která ho vyslala k vysvěcení do Itálie. Po návratu v říjnu 1549 se stal děkanem v Zatci, odkud přešel do Mladé Boleslavi. V polovině 50. let se již jako duchovní správce v Kadani dostal kvůli odlišným názorům na dětské přijímání do roztržky s konzistoří. V té době se již klonil k luterské reformaci, a byl proto roku 1555 vypovězen z království. Zřejmě z podnětu Filipa Melanchtona se vydal do Wittenberku, kde pobyl asi čtyři roky a po návratu do země v roce 1560 nakonec zakotvil ve Velkém Meziříčí, zpočátku jako kaplan a v letech 1574–1580 děkan.⁴¹⁾

³⁷⁾ J. WALLNER, *Geschichte*, s. 33–34; Ignaz HÜBEL, *Beziehungen Mährens zu den deutschen Universitäten im 16. Jahrhundert*, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 29, 1927, s. 157–198 (zde s. 181–182); 30, 1928, přílohy na s. 1–40; František MAREK, *Humanistická škola v Jihlavě*, in: Bohumil Uher (ed.), *Sborník Pedagogického institutu v Jihlavě I. Studie ze společenských věd*, Praha 1962, s. 275–315, zde s. 301.

³⁸⁾ Regest Pistoriova listu adresovaného v květnu 1576 jihlavské městské radě uveřejnil P. CHLU-MECKY, *Die Regesten*, s. 77 (č. 547). K dějinám školy Agnes WINTER, *Das Gelehrten-schulwesen der Residenzstadt Berlin in der Zeit von Konfessionalisierung, Pietismus und Frühaufklärung (1574–1740)*, Berlin 2008.

³⁹⁾ K jejím dějinám ve druhé polovině 16. století Günther MÜHLPFORT, *Die Oder-Universität 1506–1811*, in: Günther Haase – Joachim Winkler (edd.), *Die Oder-Universität Frankfurt. Beiträge zu ihrer Geschichte*, Weimar 1983, s. 19–72.

⁴⁰⁾ V září 1585 Pistorius nabízel jihlavské městské radě zřízení dvou stipendijních míst na svém působišti; J. WALLNER, *Geschichte*, s. 80–81; F. MAREK, *Humanistická škola*, s. 296. Jména početné skupiny Jihlavanů imatrikulovaných hlavně v poslední čtvrtině 16. století na frankfurtské univerzitě publikoval I. HÜBEL, *Beziehungen*, s. 25–26.

⁴¹⁾ I. BURIAN, *Die tschechische Übersetzung*, s. 79–88. Ke vztahu s Filipem Melanchtonem stručně Rudolf ŘÍČAN, *Melanchthon und die böhmischen Länder*, in: Philipp Melanchthon. Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae, Berlin 1963, s. 237–260, zejména s. 247. Nově Jiří JUST, *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, in: Jiří Just – Zdeněk R. Nešpor – Ondřej Matějka

Zatímco uvedení funkce děkana u Haliaeova jména žádné pochyby nevbuzuje, otázka vyvolává potenciální angažmá Jáchyma Pistoria ve struktuře nové evangelické církevní organizace. Adresy studovaných dobrozdání z Lipska, Rostocku a Wittenberku ze září 1579 u jeho jména spolu s doktorským titulem, který získal ve Frankfurtu nad Odrou, uváděly také funkce superintendenta a inspektora škol, přičemž v listu představených wittenberské teologické fakulty byly zmíněné funkce výslovně vztaheny k Velkému Meziříčí.⁴²⁾ První verze řádu domluvená v říjnu 1576 přitom do čela nové evangelické organizace stavěla „starší správce církve“. O jejich počtu ani místech působení ale neměla jasno.⁴³⁾ O pět let mladší konečná varianta normy byla přesnější. Německá i latinská verze řádu počítala s tím, že v čele organizace v každém z obou zmiňovaných moravských krajů bude působit jeden superintendent neboli přední děkan, kterému náležel dohled nad jednotlivými faráři i školami v jeho obvodu. K ruce mu v každém z obou krajů měli být další dva děkani.⁴⁴⁾ Od toho se mírně lišila česká verze konečné podoby řádu, která je ale známá pouze z *Akt jednoty bratrské* a tiskem nevyšla. V každém kraji počítala s jedním „nejvyšším“, který měl mít k ruce „předního děkana“, jenž spolu s ním ztělesňoval vyšší rovinu evangelické organizace. Jim měli být nápomocní v každém z obou krajů dva děkani.⁴⁵⁾ Naznačená odlišnost ale není podstatná, neboť v praxi stál v čele horního podkrají brněnského vždy pouze jeden děkan, jemuž spíše výjimečně vypomáhal viceděkan. Pistoriova reálná role v počátcích evangelické organizace i s ohledem na to, že nadále působil ve Frankfurtu, byla velmi pravděpodobně jen konzultační a souvisela s dohledem nad jejím věroučným směřováním i výukou na nově založené panské škole („*Herrnschul*“).⁴⁶⁾

Pistorius také komunikoval s teology ze zmíněných učilišť, kteří ve svých listech formálně odsouhlasili obsah článků sepsaných v říjnu 1576 ve Velkém Meziříčí. Za pozornost v této souvislosti stojí data publikovaných dobrozdání. Nejstarší se objevilo na přímluvě z Pistoriova nového působiště, vydané v červnu 1578. Ostatní dopisy byly datovány v září nebo listopadu následujícího roku. Přestože představení zmiňovaných akademií se podrobně nerozepisovali o tom, jaký text jim byl předložen k posouzení a odsouhlasení, je pravděpodobné, že šlo o verzi opírající se o dohodu z října 1576. Naznačuje to formulace z listu děkana a dalších zástupců lipské

---

a kolektiv (edd.), *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, s. 23–126, zde s. 82–83.

⁴²⁾ J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 183, 192, 194, 196, 215, 217, 222, 232.

⁴³⁾ Tamtéž, s. 169.

⁴⁴⁾ Tamtéž, s. 179, 187, 210.

⁴⁵⁾ Tamtéž, s. 173.

⁴⁶⁾ V tomto smyslu o své roli hovořil sám Pistorius v předmluvě k tisku z roku 1584; tamtéž, s. 207.

teologické fakulty, kteří hovořili o tři roky starém „srovnání“, o jehož potvrzení byli požádáni.⁴⁷⁾ Právě absence ustáleného názvu dohody z října 1576 ztěžuje odpověď na otázku, zda šlo přesně o tyto články, nebo jestli doznaly při překladu do němčiny či latiny, který musel předcházet jejich rozeslání luterským institucím v římskoněmecké říši, nějaké změny. Alespoň nějaké proměně přinejmenším úvodních pasáží řádu by nasvědčovaly listy představených univerzit z Frankfurtu nad Odrou, Lipska, Tübingen či Wittenberku, kteří písemnost, k níž se vyjadřovali, označovali jako srovnání („*eine vergleichung*“), formulí („*eine Formul*“) nebo Formulí svornosti („*Formula Concordiae*“).⁴⁸⁾ Šlo o slova, která se objevila v názvu tisků z let 1581 a 1584, jež nesly název *Formula Concordiae*,⁴⁹⁾ v čemž se evidentně inspirovaly označením souboru základních dogmatických tisků luterské církve, který byl dovořen roku 1577.

Přes uvedenou nejasnost je pravděpodobné, že závěrečná redakce velkomeziříčského řádu vznikla nejpozději někdy v průběhu roku 1580 nebo začátkem roku 1581. Právě „*při počátku léta 1581*“ již existovala jeho konečná česká verze, opsaná posléze do *Akt jednoty bratrské*. Ve stejném roce vyšla také ve zmiňovaném bilingvním německo-latinském vydání. Jeho publikování v římskoněmecké říši, jehož se z obdobných textů vzniklých v Čechách a na Moravě v předbělohorské době dočkaly pouze normy ze západočeských panství Šliků,⁵⁰⁾ bylo bezpochyby zásluhou Jáchyma Pistoria. List představených frankfurtské theologické fakulty se výslovně zmiňoval, že to byl právě jejich „*lieber freund*“, kdo jim předal jeho text, požádal je o vyjádření k němu a také s nimi o něm diskutoval.⁵¹⁾ Ze všech dosud známých moravských evangelických církevních řádů vzbudila v římskoněmecké říši Pistoriovou zásluhou největší pozornost právě norma z Velkého Mezi-

⁴⁷⁾ Tamtéž, s. 215.

⁴⁸⁾ Tamtéž, s. 215, 218, 220.

⁴⁹⁾ Tamtéž, s. 172, 178, 186, 205.

⁵⁰⁾ Pro Loket Otto CLEMEN, *Die Elbogener Kirchenordnung von 1522*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 26, 1905, s. 82–94. Jáchymovský církevní řád z roku 1551 vydal Georg LOESCHE, *Die evangelischen Kirchenordnungen Österreichs. Die Kirchenordnung von Joachimsthal in Böhmen, 1551*, *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 15, 1894, s. 1–14, 49–57. Dále srov. Alfred ECKERT, *Fünf evangelische (vor allem lutherische) Kirchenordnungen in Böhmen zwischen 1522 und 1609*, *Bohemia* 18, 1977, s. 35–50, zejména s. 35–42; Markus WRIEDT, *Kirchen- und Schulordnungen. Dokumente des kulturellen Wandels im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung am Beispiel der Kirchen-, Spital- und Schulordnung des Johann Mathesius von 1551*, in: Irene Dingel – Wolf-Friedrich Schäufele (edd.), *Kommunikation und Transfer im Christentum der Frühen Neuzeit*, Mainz 2007, s. 69–94; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 14–25, 120–122, 125–138.

⁵¹⁾ Tamtéž s. 191–192, 220–221.

říčí, byť kromě vyjádření vyjmenovaných akademii zatím další reakce na ni nejsou známy.⁵²⁾

Velkomeziříčský řád se stal základním věroučným textem horního podkrají brněnského, které v poslední čtvrtině 16. století tvořilo jednu ze dvou regionálních evangelických organizací v markrabství. Na jeho fungování se podíleli šlechtici, kteří stáli u jeho zrodu a nadále mu poskytovali ochranu a podporu. Po smrti Jana Fridricha z Hardeku šlo vedle Aleny Berkové z Lomnice zejména o Hynka Brtnického z Valdštejna. Přestože patřil k signatářům řádu, a je tak možné předpokládat, že měl zájem, aby také na jeho patronátech působili evangeličtí duchovní, jsou jejich jména známa až z první poloviny 90. let 16. století.⁵³⁾ Díky působení ve správě země, již byl od roku 1580 nejvyšším sudím a v letech 1591–1595 nejvyšším komorníkem, mohl navíc poskytovat organizaci politickou podporu.

Na přelomu 80. a 90. let 16. století se zřejmě intenzivně diskutovalo o rozšíření vlivu horního podkrají brněnského do severněji položených částí země. V olomouckém kraji byli evangeličtí duchovní působící na šlechtických farách až do této doby organizováni v hranicích jednotlivých panství. Bylo tomu tak v případě šternberské domény Karla II. z Minsterberka (1538–1617), kde byl první superintendent ustaven na podzim 1591, nebo panství Bruntál a Branná/Kolštejn při moravsko-opavské hranici, jež vlastnil Hynek starší Bruntálský z Vrbna († 1596). Zpráva o existenci vyšší roviny evangelické církevní správy na bruntálském panství pochází z roku 1584, kdy v jejím čele stál starší („*Senior*“).⁵⁴⁾ Je pravděpodobné, že právě iniciativa šlechticů při utváření lokálních evangelických organizací stála za navázáním těsnějších vazeb k pánům zaštiťujícím fungování horního podkrají brněnského, které je možné sledovat na počátku 90. let 16. století.

⁵²⁾ Často zmiňované dopisy nepředstavovaly jedinou spojnici mezi signatáři řádu a centry reformace v římskoněmecké říši. Na tamních učilištích, zejména ve Wittenberku a Lipsku, studovalo několik chlapců z vrchnostenských měst, jež patřila do majetku Aleny Berkové z Lomnice, Jana Fridricha z Hardeku, Meziříčských z Lomnice či Brtnických z Valdštejna. Platilo to i pro některé jejich rodinné příslušníky, jako byli synové Aleny Meziříčské z jejího prvního manželství Vladislav a Zikmund Heltové z Kementu, Jindřich Brtnický z Valdštejna († 1589) nebo Jan z Hardeku († 1595); I. HÜBEL, *Beziehungen*, s. 18–19, 24–25, 31. Pro Wittenberk Ferdinand MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku od r. 1502 až do r. 1602*, Časopis musea království Českého 71, 1897, s. 250–268.

⁵³⁾ G. WOLNY, *Kirchliche Topographie II/3*, Brno 1860, s. 32–33; I. BURIAN, *Děkanství*, s. 27–29; Petr ODEHNAL, *Náboženský život města Valašské Klobouky v době předbělohorské*, Vlastivědný věstník moravský 60, 2008, s. 290–299, zde s. 294; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 69–71.

⁵⁴⁾ Tamtéž, s. 76–86, 344–355 (zde s. 345). Ze starších prací zejména Alfred BLASCHKE, *Die Pfarreien der ehemaligen Herrschafften Sternberg, Eulenberg und Rabenstein zur Zeit des Protestantismus in Nord-Mähren 1521–1625*, Olomouc 1937, s. 61, 101–103; F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 14–15.

Obdobně jako v případě velkomeziříčského sněmu pocházejí písemné prameny, které umožňují blíže identifikovat tyto snahy, od jejich věroučných oponentů, kteří je sledovali s neskryvanou nelibostí. Platilo to pro jednotu bratrskou, byť namísto oficiálního korpusu písemností, jehož dochování končí rokem 1589, je nutné vycházet z jiných textů. Autorem jednoho z nich byl Matěj Sabin († 1615) z Drahotuš východně od Olomouce, člen sboru v blízkých Hranicích, který roku 1591 napsal spis o rozdílech mezi jednotou a luterstvím, jímž reagoval na jeho vzestup ve svém okolí. Část rukopisu věnoval také reflexi aktuálních snah o konstituování vyšší roviny evangelické církevní organizace v olomouckém kraji. V souvislosti s tím si povšiml, že právě „nyní“ se luterští kněží pokoušejí o „nějaký řád“ a ustavení „starších aneb děkanů“, kteří by se po svém zvolení stali představenými jednotlivých farářů. K jejich nemalým kompetencím mělo podle Sabina patřit také uvádění kněží na fary („na fáry aby bez nich nedosedali“).⁵⁵⁾ O sepsání církevního řádu, který by se stal podkladem integrace, se údajně snažili několik let. Sabin s nelibostí sledoval také aktivity pozemkových vrchností, jejichž podpora byla klíčová pro vznik nové organizace. To si podle jeho slov uvědomovali i evangeličtí duchovní, kteří se snažili získat podporu šlechty pro své snahy („[p]rotož za nimi po soudech a sněmích jezdí, hledají od nich potvrzení, aby jím nové děkanství vyzdvihli“).⁵⁶⁾

Se Sabinovou reflexí souzní stručná zpráva olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic († 1598) z dopisu adresovaného v srpnu 1591 nejvyššímu purkrabímu Království českého Vilémovi z Rožmberka (1535–1592). Moravský ordinář se v ní zmínil o iniciativě Hynka Brtnického z Valdštejna a Hynka staršího Bruntálského z Vrbna, kteří se podle něj za pomoci dalších, v listu ovšem nejmenovaných osob snažili zavést v zemi „prve nebejalý řád“, který měl spočívat v ustanovení krajských děkanů.⁵⁷⁾ Právě zapojení Brtnického, zaštiťujícího horní podkrají brněnské, a Bruntálského, jehož panství ležela při hranici markrabství a Opavska, dokládá probíhající jednání o integraci evangeliků z jihozápadní a severní části země. Zpráva o tom, že vyšší rovinu zamýšlené evangelické církevní organizace měli ztělesňovat krajští děkani, ukazuje na správný model horního podkrají brněnského. O tom, že jeho světští ochránci udržovali v této době kontakt s Hynkem starším Bruntálským z Vrbna, vypovídá také svědečná řada uvedená pod jeho církevním řádem z listopadu 1592, který má charakter listiny. Vydavatel v ní potvrdil znění předchozích norem z října 1584 a března 1591 určených pro bruntálské pan-

⁵⁵⁾ Ota HALAMA (ed.), *Sprotná a upřímná zpráva na tyto čtyři otázky*, Studia Comeniana et historica 34, 2004, č. 71–72, s. 173–228, všechny citace ze s. 179.

⁵⁶⁾ Tamtéž, s. 181.

⁵⁷⁾ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, nelistinná část, inv. č. 86, sign. 16, fol. 211r–212r. Opis v Moravském zemském archivu Brno, Matice moravská Brno (G 83), inv. č. 186, kart. 42, p. 491–493. Z dopisu čerpal F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 308–309; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové a Morava*, Z Kralické tvrže 15, 1988, s. 7–25, zde s. 14.

ství, mírně je upravil a zejména rozšířil jejich platnost i na panství Branná/Kolštejn. Mezi svědky se vedle Hynka Brtnického z Valdštejna objevil také další signatář velkomeziříčského řádu Tas Meziříčský z Lomnice († 1595), v letech 1590–1594 moravský nejvyšší sudí.⁵⁸⁾ Jména všech tří moravských zemských úředníků mohou naznačovat, že právě jejich angažmá v čele správy markrabství v první polovině 90. let 16. věku vytvořilo příznivé podmínky, které přispěly k zintenzivnění debat o integraci moravských evangeliků z obou částí země, v nichž se všichni tři páni evidentně angažovali.

Ze slov biskupa Pavlovského je možné vyvodit, že platformou pro integraci se měl stát velkomeziříčský církevní řád, který s tím ostatně sám počítal. Tuto domněnku potvrzuje již zmíněný nález nedatovaného evangelického církevního řádu, který má prakticky identickou strukturu a velmi podobný obsah jako výsledná verze velkomeziříčské normy z roku 1581. Náhodné není ani jeho dochování v Archivu města Lipník nad Bečvou. Roku 1593 koupil město Hynek starší Bruntálský z Vrbna, který se angažoval v popsáných integračních snahách. Začátkem ledna 1594 vydal listinu, v níž převedl kolaturu k tamní fáře do majetku městské obce, která na ni měla dosazovat řádně ordinované luterské duchovní dodržující ustanovení augsburské konfese. O existenci vyšší moravské církevní organizace, k níž by se hlásili, v ní ale není ani slovo.⁵⁹⁾ Město zůstalo jedním z center reformace v této části země a ve druhé polovině druhého desetiletí 17. století bylo nějaký čas dokonce centrem evangelické organizace v olomouckém kraji.

Oproti všem třem jazykovým verzím velkomeziříčského církevního řádu nemá lipnická norma charakter smlouvy mezi evangelickými stavy. Formálně má podobu listiny, jejímiž vydavateli byli moravští evangeličtí šlechtici („*My N. N. N. z N. etc.*“).⁶⁰⁾ Její obsáhlý úvodní odstavec byl věnován vysvětlení důvodů, které vedly k sepsání řádu. Jeho iniciátory byli evangeličtí duchovní („*ctihodní kněží Páně v Markrabství moravském pravdu Evangelium svatého ohlašující a svátosti večeri Pána Jezu Krista, Spasitele našeho, pod obojí posluhující*“). Svým urozeným patronům si měli často stěžovat na neřády panující mezi farníky i jejich duchovními správci, jejichž následkem byla nejednota ve farních osadách i šíření hříchů („*kerak těchto posledních časův všeliká rozpustilost jakž mezi lidmi obecně, tak i mezi kněžimi mnohými se rozmáhá, čímž se příčina dává k roztržitostem církve boží k nesvornosti a k jiným hrozným neřádom*“). Spolu s ďáblem z toho vinili kněží, kteří byli nedbanliví v učení

⁵⁸⁾ J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 354.

⁵⁹⁾ Ivan KRŠKA, *Z minulosti města Lipníka nad Bečvou*, in: Bohumil Kaňák a kolektiv (edd.), *Nikoli nejmenší na Moravě. Kniha o Lipníku nad Bečvou, Lipník nad Bečvou 1965*, s. 36–48, zde s. 39. Listina z ledna 1594 je opsána v SOKA Přerov, AM Lipník nad Bečvou, inv. č. 18, p. 25–28.

⁶⁰⁾ SOKA Přerov, AM Lipník nad Bečvou, inv. č. 626, kart. 17. Všechny citace pocházejí z tohoto pramene.

a nepřikladní ve svém chování, což mělo za následek úpadek laické zbožnosti. Evangeličtí duchovní, kteří to nelibě nesli, se proto usnesli na společném řádu, který předložili vydavatelům listiny („*řád dobrý mezi sebou nařídili a nám ho podali*“). Doprovodili to žádostí, aby nad nimi i samotným řádem drželi ochrannou ruku („*nás se vši uctivostí žádajíce, abychom jakž náleží na vrchnost křesťanskou, sami v svém povolání stojíce, nad nimi i nad tím řádem jich ruku ochrannou drželi*“). Stejně jako v případě velkomeziříčského ujednání, o němž se listina nijak nezmiňovala, se věroučným základem řádu stala augsburská konfese. Vydavatelé listiny uznali jednání svých kněží za správné, neboť směřovalo ke spáse duší a zlepšení církevní správy. Protože se považovali za křesťanské vrchnosti, které mají ctít Boha, chránit jeho služebníky a trestat hříchy („*jakožto vrchnost křesťanská sami Boha náležitě ctíti, poctu jeho pravů obhajovati, služebníky pravdy boží chrániti a při tom pohoršení všelijaká přetrhovati povinni jsme*“), rozhodli se přijmout do ochrany evangelické kněží hodlající dodržovat znění řádu. Jasně přitom deklarovali, že se tím nijak neodděluji od jiných stoupenců augsburské konfese. Naopak se svým jednáním snažili inspirovat další šlechtice, kteří je měli následovat. K tomu, aby se připojili k zamýšlené organizaci, je mělo motivovat vědomí, že se po své smrti budou na nebeském soudu zodpovídat Bohu mimo jiné i z ochrany „*dobrého řádu*“ na svých panstvích.

Poté následoval samotný text církevního řádu rozdělený stejně jako v případě svého vzoru do čtyř částí. První oddíl byl věnován podobě evangelické církevní správy v brněnském a olomouckém kraji. V obou teritoriích měl v jejím čele stát děkan, kterému náležel dohled nad věroučnou jednotou v duchu augsburské konfese i nad jednotlivými farami a školami. Tomuto děkanovi, nazývanému ve studovaném řádu též přední děkan nebo starší, měli být v obou krajích přidáni dva další děkani, kteří mu měli pomáhat a radit při správě svěřeného teritoria („*v těžších věcech k církvi příslušejících*“). Třetí článek se věnoval řešení sporů mezi duchovními, jež patřilo do kompetence děkanů, kteří mohli požádat o pomoc předního děkana neboli staršího. V případě potřeby mohli být do urovnání konfliktu zapojeni světszí ochránci nebo v krajním případě celé „*obecné shromáždění*“, které mělo konečné slovo. O jeho složení ale řád nemluvil. Věřoučné spory náležely do kompetence učitelů z akademii. K ochraně děkanů i jednotlivých farářů měla být v každém kraji zřízena šestice světských ochránců z řad kolátorů, mezi nimiž měli být zastoupeny všechny tři světské stavy. Přední děkan měl právo dosazovat kněze na faru. Její kolátor o tom měl být informován a odsouhlasit jeho výběr.

Rovněž druhá část věnovaná povinnostem kněží měla pět článků. Faráři a další duchovní měli předně zachovávat poslušnost vůči děkanovi i majiteli podacího práva, jemuž měli ústně i písemně dosvědčit dodržování starokřesťanských vyznání, augsburské konfese, její apologie i obou katechismů Martina Luthera, stejně jako to, že toto učení budou šířit mezi své farníky. Kněží i jejich rodinní příslušníci se

měli chovat příkladně a vzdát se světského konání. Sami o sobě nesměli opouštět faru, na níž byli dosazeni. Vypovědní lhůta z fary činila obvyklý půlrok. Všechny přestupky kněží měl trestat přední děkan, a to v případě závažných činů fyzickým trestem nebo vypovězením z fary. Pokud kněz zemřel, směla vdova s dětmi zůstat na faře. Duchovní péči ve farnosti zatím vykonávali jiní kněží bez nároku na odměnu.

Následující třetí oddíl o devíti odstavcích obsahoval závazky kolátorů. Na prvním místě byla zmíněna ochrana řádu i kněží včetně jejich rodinných příslušníků. Vydavatelé listiny se dále zavazovali pravidelně navštěvovat bohoslužby, a to i se svými rodinami a služebníky, a vést k tomu své poddané. Pokud by kterýkoli laik porušoval boží přikázání, měl být nejprve dvakrát napomenut. Jeho další potrestání bylo v rukou duchovních. Patron se neměl ujímat majetku po zemřelém knězi, který náležel vdově a dětem, a to včetně dluhů i pohledávek. Vdova s dětmi směla obývat faru ještě půl roku po smrti svého muže a v této době jí plynuly všechny desátky a jiné platy. Kolátorovi nepříslušelo zbavovat kněze fary, což směl učinit pouze přední děkan. Jemu měl majitel podacího práva také adresovat stížnosti na chování kněze. Pokud by na sousedním panství, které bylo v majetku evangelické vrchnosti, působil kněz škodící duchovním na patronátu signatáře listiny, měl se pokusit o jeho odstranění. Stejně tak neměl bránit odchodu takových kněží z far na svém panství, které by jejich představení zbavili úřadu. Návrat vypovězených duchovních byl možný až po jejich napravení. Kolátoři měli varovat své poddané před hříchy a vést je k tomu, aby před svým duchovním vyznali dvakrát ročně svou víru. Poslední devátý článek, který se jako jediný nevyskytoval ve velkomeziríčském řádu, vyzýval všechny laiky k účtě Bohu za jeho dary, kterou měli projevovat každý den doma i při bohoslužbách.

První ze závěrečných dvou odstavců byl věnován ordinaci, kterou měli provádět představení evangelické organizace s radou kolátorů. Bez jejich společné dohody neměl být nikdo potvrzen na kněžství. Přednímu děkanu náležel také cenzurní dohled, když bez jeho souhlasu nesměl být vydán žádný spis kněží řídicích se tímto řádem. V případě potřeby, zejména u polemických titulů, mohl se souhlasem kolátorů požádat o vyjádření učitele z akademii. Zcela na závěr řád opakoval, že ho sepsali „kněží evangeličtí v Markrabství moravském“, které se vydavatelé listiny zavazovali chránit. Všichni páni a rytíři, kteří souhlasili se zněním řádu, měli k dokumentu připojit své pečeti. Pokud by se kdokoli chtěl k řádu přidat později, měl tak učinit samostatnou listinou. Poté již následovala datace, která ale ve studovaném textu nebyla uvedena.

Dochovaný pramen představuje s největší pravděpodobností koncept zamýšlené listiny, kterou se větší množství moravských šlechticů zavazovalo k podpoře církevní organizace integrující evangeliky z jihozápadní a severní části markrabství. Přestože je nepopíratelné, že u jejího zrodu stáli zmiňovaní dva či tři vlivní šlechtici,

měli její vznik iniciovat nejmenovaní evangeličtí duchovní. Instituce si brala za vzor horní podkrají brněnské, jak kromě zapojení zmíněných velmožů přesvědčivě dokládá nalezený církevní řád, který se svou strukturou a z velké části i obsahem shoduje s konečnou redakcí velkomeziříčského církevního řádu z roku 1581. Ačkoli již tato norma počítala s rozšířením do obou moravských krajů, zůstala v praxi omezena na jihozápadní část Moravy a v jejím čele stál po celou dobu děkan. Lipnická norma oprášila nejen snahu o rozšíření řádu na celou Moravu, ale také původní správní model s jedním předním děkanem a jeho dvěma asistenty s titulem děkana v každém kraji, který se ale v praxi nepoužíval. Je zřejmé, že se ruku v ruce s rozšířením teritoriálního vlivu řádu předpokládaly také změny v čele správy evangelické církevní organizace. Kompetence všech děkanů, jim podřízených kněží i patronů přitom měly zůstat stejné, jako tomu bylo v normě vydané přibližně před deseti roky.

Přestože na počátku 90. let 16. století probíhala zřejmě intenzivní jednání o integraci evangeliků z jihozápadní i severní části Markrabství moravského, žádný reálný výsledek nepřinesla. Spoře dochované prameny neumožňují důkladněji poznat jejich průběh, natož důvody, jež vedly k jejich nezdaru. Vedle roztržštěnosti držav evangelické šlechty v různých částech markrabství i překážek ze strany biskupa a zeměpána je možné uvažovat také o věroučných rozporech mezi filipisticky orientovaným horním podkrajím brněnským i samotným Hynkem Brtnickým z Valdštejna a ortodoxně luterským smýšlením Hynka staršího Bruntálského z Vrba, jehož biskup Pavlovský v citovaném listu ze srpna 1591 označil za tvrdého a rigidního luterána.⁶¹⁾ Nic není známo ani o zapojení dalších aktérů ze světského a zejména duchovního prostředí, na jejichž klíčovou roli upozorňoval výše citovaný Matěj Sabin a hovořila o ní i úvodní část studovaného pramene. Je nepochybné, že evangeličtí duchovní z různých částí markrabství mezi sebou udržovali kontakty, o jejichž povaze a intenzitě je však zatím známo jen málo.⁶²⁾

Nejstarší zprávy o existenci regionální evangelické organizace v olomouckém kraji se dochovaly až z poloviny prvního desetiletí 17. století, tedy více než deset let poté, co se odehrávaly debaty mezi jmenovanými šlechtici. Žádný církevní řád,

⁶¹⁾ Srov. výše pozn. 57. Také F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 300–301, 303. K věroučným rozdílům také I. BURIAN, *Děkanství*, s. 27. Ke konfesionalitě Hynka Bruntálského Radek FUKALA, *Hynek starší Bruntálský z Vrba*, in: Kateřina Jišová a kolektiv (edd.), *V komnatách paláců, v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*, Praha 2007, s. 273–281, zejména s. 277–278. O tom, že samo horní podkrají brněnské muselo nejpozději na sklonku 80. let 16. století čelit odstředivým tendencím některých ortodoxně luterských vrchností, J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 74.

⁶²⁾ Pro 70. léta 16. století Josef HRDLIČKA, *Akrostichy v kancionálech Jakuba Kunvaldského z let 1572 a 1576 jako galerie moravských evangelických elit*, *Časopis Matice moravské* 139, 2020, s. 27–62.

kteřý by dokázal prozradit více o správní struktuře „*podkrají olomouckého*“, které se hlásilo k augsburské konfesi, ale zatím není známý. Z toho, že všichni jeho představení působili na šlechtických patronátech, stejně jako z toho, že centrum organizace se vždy nacházelo ve vrchnostenských městech, je zřejmé, že rovněž při jejím utváření i ochraně hrála klíčovou roli evangelická šlechta. Prvním sídlem „*podkrají*“ byl Holešov, který původně náležel k obvodu děkanství se sídlem v Uherském Brodě. Již tehdy se město patřící moravským Šternberkům stalo místem setkání několika duchovních, kteří tam v červnu 1574 sepsali stručný církevní řád, v němž se přihlásili k Augustaně. Centrem luterské reformace zůstal Holešov do roku 1615, kdy v něm jeho majitel Ladislav mladší Popel z Lobkovic zahájil protireformaci. Sídlo organizace se následně přesunulo do severněji položeného Lipníku nad Bečvou a následně asi do blízkých Hranic.⁶³⁾

Je pravděpodobné, že na faře, již spravoval duchovní nazývaný oficiálně inspektor či v běžném korespondenčním styku děkan,⁶⁴⁾ se nacházel také archiv organizace, který se však nedochoval. Jeden z jeho pozůstatků patrně představuje studovaný pramen, který velmi pravděpodobně vznikl někdy na počátku 90. let 16. století. Na jedné straně zajímavě dokládá spíše mozaikovitě dochované zprávy o integračním úsilí v evangelické části soudobého náboženského spektra v Markrabství moravském, které se odehrávaly v poslední třetině 16. věku a jejichž výsledkem mělo být vytvoření celozemské církevní organizace, která by zastřešovala kněží působící na patronátu evangelických pánů a rytířů. Spolu s Uherským Brodem se druhé regionální centrum evangelické církevní správy vytvořilo na počátku druhé poloviny 70. let ve Velkém Meziříčí. Dva šlechtici, kteří stáli u jeho zrodu, se počátkem 90. let, kdy zastávali čelné pozice ve správě země, pokusili o rozšíření správního modelu horního podkrají brněnského na domény velmožů v severních částech markrabství. Podkladem pro naznačenou integraci se měl stát nově nalezený evangelický církevní řád, který v podstatě kopíroval výsledné znění normy sepsané pro horní podkrají brněnské, byť správní model, který se v něm v praxi používal, se odlišoval od ideálu popsaného v tiscích z let 1581 i 1584.

Kromě snah o integraci odhaluje studovaný řád také limity, na něž popsané úsilí naráželo. Překážky se mu snažili klást nejen vlivní katolíci, zejména olomoucký biskup Stanislav Pavlovský, ale s averzí ho sledovali také členové jednoty bratr-

⁶³⁾ F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 3–8; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 87–89, 152–153; Vladimír MAŇAS, *Dějiny a konfesní proměny holešovské farnosti do poloviny 19. století*, in: Zdeněk Fišer a kolektiv (edd.), *Holešov. Město ve spirálách času*, Brno 2018, s. 377–404, zejména s. 377–381.

⁶⁴⁾ K oficiální titulatuře F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 4; TÝŽ, *K jubileu Jiřího Tránovského*, *Český časopis historický* 44, 1938, s. 70–74, zde s. 44. Naopak v písemnostech městské provenience uložených v SOKA Přerov, AM Lipník nad Bečvou, inv. č. 423, fol. 87v–88r, či tamtéž, inv. č. 643, kart. 23, fol. 106, se běžně vyskytovalo označení děkan.

ské. Spolu s nimi se na nezdaru integrace a úsilí o vytvoření zemské evangelické organizace podepsaly i další příčiny, zejména roztržičnost domén evangelické nobility a případné věroučné rozdíly. Přestože velkomeziříčský sněm je možné označit za regionální iniciativu, nechyběla mu nadregionální ambice ani odezva v prostředí římskoněmecké říše, s níž moravští evangeličtí duchovní i šlechtici udržovali cílé kontakty. Zatímco v jejich jednotlivých teritoriích se na utváření nových zemských církví aktivně podíleli jejich vládci, na Moravě se tuto roli snažili převzít někteří vlivní evangeličtí šlechtici, a to navzdory překážkám, které jim v tom kladli jejich věrouční oponenti včetně biskupa i zeměpána. Přes veškeré své úsilí ale nebyli schopni suplovat roli, kterou v říši v tomto procesu měla jednotlivá knížata. Také tento důvod přispěl k tomu, že k vytvoření celozemské evangelické církevní organizace na Moravě před Bílou horou nedošlo.

Josef Hrdlička

EVANGELICAL CHURCH ORDINANCE FROM VELKÉ MEZIŘÍČÍ AS A BASIS FOR INTEGRATION ATTEMPTS OF MORAVIAN EVANGELICALS FROM THE END OF THE 16TH CENTURY

SUMMARY

Although the Lutheran reformation started to have its sympathizers in Moravia already in the 1520s and given the fact that due to an absence of legal delimitation of religious tolerance it could spread in the country *de facto* freely, no supraregional evangelical religious organization that could provide an institutional basis for the new faith came into existence during the following century. The main reason was undoubtedly the confessionality of the Habsburg rulers who remained true to Catholicism and within the bounds of possibility attempted to prevent the spreading of corrective religious views, together with the influence of the Olomouc Bishopric. Similarly to the situation in Bohemia, the Moravian evangelical nobility also attempted to assume the role of princes who played the key role in the creation of territorial evangelical organizations in the Holy Roman Empire. At some of their estates, local evangelical organizations were being created since the middle of the 16th century, but their influence never reached further than the boundaries of these domains. In the last third of the 16th century, two attempts to create a wider regional organization capable of integrating the evangelical clergy from numerous estates of the nobility took place in Moravia. Their centers were Uherský Brod and Velké Meziříčí.

The evangelical church ordinance approved at the assembly in Velké Meziříčí in October 1576 was conceived as a basis for the creation of higher administrative organization that would concern the entire land. This did not happen, though, and its influence remained limited to several estates in south-western Moravia. However, the noblemen who were present at its inception did not resign from the original intention and attempted to spread the order further. These attempts were to be aided by the final version of the church ordinance printed in Frankfurt an der Oder in 1581 and 1584. This printing was arranged by Joachim Pistorius († 1599), the professor of theology at the university in Frankfurt and former rector of the school in Jihlava, who moreover managed to acquire testimonials of interceding and recommendation from Lutheran academies in Frankfurt, Leipzig, Rostock, Strasbourg, Tübingen and Wittenberg.

At the beginning of the 1590s intensive debates took place as to the dissemination of the influence of the church ordinance from Velké Meziříčí to northern parts of Moravia. This is evidenced by documents from the Catholic Church and the Unity of Brethren, as well as by the recently discovered undated church ordinance coming most likely from the first half of the 1590s, the text of which is *de facto* identical with the final version of the Velké Meziříčí ordinance from 1581. The evangelical noblemen played a key role in these attempts to integrate the evangelicals from both parts of the Margraviate. These noblemen owned estates in both parts of the Margraviate (Hynek Brtnický of Waldstein and Tas Meziříčský of Lomnice in the south-west and Hynek Bruntálský the Elder of Vrbno in the north) and moreover, they belonged among the highest Moravian land officials so they could provide political support for the intended evangelical organization. Their efforts failed, though, although it is not clear whether because of dismissive attitude of the catholic authorities, the fact that the domains of the evangelical nobility were scattered across various parts of the land, or because of catechismal differences among the key actors, be it the noblemen or the clergy. Yet it is obvious that the regional initiative with its center in Velké Meziříčí did not lose supraregional ambitions and managed to secure an important response in the Holy Roman Empire.

Translated by Daniela Reischlová

Josef V a c e k

SVOBODNÍCI A PRÁVO.

Případ Pavla Sládka jinak Cíchy z roku 1663 a krajští hejtmané jako soudní instance*

ABSTRACT

The Case of Pavel Sládek alias Cícha from 1663 and Land Captains as an Instance of the Court

This study deals with the legal status of royal libertines in the period after the Battle of White Mountain and their embedment in the period legal system. On the example of investigation of a particular criminal case, the study demonstrates a broad range of differences in the legal status of members of this group, as well as different ways they were treated by manorial and land officials. The main source is a criminal investigation file from 1663 concerning adultery and a subsequent attempt to arrest libertine Pavel Sládek alias Cícha, in which a course of an investigation of the committed offences is recorded. In addition to this file, other relevant sources were used as well in order to see the case from a more complex perspective, including its extralegal aspects. It followed from an analysis that were the libertine to end up in front of a court, it was necessary to proceed through the Royal Prosecution. Also, a hypothesis is presented that in some criminal cases, land captains conducted their own proceedings in which they acted as judges. The study builds on a microhistorical approach which allows to capture, describe, and evaluate details of the studied case and embed it into the relevant legal-historical context.

Keywords: libertines - land captains - penal law - microhistory - Chamber dominions

Dosavadní bádání o (císařských a královských) svobodnících se soustředilo na mnohé aspekty fungování a existence příslušníků této vrstvy a zkoumalo řadu té-

---

* Tento výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (projekt č. 266120), který je realizován na Katedře právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy.

mat: vznik a počátky,¹⁾ majetkovou svobodu jejich příslušníků,²⁾ otázku vyznání,³⁾ lokální působení,⁴⁾ jejich evidenci,⁵⁾ dědické záležitosti,⁶⁾ úpadek jednotlivců do poddanství,⁷⁾ dějiny konkrétních rodů,⁸⁾ vlastní samosprávu,⁹⁾ možnost mít vlastní poddané¹⁰⁾ a další práva či povinnosti.¹¹⁾ V uplynulých letech také byly spuštěny webové stránky *svobodnici.cz* věnující se postavení této skupiny obyvatelstva v dějinách a zpřístupňující svobodnické soupisy a další materiály. V edici jsou rovněž publikovány některé prameny vážící se ke správě svobodníků.¹²⁾ Podstatně menší prostor byl věnován záležitostem soudnictví ve věcech svobodníků, a pokud ano, tak především ve fiskálních věcech, neboť tyto jsou dobře pramenně zachyceny.¹³⁾ Cílem tohoto příspěvku je proto poukázat na některé aspekty trestního soudnictví

¹⁾ Václav MÜLLER, *Svobodníci. Pokus o monografii ze sociálních dějin českých 15. a 16. století*, Praha 1905 či Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949, s. 152–157. Pro nejstarší dějiny Tomáš PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10.–12. století*, Praha 2012, s. 84–96 či Václav VANĚČEK, *Sedláci dědici. Historicko-právní studie*, Praha 1926.

²⁾ Jaroslav VANIŠ, *Svobodníci ve středních Čechách v letech 1550–1620*, Praha 1971.

³⁾ Antonín PODLAHA, *Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627–1629. Z rukopisů archivu arcibiskupského v Praze*, Praha 1908, s. 125–126.

⁴⁾ Roman CIKHART, *Svobodnické rody na Tábořsku v 18. stol.*, Jihočeský sborník historický 3, 1930, s. 48–60.

⁵⁾ Vlastimil HOLEJŠOVSKÝ, *Soupis svobodníků z roku 1605*, Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze 5, 1947, s. 3–10.

⁶⁾ K tématu dědictví pro nejstarší období Libor JAN, *Hereditates a soudy statut Konráda Oty*, in: Libor Jan – Dalibor Janiš a kol. (edd.), *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 10–22.

⁷⁾ Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*, Praha 1957, s. 139.

⁸⁾ Eduard KRAJNÍK, *Červové z Božetína*, Středočeský sborník historický 42, 2016, s. 82–96; Milan SALAŠ, *Rohovští z Tasova: nejstarší žijící selský rod v českých zemích*, Brno 2005 či Josef PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011, s. 105 an.

⁹⁾ Franz Xaver TWRDY, *Pragmatische Geschichte der böhmischen Freysassen*, Prag 1804, zejména s. 175–190.

¹⁰⁾ Bohuslav RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách I. Historický vývoj do r. 1740*, Praha 1889, s. 188.

¹¹⁾ Lze zmínit například právo myslivosti a jeho regulaci, viz čl. Q 62 Obnoveného zřízení zemského z roku 1627. Také Antonín REZEK (ed.), *Jan Beckovský, Poselkyně starých příběhův českých II/3*, Praha 1880, s. 303.

¹²⁾ Například Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXII*, Praha 1905, s. 496–499; TÝŽ (ed.), *Archiv český XXIII*, Praha 1906, s. 101–102, 264–266 a další. K tomu rovněž pramenné edice uveřejněné F. X. TWRDY, *Pragmatische Geschichte a V. MÜLLER, Svobodníci*.

¹³⁾ Karel TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. l. 1547*, Praha 1872, s. 23. Pro pozdější období Dominik KOSTETZKY, *System der politischen Gesetze Böhmens in XII Theilen. Zum bequemen Gebrauch für den Geschäfts- und Privatmann. Erster Theil, Die Staatsverfassung des Königreichs Böhmen*, Prag 1816, § 265 a násl., zejména s. 456–457.

týkajícího se svobodníků, a to na konkrétním trestním případě z roku 1663, který se odehrál a byl vyšetřován na panství Točnick.

Ke zpracování tématu je přistupováno metodou mikrohistorické sondy.¹⁴⁾ Ta se vedle zmenšeného měřítka¹⁵⁾ či narativní formy¹⁶⁾ vyznačuje rovněž snahou o potřebnou kontextualizaci, v tomto případě jak sociálního, tak právního prostředí zkoumané doby.¹⁷⁾ Výsledkem je pak podrobné prozkoumání jednoho konkrétního případu, jeho zachycení v dobovém prostředí a představení teze o působnosti některých úřadů raně novověkého státu.

Práce je uvozena analýzou relevantních právních předpisů s důrazem na postavení svobodníků a jejich soudní příslušnost. Dále je představen případ svobodníka Pavla Sládka vyšetřovaného pro spáchání sexuálního deliktu, pro který byl na pokyn úředníka panství Točnick zatčen. Tyto události jsou v práci zachyceny formou tří různých pohledů: pohledem samotného svobodníka, dále lidí, kteří se účastnili jeho zatýkání a posléze i úředníka, který vydal pokyn k jeho zatčení. Následně se práce pokouší podat obraz vytvořený z reakcí dalších zainteresovaných osob a na základě toho dovodit průběh a dopady případu, přičemž je opět kladen důraz na sociálněprávní rovinu celé věci.¹⁸⁾

Svobodníci představují starobydlou vrstvu společnosti, relikty původního svobodného obyvatelstva z období dotváření českého státu na přelomu prvního a druhého tisíciletí. Podle Obnoveného zřízení zemského se jednalo o osoby, „*kterž pod žádný stav nenáležejí, avšak své dvory, grunty a pole pod Nami vlastní mají*“. Tento poměr je ještě přesněji vyjádřen v německém znění, ze kterého je patrná bezprostřednost vztahu mezi svobodníky a panovníkem, tedy „*ohne Mittel unter Uns*“.¹⁹⁾ Svobodníci tak nad sebou neměli žádnou vrchnost kromě samotného panovníka, jsou proto označováni jako tzv. královští svobodníci, později také císařsko-královští svobodní-

¹⁴⁾ V českém prostředí je nejvýznamnějším propagátorem tohoto přístupu Jaroslav Čechura. K metodologii zejména pak jeho práce Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie, historický kontext a jihočeské prameny*, *Paginae historiae* 24, 2016, s. 351–368.

¹⁵⁾ Tradičně Carlo GINZBURG – Carlo PONI, *The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historiographic Marketplace*, in: Edvard Muir – Guido Ruggiero (edd.), *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, Baltimore – Londýn, 1991, s. 1–10.

¹⁶⁾ K narativním formám psaní klasicky Giovanni LEVI, *On Microhistory*, in: Peter Burke (ed.), *New perspectives on historical writing*, Cambridge 1991, s. 93–113, zde s. 105–108.

¹⁷⁾ Přehledně k potřebě kontextualizace v mikrohistorickém bádání Sigurður Gylfi MAGNÚSSON, *Views into the Fragments: An Approach from a Microhistorical Perspective*, *International Journal of Historical Archaeology* 20, 2015, s. 182–206, zde s. 200–202.

¹⁸⁾ Otto ULBRICHT, *Mikrogeschichte. Menschen und Konflikte in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 2009, s. 15.

¹⁹⁾ Obě citace viz čl. I 5 Obnoveného zřízení zemského. Citováno dle Hermenegild JIREČEK, *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého*, Praha 1888, s. 310–313, dále jen OZZ.

ci.²⁰⁾ Nenáleželi k žádnému ze zemských stavů a nebyli zastoupeni na zemském (a pochopitelně ani na generálním) sněmu.

Atributem svobodníků bylo svobodné vlastnictví nemovitostí. Svobodníci, svobodní sedláci, kteří svůj svobodný majetek nabývali zpravidla děděním (*heredes*), mohli s nemovitostmi volně disponovat, tedy je zcizovat, zastavovat, darovat či odkazovat. Svoboda se však nevázala pouze k vlastnictví onoho svobodného majetku, nýbrž také k osobě samotného svobodníka. Ten měl právo volného pohybu po zemi, současně mohl působit na vrchnostenských gruntech jako nájemník; známé jsou i případy, kdy svobodník dobrovolně (či z ekonomické potřeby) vstoupil do poddanství vrchnosti, čímž zanikla jeho majetková svoboda.²¹⁾ Naproti tomu dítě svobodných rodičů narozené na poddanských gruntech mělo být i tak osobně svobodné.²²⁾

Svobodníky je rovněž nutno odlišit od poddaných, kteří byli vyhoštěni (zhoštěni) svou vrchností a podle čl. Q 2 Obnoveného zřízení zemského (dále také jen OZZ) měli být držitelé výhostního listu. Zde může být pozdní Jirečkův překlad tohoto článku poněkud matoucí („*Kdo se v dědičném Našem království Českém za svobodného aneb od poddanosti osvobozeného vydává*“), pročež je nutné přidržet se původního německého znění: „*Welcher in Unserm Erb-Königreich vorgibt, dass er von seiner Obrigkeit der Unterthänigkeit entlassen worden*“.²³⁾ Zásadním rozdílem je přitom právě vlastnictví svobodného majetku a svoboda přenášená z rodičů na děti.

²⁰⁾ K. KROFTA, *Dějiny*, s. 153–155.

²¹⁾ Tento fenomén byl sám o sobě problematický, neboť svobodníci teoreticky již měli vrchnost, a sice panovníka, nemohli se tak o své vůli poddávat jiné, další vrchnosti. Viz instrukce královského prokurátora z roku 1702, F. X. TWRDY, *Pragmatische Geschichte*, s. 183. Srov. případ, kdy se svobodník poddal jiné vrchnosti Dalibor STEJSKAL, *Vesečtí z Vesce*, *Středokluky* 2004, s. 256–260. V praxi srov. též Národní archiv Praha (dále NA Praha), Česká finanční prokuratura – listiny, 1250–1782 (dále jen „Prokuratura – listiny“), sign. 31/1431, kdy roku 1675 královský prokurátor prohlásil za neplatný čin královského svobodníka Mikuláše Šašmy, který se bez jeho povolení dal v poddanost hraběte ze Salmu, na Herálci a Humpolci: „*I poněvadž žádný J. M. C. a král. svobodník té moci nemá sám o své újmě bez předcházejícího vědomí a povolení dotčeného král. ouřadu, též bez vyžádání na sebe vejhostu někomu se poddávat i když by se nicméně za toho přitřefilo, to žádné podstaty nenese*“.

²²⁾ Archiv český XXIII, s. 285, v německém znění pak Jan Jakob WEINGARTEN, *Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus: Pro Haereditario Regno Bohemiae, Ac incorporatis aliis Provinciis, utpote, Marchionatu Moraviae, Et Ducatu Silesiae: In welchem Verschiedens von Anno 1347. biss auf das 1719. Jahr Allergnädigst verliehene ... Privilegia, ... Confirmationes, ... Concessiones; ... Sanctiones Pragmaticae, Declaratoriae et Rescripta, ... Patenten, und Decreten*, Prag 1720, s. 285, č. 158.

²³⁾ K tomu, nikoliv však zcela přesně, O. PLACHT, *Lidnatost*, s. 137–138.

Cílem tohoto článku je pak pokus o určení, ke kterému soudu byli svobodníci příslušní v trestních věcech (netýkajících se svobodné držby) v období po vydání Obnoveného zřízení zemského. Za tímto účelem bude nejdříve proveden rozbor ustanovení relevantních právních předpisů, zejména právě Obnoveného zřízení zemského pro Čechy, a tyto porovnány s dosavadním poznáním. Poté bude přikročeno k detailnímu rozboru konkrétního případu, na jehož základě bude zkoumána dobová praxe. Vzhledem k malému počtu popsaných případů kriminality tohoto typu se jedná o příspěvek, který má za cíl rozšířit poznání o svobodnících a jejich postavení v právním systému v období raného novověku. V poslední části pak bude provedeno shrnutí z právněhistorického pohledu.

Otázka soudní a správní příslušnosti podle předpisů

Otázka soudní příslušnosti svobodníků v trestních věcech není výslovně upravena v zemských zřízeních ani v jiných předpisech, řídit se proto měla povahou projednávané věci. Zatímco okruh záležitostí, které mají být projednávány před zemským soudem větším²⁴⁾ a před zemským soudem menším²⁵⁾ je v Obnoveném zřízení zemském vymezen, a to zejména pozitivně, působnost komorního soudu určena není vůbec.²⁶⁾

Je jisté, že v otázkách sporů o držbu svobodného majetku (zboží) byl příslušný zemský soud větší.²⁷⁾ „*Před saud Náš zemský větší náležejí předně ty žaloby, které se statkův pozemských a dědictví dotýkají.*“²⁸⁾ Svobodnická agenda však v daném období spadala zejména pod královského prokurátora a fiskální úřad. Byl to právě královský prokurátor, komu „*příslušely soudcovské úkoly spočívající v soudní pravomoci nad svobodníky ve sporných a nesporných civilních záležitostech*“²⁹⁾ čímž byla postupně omezována pravomoc krajských hejtmanů v politických věcech ve vztahu ke svobodníkům.³⁰⁾ Obecné tvrzení, že „*v trestných věcech byl příslušný zemský soud*“³¹⁾ však neobstojí. Toto zkratkovité tvrzení patrně vychází z ustanovení článků B 10

²⁴⁾ Viz čl. B 10 a B 11 OZZ.

²⁵⁾ Viz čl. F 16 a F 17 OZZ.

²⁶⁾ Srov. zejména F 39 až F 49. O tom shodně Václav SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního království Českého z let 1526–1627*, Praha 1904, s. 11.

²⁷⁾ K tomu shodně Josef KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1892, s. 115.

²⁸⁾ Čl. B 10 OZZ. Výrazu „*pozemských statkův*“ je zde použito ve významu „*zemských statků*“, viz německé znění téhož článku, které užívá spojení „*Land-Güter*“.

²⁹⁾ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*, Praha 2007, s. 130.

³⁰⁾ F. X. TWRDY, *Pragmatische Geschichte*, s. 57.

³¹⁾ Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 130.

a B 11 OZZ, které vymezují trestní věci, k jejichž projednání byl kompetentní větší zemský soud.³²⁾

V tomto ohledu je nutno upozornit na skutečnost, že podle čl. B 10 OZZ, „*všeka taková obvinění [= nářek cti, pych a další případy uvedené v dotčeném článku] buď na saudu zemském, aneb komorním, podle původu svobodné vůle před se vzatá býti mohau*“. Obnovené zřízení zemské tedy výslovně zakotvuje možnost „původa“ zvolit si v určitém okruhu věci soud, ke kterému požene protistranu, a to mezi soudem komorním a zemským. Vedle toho ovšem nelze pominout povinnost krajského hejtmana obsaženou v přísaze, totiž „*všalijaké svévolné škodlivé předsevzetí, které by proti Vaší Královské Milosti a proti řádu a právu v tom kraji vzniknouti chtělo, vedle nejvyšší možnosti odvracovati a potlačovati a k náležitému strestání přivozovati*“,³³⁾ pročež nelze vyloučit ani samotného hejtmana jako soudní orgán. V neposlední řadě je potřeba znovu vyzdvihnout úlohu královského prokurátora, který měl svobodníky na starosti, a to včetně ochrany před šlechtou.³⁴⁾ I on se mohl nemalou měrou podílet nejen na sporných, ale i přímo na trestních věcech, které souvisely se svobodníky.³⁵⁾

Rovněž je pak nutné zvážit použití Práv městských Království českého a městské soudnictví, neboť podle čl. R 31 OZZ byl tento předpis podpůrným pramenem zemského práva.³⁶⁾ I kdyby se však z nějakého důvodu dostalo řízení se svobodníkem jakožto poháněným před městský soud (byť královského města), měl tento k dispozici námitku „*protože ku právu jeho nepřisluší*“.³⁷⁾ Lze uvažovat, že ze stejného důvodu nemáme doklady o tom, že by taková řízení (tedy se svobodníkem jakožto poháněným před městský soud) vůbec probíhala.³⁸⁾ Užití Koldínových městských práv je tak možno spatřovat především v uplatnění trestního procesu a případně v analogii skutkových podstat zde uvedených.

³²⁾ K tomu též srov. Jaroslav DRÍMAL, *Královský prokurátor a jeho úřad do roku 1745*, Sborník archivních prací 19, 1969, s. 348–385, zde s. 365, kde se uvádí, že kromě zemského soudu vyřizovali svobodníci své záležitosti též na soudě komorním, dvorském a purkrabském.

³³⁾ Čl. A 48 OZZ.

³⁴⁾ J. DRÍMAL, *Královský prokurátor*, s. 378.

³⁵⁾ Tamtéž, s. 383, kde je odkazováno na příslušnost zemského soudu v trestních věcech svobodnických.

³⁶⁾ Srov. Karel MALÝ, *Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a v první polovině 18. století*, Praha 2016, s. 78.

³⁷⁾ Čl. A 42 rozdíl III in fine Práv městských Království českého. Podle Karel MALÝ – Ladislav SOUKUP – Petra SKŘEJPKOVÁ – Jiří ŠOUŠA, *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, Praha 2013. Všechny další citace Práv městských Království českého uvedené ve studii pocházejí z této edice.

³⁸⁾ V. MÜLLER, *Svobodníci*, s. 58–59.

Případ Pavla Sládka jinak Cíchy z roku 1663

Počátkem roku 1663 započalo vyšetřování, které mělo objasnit, kdo je otcem nezaměstnaného dítěte svobodné děvečky Doroty, poddané na panství Točnick.³⁹⁾ Neprovdaná Dorota ze vsi Chlustina měla být již potřetí těhotná, dobovou terminologií zmrhaná, spáchala tedy delikt smilstva. Při svém výsledku uvedla, že otcem je jistý Pavel Cícha jinak Sládek, původem z Nahorub,⁴⁰⁾ v dané době žijící ve vsi Kotopeky, kde působil jako hospodský. Pavel Sládek byl navíc ženatý, takže se měl dopustit mnohem závažnějšího, hrdelního deliktu cizoložství.⁴¹⁾ Pro další vývoj věci je zásadní, že Pavel byl císařský a královský svobodník.⁴²⁾

Vyšetřování celé záležitosti měl na starosti Kašpar V. Černotický, důchodní písař točnického panství, který o vývoji v případě opakovaně informoval hejtmana panství Jana Raffaella Gallidese z Rosendorfu.⁴³⁾ Již koncem ledna 1663 mu Černotický psal, že poté, co se Dorota nedostavila ke stavění sirotků,⁴⁴⁾ dal ji vyhledat a vsadit do vězení. Ženu vyslechl a obraz její výpovědi přetlumočil i hejtmanovi: Dorota je již potřetí těhotná,⁴⁵⁾ přičemž otcem nejen tohoto třetího, ale i druhého dítěte má být Pavel, krčmář kotopecký.⁴⁶⁾ Ten jí údajně hrozil, že ji v případě svého

³⁹⁾ Celý spis je uložen ve Státním oblastním archivu v Praze (dále SOA Praha), Velkostatek Zbiroh, inv. č. 957, sign. LII/6, korespondence J. R. Gallidese, 1662–1665, kart. 124, nefoliováno [korespondence za rok 1663]. Veškeré citace použité v tomto textu, není-li uvedeno jinak, pocházejí z tohoto pramene, a jelikož není foliován, není na něj blíže odkazováno.

⁴⁰⁾ Obě jména, tedy Sládek i Cícha, si „přinesl“ již z Nahorub. Srov. NA Praha, Prokuratura – listiny, sign. 31/934, č. 1 a 31/1519, č. 1.

⁴¹⁾ K typologii sexuálních deliktů v období kolem roku 1700 blíže Josef VACEK, *Proměny praxe apelačního soudu po přijetí josefinského hrdelního řádu: trestání incestu v letech 1687–1727*, Právněhistorické studie 47, č. 2, 2017, s. 18–32.

⁴²⁾ Svobodníci Sládkové jinak Cíchové jsou v Nahorubech doloženi nejpozději od počátku 17. století. K tomu Jaroslav VANIŠ, *Svobodníci na Podblanicku v letech 1550–1620*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 30, 1990, s. 153–185, zde s. 170. Samotný výskyt svobodníků v Nahorubech lze dohledat přinejmenším k roku 1486, viz Josef EMLER, *Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých II*, Praha 1872, s. 416.

⁴³⁾ Blíže k hejtmanovi a jeho původu František LEVÝ, *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896, zejména s. 375–376.

⁴⁴⁾ Z těchto stavění sirotků vznikaly soupisy poddaných. Jejich vedení bylo nakázáno českou komorou již na počátku 17. století v instrukcích pro komorní panství, viz J. KALOUSEK (ed.), *Archív český XXII*, s. 389. Pro panství zbirožské se zachoval opis instrukce z roku 1670, pořízený roku 1732, přičemž obsahuje obdobnou pasáž: SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 103, instrukce hejtmanu Ignatiovi de Bois /opis/, 1670, nefoliováno.

⁴⁵⁾ O jakémkoliv trestu za předcházející mimomanželská počítání nemáme žádné zprávy.

⁴⁶⁾ Ani jedno z dětí se nepodařilo dohledat v matrikách. SOA Praha, Sbirka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, 1573–1949 (1979), sign. Hořovice 01a a sign. Budňany-Karlštejn 15.

prozrazení těžce zbije. Opatrný písař pak v závěru dopisu požádal o rychlou instrukci, jak v dané situaci postupovat a zda by měl kotopeckého krčmáře rovněž vsadit do vězení. Již v této chvíli si byl písař vědom zvláštního postavení Pavla Sládka, neboť jinak by se nerozpokoval jej (jako běžného poddaného) zavřít. Namísto toho se tázal na povolení jej zajmout „*dříve, nežli by odtud, jsouc poběhlec, ustranil* (= utekl – pozn. aut.)“, čímž narážel na jeho možnost opustit panství bez ohledu na vůli vrchnosti.

Hejtman Gallides odpověděl na začátku února a dal písaři Černotickému svolení k tomu, aby svobodníka zajal. Ten se rozhodl situaci nepodcenit a vyslal do Kotopek rychtáře, koňše a další obyvatele dvou přilehlých vsí, totiž Chlustiny, ve které Dorota žila,⁴⁷⁾ a sousedního Sedlce. Celkem se sešlo jedenáct lidí, kteří měli za úkol svobodníka chytit a uvěznit. Události tohoto dne jsou zachyceny celkem ze tří pohledů – samotného písaře Černotického, svobodníka Pavla Sládka a rovněž skupinou oněch jedenácti poddaných.

Situace byla z právního hlediska obtížná a nepřehledná. Ves Kotopeky byla rozdělena mezi tři vrchnosti: z pouhých osmi osedlých patřil jeden k panství Lhota neboli Praskolesy⁴⁸⁾ a dva byli poddaní panství Hořovice.⁴⁹⁾ Největší část, pět osedlých, patřila metropolitní kapitule svatého Víta na Pražském hradě,⁵⁰⁾ přičemž zřejmější výsadní krčmu⁵¹⁾ vlastnila a Sládkovi pronajímala jistá paní Sibyla Evančická. Krčmu paní Evančické koupil její manžel Jan Evančický, někdejší žebrácký rad-

⁴⁷⁾ Přesný původ a ani příjmení Doroty neznáme, zdá se však, že už jako dítě byla sirotkem a sloužila u Linharta Šilhavého v Chlustině. Tomu by odpovídala skutečnost, že v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 byla uvedena jako dvanáctiletá, přičemž vztah k rodině, ve které žila, nebyl vyjasněn. Rovněž ze soupisu poddaných panství Točnick z roku 1664 vyplývá, že Linhart Šilhavý byl tou dobou ještě naživu, což nasvědčuje skutečnosti, že dívka u něj nejspíše byla ve službě. Helena KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Berounsko*, Praha 2007, s. 273. SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/3, kart. 95, panství Točnick, 1664, pag. 112.

⁴⁸⁾ Shodně Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, s. 407.

⁴⁹⁾ SOA Praha, Velkostatek Hořovice, inv. č. 4202, Správa v krátkosti sepsaná gruntův a všelijakých příležitostí, platův stálých, 1648, fol. 9 (zde uveden také popis vsi) a fol. 65–66 (zde uvedeny konkrétní urbaniální povinnosti).

⁵⁰⁾ František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup Pražský*, Praha 1886, s. 516. Srov. též H. KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných*, s. 129. Pro starší období Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy I*, Praha 1855, s. 372.

⁵¹⁾ SOA Praha, Velkostatek Hořovice, inv. č. 4202, správa v krátkosti sepsaná gruntův a všelijakých příležitostí, platův stálých, 1648, fol. 9. K pojmu výsadní krčmy podrobně Jan ČECH, *Česká a moravská krčma v 16. a 17. století: Místo střetů a setkávání*, Brno 2007, zejména s. 77–83 a dále Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963, s. 159–163.

ni,⁵²⁾ dne 2. dubna 1637⁵³⁾ od svatovítské kapituly po smrti předchozího majitele Jana Hozy jinak Bezrukého (ten byl na krčmě od roku 1605), a to za sumu 120 zlatých.⁵⁴⁾

V záznamu o prodeji krčmy z roku 1637 bylo výslovně uvedeno, že byla prodána svobodnému člověku,⁵⁵⁾ který tím však nebyl zbaven povinností týkajících se odvodů:⁵⁶⁾ „*Poněvadž dotčený Jan Ejančický svobodným člověkem jest, že povinen bude s dědici a budoucími svými všechny berně, contribuci, ouroky a jiné platy z téhož gruntu vycházející, časně beze všeho odporu, podle jiných sousedův odvozovati.*“ Jedním z uvedených platů pak byly dvě kopy ke každému odvodnímu termínu, tedy na svatého Havla a svatého Jiří.⁵⁷⁾ Kotopeckou krčmu tedy měli v dědičné držbě měšťané královského komorního města Žebráku,⁵⁸⁾ svou povahou se tedy jednalo o zákup nemovitosti svobodnou osobou.⁵⁹⁾ Sami ji tak mohli bez vrchnostenského svolení pronajímat dalším osobám za předpokladu, že zajistí plnění stanovených platebních povinností, které na nemovitosti lpěly.

Jakkoli nejsou žádné další (naturální) povinnosti, které by se ke krčmě a jejímu užívání vázaly, v gruntovním zápisu o prodeji uvedeny, přesto se k ní vázaly. Dozvídáme se o nich poněkud atypicky z urbáře panství Hořovice, který v dělených vsích evidoval i poddanské povinnosti jiných vrchností. V Kotopekách jsou tak kromě dvou poddaných hořovických (Jana Misaře a Pavla Bureše) zapsáni také „*z též vsi Kotopek poddaní pánův prelátův*“, mezi nimiž je na prvním místě Jan Evančický

⁵²⁾ V berní rule je jako majitel krčmy uváděn Jan Evančickej, viz Emil HRADECKÝ (ed.), *Berní rula 26, Kraj podbrdský*. Praha 1952, s. 104. Jan Evančický byl zmíněn i v souvislosti s vyšetřováním zacházení s poddanými na panství Zbiroh v roce 1679: Josef SVÁTEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby III. Vladaření císaře a krále Leopolda I.*, Praha 1894, s. 151. Srov. též SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 780, partikulární rejstřík urbánní stálých platů na panství točnickém, 1653, nefoliováno.

⁵³⁾ Ke starším dějinám kotopecké krčmy blíže Archiv Pražského hradu, Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, inv. č. 140, sign. Cod. XLI., 1. gruntovní kniha poddaných na statcích kapitolních 1565–1612, fol. 156 (záznam k roku 1570).

⁵⁴⁾ Archiv Pražského hradu, Archiv Metropolitní kapituly, inv. č. 248, sign. Cod. CXX, gruntovní kniha vesnic kapitulních, 1616–1685, fol. 122. Zkrácené znění smlouvy obsaženo také v pozemkové knize v Archivu hlavního města Prahy, Sbirka rukopisů, inv. č. 2048, registra gruntovní vsí pražské kapituly; urbář, 1617–1651 (1652), fol. 173.

⁵⁵⁾ Je tedy signifikantní, že se jedná o poslední převodní záznam této nemovitosti ve vrchnostenské pozemkové knize.

⁵⁶⁾ K tomu srov. výklad V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 170–174.

⁵⁷⁾ Archiv hlavního města Prahy, Sbirka rukopisů, inv. č. 2048, registra gruntovní vsí pražské kapituly; urbář, 1617–1651 (1652), fol. 170.

⁵⁸⁾ H. KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných*, s. 277.

⁵⁹⁾ K pojmu „zákup“ a jeho obsahu podrobně Josef TLAPÁK, *Naučný slovník zemědělský 13*, Praha 1990, s. 87–91, heslo Zákup; v dalších podrobnostech k zákupní i nezákupní držbě nemovitostí literatura tam uvedená.

s povinností odvodu tří slepic, třiceti vajec a osmi dnů roboty.⁶⁰ Z daného zápisu lze vyrozumět, že ačkoli krčmu koupili svobodní měšťané, tato se nestala svobodným majetkem a nadále spadala pod svatovítskou kapitulou – její noví majitelé s její koupí převzali nejen různé platy, ale i poddanské naturální povinnosti s ni spojené. Z hlediska takových odvodů pak nebylo rozhodující, zda se jedná o osobu nepoddanou, či nikoli, neboť na hospodáře tak jako tak dopadaly uvedené odvody (peněžní a naturální), včetně roboty.⁶¹

Ve svém důsledku se jednalo o složitý právní vztah, kdy výsadní krčma s poddanskými povinnostmi patřící církevní vrchnosti byla zakoupena svobodnou osobou příslušející ke královskému komornímu městu a následně pronajata královskému svobodníku. Není známo, kdy se svobodník krčmy ujal a za jakých podmínek, lze však předpokládat, že jedním ze závazků bylo plnění poddanských povinností ulpělých na nemovitosti. Z běžnějších ustanovení je pak možno vyloučit úmluvu týkající se odběratelského přímusu, tedy povinnosti odebírat produkt (pivo) od konkrétního dodavatele, neboť jeho nákup domlouval Sládek samostatně na různých místech.⁶²

Zmrhaná Dorota byla poddaná komorního panství Točnick a obviněný byl svobodníkem, tedy královým poddaným. Bylo jasné, že za dané konstelace musí dojít ke střetu práv různých vrchností a že situace nebude jednoduchá – tomu ostatně odpovídal průběh celého zatýkání Pavla Sládka a dalšího vyšetřování.

Verze I.

Samotný svobodník Sládek popisuje své zatčení tak, že na něj dotyční sedláci „outok učinili a mě jako zločince jíti, svázati a do vězení zámku J[eho] M[ilosti] C[ísařské] zbirožského na seně vhodit, mocně odnésti chtěli.“ Tento útok na svou osobu pak popisoval jako útok „proti všemu přirozenému, též ustanovenému duchovnímu i světskému řádu a právu.“ Svobodník záhy vypočítal vše, čeho se útočníci měli dopustit, totiž „mě netoliko tu v krčmě po půdách a komorách, ale i v jinších gruntech neb dvořích, zvláště v chalupě všechněm třem vrchnostem náležející hledali, slepice rozháněli, dobytek z chlíva vypouštěli, kdežto děvečka moje domlouvající jim, ji jeden jménem Mikuláš Králík „mlč kurvo“ lehkomylně za odpověď dal.“

Další škodu pak útočníci měli způsobit tím, že „chléb z pece nedopečený vzali, pivo za 9 kop vypili, na truc paní pronajímající v světnici střileli, věnik urazili, jej do

⁶⁰ SOA Praha, Velkostatek Hořovice, inv. č. 4203, správa v krátkosti sepsaná gruntův a všelijakých příležitostí, platův stálých, 1648, fol. 60.

⁶¹ Shodně V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 173.

⁶² J. ČECH, *Česká a moravská krčma*, s. 37.

potoka vhodili, jedný cizí krosnařce dva herceky ukradli, a tak sobě všetečně a bezprávně počínajíc a se do němoty ožerouc, teprv ve 3 hodiny na noc zase pryč odešli.“ Kromě toho se Sládkovi ztratilo „peněz 7 zl 35 kr v komoře u postele, slepice 3, kladivo nahůře, vostrý nůž a šnejdar.“⁶³⁾ Materiální škody tak nebyly zanedbatelné, neboť dožadani obyvatelé okolních vsí využili vrchnostenského pověření k tomu, aby rovnou vyplenili Sládkovu hospodu.

Popsanou stížnost adresoval více než měsíc po útoku⁶⁴⁾ královským hejtmanům kraje vltavského, přičemž je žádal o pomoc a ochranu v dané věci, neboť, jak uváděl, „já až posavad před těmi outoky a kvalty bezpečen nejsem“. Proč psal právě královským hejtmanům, vysvětlil záhy: „K V[ašim] M[il]ostem jakožto od J[eho] M[ilosti] C[ísařské] a královské představené milostivé vrchnosti své silné outočiště proti tak neslušné a bezprávní moci беру.“ Lze tedy dovodit, že jako nejbližšího zástupce své vrchnosti, tedy panovníka, vnímal právě krajské hejtmany jmenované králem, kteří mohli zakročit proti vrchnostenským úředníkům, čehož se ostatně Sládek domáhal.⁶⁵⁾

Verze II.

Jinak pochopitelně viděli situaci zúčastnění poddaní točnického panství, kteří v reakci na tato Sládkova tvrzení sepsali v polovině března vlastní prohlášení adresované hejtmanovi panství – jsou pod ním uvedeni všichni jmenovitě, takže známe jednotlivé aktéry této události. Ze vsi Chlustiny to byl rychtář Mikuláš Němeček, koňšelé Pavel Prokop, Šimon Chalupník a Jan Plouc a sousedé Jan Marek, Rudolf Křikava a Mikuláš Králík, ze vsi Sedlce pak koňšel Jan Škrlant a sousedé Matěj Čapka, Václav Bartlík a Václav Vondráček.⁶⁶⁾

Hned v úvodní pasáži označili Sládku za člověka „lehkovážně cizoložného, ano i jináč zlopověstného,“ který na ně měl žalovat z pouhé zášti. Jeho činy pak označu-

⁶³⁾ Šnejdar, nebo-li nebozez, k etymologii slova Kateřina RYSOVÁ, *Proč jdou věci šejdrem? (K etymologii slova šejdrem na základě dokladů z češtiny doby střední)*, Naše řeč 93, 2010, s. 266–269, zde s. 267.

⁶⁴⁾ Stížnost nese datum 9. března 1663.

⁶⁵⁾ Krajsí hejtmané byli v této době dva, jeden pán a jeden ze stavu rytířského. K jejich pravomocem a postavení v daném období klasicky B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 217–366.

⁶⁶⁾ Až na Šimona Chalupníka a Matěje Čapku je možno ztotožnit jednotlivé hospodáře podle nejstaršího dochovaného soupisu poddaných pro panství Točnick z roku 1664, viz SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/3, soupis poddaných a sirotků pro panství Točnick, 1664, pag. 112–123. S výjimkou Matěje Čapky jsou pak všechna příjmení evidována rovněž v berní rule z roku 1654, viz E. HRADECKÝ (ed.), *Berní rula 26*, s. 80.

jí za „*pych a podvodný účinek, [který] jak proti psanému, tak přirozenému právu dalece čelí.*“ Samotné zadržení pak popsali ne nepodobně Sládkově popisu, nicméně s důležitými odchylkami. Dozvídáme se, že do krčmy nejdříve dorazili Mikuláš Králík s Václavem Bartlíkem, které ovšem Sládek okamžitě poznal a došlo mu, proč tam byli, a tak se se slovy „*vím já mládkové, co vy tu chcete*“ pokusil utéct. Ostatní z této „výpravy“ mezitím vyjednávali zajetí Sládky s kotopeckým rychtářem. Sládek byl však po chvíli chycen na hranici vsi, když překonával potok.⁶⁷⁾

Z popisu událostí vyplývá, že si všichni byli vědomi nejen toho, že vstupovali na cizí grunty, ale i toho, že si tento vstup museli vyjednat – a to u rychtáře dané vsi. A právě k němu se v okamžiku svého chycení Sládek obrátil s žádostí o pomoc, která mu byla místními poskytnuta: „*Oni pak jakžto kmotrové a dobří známi jednomyslně jeho se ujali, na řeči naše oblivné nic nedbajíce.*“ Kotopeckým se povedlo Sládku osvobodit, dostat zpět do krčmy, a tak mohl záhy i se ženou alespoň na chvíli opustit ves, zatímco kotopecký rychtář vyčkával spolu s chludinskými a sedleckými rolníky na příjezd Kašpara Černotického, který byl mezitím obeslán.

Co se týkalo způsobených škod, zásadně odmítli, že by vůbec nějaké způsobili. Útratu ve výši 1 zl a 46 kr měli při odchodu z krčmy zaplatit a pokojně odejít do svých domovů. Střelba, kterou Sládek popsal, se podle nich stala náhodou, „*všetečností*“, a stalo-li se co dalšího „*od koho propito neb jemu co z jmenovaných věcí spravedlivě pobráno bylo, o tom my žádné vědomosti nemajíce.*“ V závěru svého dopisu pak neopomněli opět zmínit, že Sládek je „*patrný přistižený zloděj, cizoložník, ano i nadile podezřelý mordýř,*“ a dotvrdili, že svou výpověď, bylo-li by toho třeba, dosvědčí i osobně.

Verze III.

Svůj pohled na věc připojil pochopitelně i důchodní písař Černotický, který jej zaslal hejtmanovi Gallidesovi až v dubnu 1663. V dlouhém dopisu popisoval jednotlivá provinění Pavla Sládky, aby vylíčil jeho špatnou povahu a chování. Na jeho účet tak připsal nejružnější protiprávní a zavrženíhodné aktivity. Konkrétně šlo o podvod s odběrem piva, o nezaplacení pivních sudů, o spekulování na trhu s obilím, o páchání násilí na Dorotě, kterou „*bil, trýznil, následovně ji obtěžkajíc, ten plod z ní vyhnati ... a vařic jí mnohé koření jej umořiti a tudy mordu osměliti se osmělil,*“ krádež koní, a nakonec i podezření z mordu a cizoložství.

Výčtem těchto neřestí pak písař odůvodnil vyslání jedenáctičlenného zástupu mužů, kteří jej měli zajmout a dopravit podle nařízení na Zbiroh. Jelikož samotnému chytání Sládky přítomen nebyl, odvolával se v tomto na své zástupce. K jeho

⁶⁷⁾ Jedná se patrně o Červený potok.

přímému zapojení došlo, až když „*vyslání pak nevědouce s tou věcí činiti, ke mně poslali a nařízení žádali*“, načež „*já pak nevědouce, na čem ta věc pozůstavena jest, do vsi Kotopek jsem sjel*.“ Zde v krčmě našel jak své vyslance, tak i zástupce Kotopek, kteří byli ochotni se za Pavla Sládka zaručit skrze „*připovědi a rukojemství*.“

Za to, že Pavel Sládek bude dostaven kdykoli to bude potřeba, se zaručili rychtář Václav Mates a konšel Matěj Jirka, oba z Kotopek. Ještě téhož dne se zaručili i písemně – revers (který z důvodu jejich negramotnosti sepsal „*Petr mladší Blovský*“, rovněž z Kotopek) je součástí spisu a je datován k 3. únoru 1663 a zní na částku „*půldruhého sta kop míšenských*.“⁶⁸⁾

Reakce okolí

Reakce poškozených na sebe nedala dlouho čekat. Již druhého dne, 4. února 1663, psal z Prahy hejtmanovi Gallidesovi zástupce svatovítské kapituly Martin Mayer, který žádal vysvětlení celé záležitosti. Mayer vyjadřoval podiv nad tím, že nejen několik cizích lidí, ale i Kašpar Černotický „*beze vsí opovědi a neb v známost uvedení vrchnosti, proti dobrému sousedství se pokusili o kvalt na gruntech našich*.“ Z tohoto důvodu si Mayer nechal předvolat kotopeckého rychtáře Matese, aby jej o celé události zpravil on sám. Vzhledem k výše uvedenému popisu se nelze divit, že jeho výpověď vyzněla ve Sládkův prospěch. Mayer o Dorotě napsal: „*majice ona prve zlou pověst, snadno porozuměti jest, že jemu škoditi usiluje ... a jí se věřiti nemůže*“, kterážto tvrzení převzal právě od svého rychtáře.

Jak se navíc dozvídáme z jedné z průběžných zpráv, kterou Černotický zaslal hejtmanovi 5. února, paní Sibyla Evančická si hned v den útoku stěžovala, že cizí poddaní přišli do jejího statku „*a jí poslední kus chleba z oust vydřiti mínějí*“, protože „*nepěknými slovy domlouvala jak V[aši] M[ilosti]* [tedy hejtmanu Gallidesovi – pozn. aut.], *tak i mně s panem synem svým nemalou pohružku činila*.“ Písař se ocitl v nezáviděníhodné situaci, protože z opatrnosti přenechal iniciativu hejtmanovi, když ve stejném dopise uvedl: „*nepochybují, že ráčíte dobře věděti, jak dáleji v té věci pokračovati*.“ Je přitom docela dobře možné, že list z kapituly obdržel až po odeslání této zprávy hejtmanovi, neboť se o něm ani slovem nezminil. Stejně tak ale mohl doufat, že se kapitula spokojí s prostým vysvětlením a nebude nutné hejtmana upozorňovat na dalšího stěžovatele.

Jakou odpověď Kašpar od hejtmana Gallidese dostal, nevíme, nicméně dne 9. března obdržel zprávu od Viléma Jindřicha Mitrovského z Nemyše, krajského

⁶⁸⁾ Všichni tři uvedení muži, tedy Václav Mates, Matěj Jirka a Petr Blovský pocházeli z té části vsi, která spadala pod pražskou kapitulou, viz E. HRADECKÝ, *Berní rula* 26, s. 104.

hejtmana za rytířský stav,⁶⁹⁾ kterého předtím oslovil s žádostí o pomoc v celé záležitosti. Odpověď ovšem nebyla uspokojivá. Vilém Jindřich sice souhlasil s tím, že „*ta věc tak těžká a téměř kriminální se býti spatřuje,*“ odmítal se však v dané záležitosti angažovat s poukazem na skutečnost, že se jednalo o svobodníka, který příslušel pod pravomoc královského prokurátora.⁷⁰⁾ Konečný verdikt by však vynesl až poté, co by se poradil se svým *consortem*, tedy druhým hejtmanem, kterým byl zástupce panského stavu Václav Karel Čabelický ze Soutic.⁷¹⁾

V době, kdy Mitrovský odpovídal Černotickému, mohla být odpověď ještě neutrální, neboť měl informace pouze z jedné strany, nicméně záhy obdržel svobodníkovu stížnost (popsána výše) a neváhal se obrátit dopisem přímo na točnického hejtmana. Mitrovský si jednak osoboval správu nad svobodníkem, když uváděl, že „*opáčený [Jeho] M[ilosti] C[ísařské] svobodník pod správu a zastání naše patří,*“⁷²⁾ jednak žádal výslech Kašpara Černotického v dané věci, aby zjistil „*jak jest se ten casus vlastně zběhl a z čího nařízení on Černotický jest se takového bezprávi dopustil.*“ Záležitost se tak měla dotknout i samotného hejtmana, který dal k takovému zásahu svému písaři pokyn.

Hejtman panství Gallides reagoval s mírným zpožděním, neboť byl v dané době na vizitaci, přislíbil nicméně, že jakmile bude moci, poskytne krajským hejtmanům veškeré podklady a vyjádření.⁷³⁾ Se shromažďováním materiálů započal na konci března, kdy proběhl v městě Žebráku výslech Doroty, která popsala příkoří, jež jí měl Sládek způsobit. Teprve poté, 2. dubna 1663, sebral hejtman veškeré podklady (výše uvedená vyjádření Černotického i oněch jedenácti mužů vyslaných k zajištění Sládka a rovněž i čerstvý výslech Doroty) a i se svým stanoviskem je zaslal oběma krajským hejtmanům.⁷⁴⁾

⁶⁹⁾ Hejtmanem v letech 1659–1674. Helena SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané v Čechách 1537–1848*, dizertační práce Univerzity Karlovy, Praha 2016, s. 257. Srov. TÁŽ, *Krajští hejtmané Podbráského kraje 1640–1713 aneb císařské rozhodnutí nadevše*, in: Alena Pazderová – Jan Kahuda (edd.), *Naším jubilantkám. Sborník příspěvků k počtému životního jubilea Věry Beránkové*, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové, Praha 2000, s. 231–237.

⁷⁰⁾ Královským prokurátorem byl v letech 1658–1675 Kryštof Norbert Knout z Fahnenschwungu. K výkonu pravomoci nad svobodníky obecně např. V. MÜLLER, *Svobodníci*, s. 53 an.

⁷¹⁾ Hejtmanem v letech 1658–1666. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 247. To, že Mitrovský čekal na Čabelického vyjádření k věci, odpovídalo dobovému právu, neboť hejtmanský úřad byl zbudován jako kolegiální. Blíže k hejtmanu Mitrovskému např. Antonín Norbert VLAŠÁK, *Okres neveklovský: nástin statisticko-historický*, Praha 1875, s. 16.

⁷²⁾ Srov. V. MÜLLER, *Svobodníci*, s. 54.

⁷³⁾ SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 798, sign. X/18/6-13, kopiáře Jana Rafaela Gallidesa z Rosendorfu, 1663, pag. 39.

⁷⁴⁾ Znění dopisu dostupné jak v původním spisu, tak v kopiáři, viz SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 798, sign. X/18/6-13, kopiáře Jana Rafaela Gallidesa z Rosendorfu, 1663, pag. 50–52.

Hejtman Gallides ve svém dopise zdůvodnil, proč bylo nutné Sládka zadržet, totiž „[z] těch tedy předestřených dosti patrných a podstatných příčin, vzláště nechťte k odpovídání cizoložstva ani k placení dluhův kde náleží, zastíraje se svobodnictvím svým, že žádným poddacím není.“ Pravomoc v dané věci se pak pokoušel dovést tak, že „vedle práv důchodních i tohoto král[ovství] českého statut, že se mají všechny zlí skutkové netoliko pokutovati, ale i skutečně trestati,“ čímž snad narážel na ustanovení zemského práva.⁷⁵⁾ Záhy pak v zásadě požádal o přiřknutí pravomoci, když uváděl: „Zdali tehdy není za spravedlivé, aby taky zde při některém právu z [zlých skutkův – pozn. aut.] obviněn jsa odpovídal a co se na něho provede, tu svého ortele očekával.“ Dalo se předpokládat, že s takovou argumentací nebude možné uspět.

O tom, že písař Černotický nebral věc na lehkou váhu a snažil se získat co nejvíce důkazů znějících v jeho prospěch, svědčí zejména přípis ze 7. dubna. Ten na jeho žádost sepsal vícehejtman panství Tloskov a Račice Jan Václav Lysander z Kronfeldu a podal v něm obraz Pavla Sládka jako „lehkomyslného a bezbožného“ člověka, na kterého za své správy „málo co dobrého vynašel.“ K tomu připojil stručný popis události, při které „petrovským způsobem před mnoha lety jednu ženu, vidouce u ní peníze, o jarmarce sedlcanském jest obral.“ Tyto Sládkovy aktivity pak měly být podle Lysandrova sdělení krajským hejtmanům již známy. Je možné, že se Černotický obrátil i na další místa, ale jejich odpovědi nebyly pro něj natolik příznivé, aby se dostaly do spisu k dané záležitosti. Není třeba pochybovat o tom, že i toto svědectví Černotický obratem zaslal krajským hejtmanům.

Poslední písemností, která se ve spisu nachází, je dopis krajského hejtmana Mitrovského z 11. května adresovaný již přímo písaři Černotickému. Ten (zřejmě na počátku května) vznesl dotaz, zda již došlo k nějakému posunu ve věci, načež hejtman Mitrovský reagoval, že listiny včetně příloh zaslal svému *consortu*, ale že odpověď dosud nedostal; jakmile se tak stane, bude Černotický o tomto výsledku zpraven, k čemuž však již podle všeho nedošlo.

Přesně měsíc po napsání shora uvedeného dopisu byl na panství doručen dopis pro Kašpara Černotického daleko závažnější, a sice komorní resoluce ze 4. června, aby byl „na panství J[eho] M[ilosti] C[isarské] točnickém, při prv příštím s[vatě]m Janě

⁷⁵⁾ Viz zejména Obnovené zřízení zemské, čl. R 1, podle kterého měli krajští hejtmané všechno proti „řádu a právu před se bráti a zdvihati ... to časné předcházení a přetrvovati, i k náležitému trestání přivozovati.“ Podle Ondřej KOUPILOVÁ – Marcela KOUPILOVÁ – Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA – Jiří ŠOUŠA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITŠCHOVÁ, *Prameny k dějinám trestního práva v českých zemích v období absolutismu. Chrestomatie I*, Praha 2018, s. 206. Srov. rovněž s právem městským, které v této době platilo jako podpůrný pramen práva zemského a odkud se mohl hejtman inspirovat, viz Práva městská Království českého, čl. P 24: „Všelijací zlí skutkové a nepravosti hřešících vedle obyčeje a způsobu Království českého ztrestání buďte pokutami zvyklými.“ Srov. rovněž K. MALÝ, *Tři studie*, s. 78. Statuty jsou pak míněna usnesení zemského sněmu.

[= 24. června 1663], *pan Kašpar Václav Černotický z služby obojího důchodu propuštěn.*“ Na jeho místo měl být instalován Leopold Zikmund Siebert z Liliensteina, přičemž o tuto změnu zažádal sám hejtman Gallides.⁷⁶⁾ Není bez zajímavosti, že téhož dne bylo rozhodnuto i o tom, „*aby pan Samuel Valko Evančický za písaře obojího důchodu na panství [Jeho] M[ilosti] C[isařské] královorské při svatěm Janě* [= 24. června] *instalován byl,*“⁷⁷⁾ přičemž o této změně bylo jednáno již na počátku dubna téhož roku⁷⁸⁾ a to na základě podnětu S. V. Evančického.⁷⁹⁾ Nevíme jistě, zda se jednalo o syna paní Sibylly Evančické, majitelky krčmy, kterou si Pavel Sládek pronajímal; jejich příbuzenství je však nesporné.⁸⁰⁾ Nabízí se proto úvaha, zda šlo o důsledek únorových událostí v Kotopecích, kdy neopatrný písař Černotický byl potrestán, zatímco Evančickým byla touto cestou poskytnuta omluva. Tímto se veškeré písemnosti uložené v točnickém (zbirožském) archivu, vztahující se k této události, vyčerpaly a případ zde, zdá se, končí.

Právněhistorický pohled namísto závěru

Lze shrnout, že v popsaném příběhu se nalézají dvě roviny, dva spory, v nichž obou bylo učiněno právně relevantní podání. Jednou rovinou je smilstvo, resp. cizoložství, kterého se dopustili Dorota s Václavem Sládkem. V této rovině zcela jistě spadal svobodník, jakožto žalovaný, pod soudní pravomoc královského prokurátora, což jednoznačně odpovídá dobovým předpisům, praxi a konečně k témuž závěru dospěli i krajští hejtmané. Druhou rovinou pak bylo vniknutí jedenácti mužů na cizí grunty s úmyslem zajetí a uvěznění svobodníka bez povolení příslušné vrchnosti. Zde byl stěžovatelem právě svobodník Sládek, který se domáhal ochrany u krajských hejtmanů, a to za pomoci dalších poškozených, tedy svatovítské kapituly a žebrácké měšťanky Evančické. Z dochovaných pramenů je patrná snaha krajských hejtmanů o získání relevantních podkladů k věci, případ sám však nedává jednoznačnou odpověď na otázku, před kterou soudní stolicí by měl být svobodník souzen.

⁷⁶⁾ SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 798, sign. X/18/6-13, kopiáře Jana Rafaela Gallidesa z Rosendorfu, 1663, pag. 71–74.

⁷⁷⁾ Samuel Evančický byl do té doby hejtmanem nedalekého panství Lnáře, jehož vlastníkem byl Aleš Vratislav z Mitrovic. SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 798, sign. X/18/6-13, kopiáře Jana Rafaela Gallidesa z Rosendorfu, 1663, pag. 47.

⁷⁸⁾ SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kart. 103, komorní výnosy, fol. 176, dopis ze 7. dubna 1663.

⁷⁹⁾ SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 798, sign. X/18/6-13, kopiáře Jana Rafaela Gallidesa z Rosendorfu, 1663, pag. 73.

⁸⁰⁾ SOA Praha, Velkostatek Zbiroh, inv. č. 787, sign. X/18/3, kart. 18, registraturní kniha, 1659–1675, záznamy 502 a 503.

Na základě popsaného průběhu vyšetřování případu Pavla Sládka a úvodního rozboru právního postavení jednotlivých instancí práva je však možno přehodnotit některé části dochovaného spisu a nabídnout i jiné vysvětlení a interpretaci některých materiálů. Předně dopis, který krajským hejtmanům adresoval dne 9. března 1663 Pavel Sládek, nemusel být pouhou žádostí o ochranu, nýbrž je možné jej v kontextu vývoje událostí vnímat jako žalobu, půhon,⁸¹⁾ kterým pohaněl před soud krajských hejtmanů točnického písaře a oněch jedenáct mužů, kteří se jej pokusili zajmout. Reakcí, kterou odeslal hejtman za svého úředníka i dotčené muže, tedy byla opověď, ke které hejtman přiložil i listovní průvod,⁸²⁾ jímž byl dopis z tloskovského panství dosvědčující Sládkovu nepoctivost. Následně probíhala komunikace mezi (jedním) krajským hejtmanem a dotčenými stranami.

Uvedené by dávalo příčinu domnívat se, že krajští hejtmané mohli tvořit samostatnou soudní instanci, která rozhodovala v trestních věcech, jež se odehrály v jimi spravovaném kraji. O existenci těchto soudů svědčí ostatně i domněnka, že „[z]e *znění 24. článku instrukce [pro krajské hejtmany z roku 1731 – pozn. aut.] lze usuzovat, že se objevovala při řešení sporu dvou stran dříve praxe, kdy hejtmané zřizovali zvláštní soudy.*“⁸³⁾ Působnost této instance nelze z důvodu nedostatku dalších materiálů přesně určit, nicméně lze předpokládat, že se obecně vztahovala na obyvatele spravovaného kraje. Takový vývoj by ostatně zapadal do kontextu robotních patentů vydávaných v letech 1680, 1717 a 1738, které „vytvořily určité předpoklady pro základní ochranu poddaných a pro potrestání přestupků patrimoniálních úředníků.“⁸⁴⁾ Rovněž instrukce z roku 1706 krajským hejtmanům přímo nařizovala, že „nemají obcházeti žádnou úřední instanci nebo soud ať v záležitostech trestních nebo civilních, ale odkázati vždy strany na příslušnou instanci,“⁸⁵⁾ což je opět možné interpretovat tak, že se jednalo o praxi v období předcházejícím vydání instrukce, stejně tak ovšem mohlo jít o zakotvení soudobé praxe.

Na druhou stranu, pokud chtěl kdokoli (ať už točnický písař či hejtman panství Gallides) svobodníka žalovat, musel se obrátit přímo na královského prokurátora. To je ostatně potvrzeno samotnými krajskými hejtmany, kteří odmítli přijmout žalobu vznesenou hejtmanem Gallidesem na Sládka slovy, že „*věc tak těžká a téměř kriminální se býti spatřuje ... zatím více pan hejtman [Jeho] M[ilosti] C[isařské] panu prokurátorovi psaní učiniti, poněvadž taky expresse všichni svobodníci pod ochranu jeho náležejí, zdalíž se jeho ujímatí chtíti bude, nebo ne.*“

⁸¹⁾ Čl. B 18 OZZ.

⁸²⁾ Čl. B 19 OZZ.

⁸³⁾ Citace H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 23. Srov. obsah instrukcí B. RIEGER, *Zřízení krajské*, s. 256 an.

⁸⁴⁾ Jiřina ŠTOURÁČOVÁ, *Vývoj správních institucí českého státu 1526–1848*, Brno 2014, s. 36.

⁸⁵⁾ Jaroslav MACEK – Václav ŽÁČEK, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605–1868)*, Praha, 1958, s. 46, bod 20.

Předestřenému postupu odpovídá i případ z roku 1747, kdy byli bratři Václav a Jiří Brožkové, svobodníci z Berounského kraje, vyšetřováni lešanským hejtmánem pro krádež obilí. Záhy byl hejtmánův postup předmětem stížnosti podané starším svobodníkem Berounského kraje královskému prokurátorovi, ve které upozorňoval na překročení hejtmánovy pravomoci.⁸⁶⁾ Lze tak shrnout, že na rozdíl od ostatních obyvatel kraje byli svobodníci nejpozději od vydání Obnoveného zřízení zemského vyňati ze soudní pravomoci krajského hejtmána a spadali pod královského prokurátora. O jeho soudní pravomoci rovněž v trestních záležitostech svědčí četné záznamy o vyšetřování a rozhodování v těchto věcech.⁸⁷⁾ Svá rozhodnutí pak královský prokurátor nechával vykonávat starší svobodníky, kteří spravovali jednotlivé svobodnické čtvrti.⁸⁸⁾ Z uvedeného vyplývá, že svobodníci mohli vyhledat ochranu jak u krajských hejtmánů, tak i u královského prokurátora, zatímco žalování mohli být pouze u královského prokurátora. Odraz tohoto pravidla, podle kterého mohli být svobodníci (ale i jiní) žalováni pouze u jim příslušné stolice, je zachycen též v čl. A 61 Práv městských Království českého, která působila subsidiárně k právu zemskému: „*Původ povinen jest tím právem a pořádkem přikračovati k svému odporníku, k kterémuž týž odporník přísluší a požívá. Neb jeden každý při svém pořádu práva zůstaven býti má.*“

V materiálech královské prokuratury se Sládkův případ nezaznamenal,⁸⁹⁾ a ačkoli to nelze jednoznačně verifikovat, můžeme konstatovat, že vzhledem k tlaku vyvinutému na hejtmána Gallidese ze strany měšťanky, majitelky hospody paní Evančické,

⁸⁶⁾ Stížnost z roku 1747 zachycena v materiálu NA Praha, Prokuratura – listiny, sign. 17/72.

⁸⁷⁾ Např. NA Praha, Prokuratura – listiny, sign. 31/1432, případ z roku 1675, kdy vězněný svobodník žádá královského prokurátora o přijetí záruky za své propuštění; sign. 31/1484, případ z roku 1693, kdy byli v Táboře vyšetřováni dva svobodníci pro spáchané sexuální delikty a byli uvězněni na pokyn královského prokurátora; sign. 2/48, o zaslání postupu v předcházejícím případě; sign. 31/1485, případ z roku 1692, kdy svobodník přechovával zběhlé poddané; sign. 31/1524, případ z roku 1709, kdy královský prokurátor nařídil staršímu svobodníkovi, aby vzal do vězení jiného svobodníka z důvodu spáchaní sexuálního deliktu; sign. 17/48 případ z roku 1690, kdy svobodník požádal královského prokurátora o propuštění z vězení; sign. 17/49 z roku 1690, kdy magistrát města Kašperských Hor žaloval svobodníka pro přesazení hraničního kamene.

⁸⁸⁾ Např. NA Praha, Prokuratura – listiny, sign. 31/1516, případ z roku 1706, kdy královský prokurátor nařídil staršímu svobodníkovi, aby byl splněn jeho rozkaz z předchozího roku. Obdobně bylo postupováno i v případě Tomáše Březiny, svobodníka ze vsi Němčic, který se dopustil smilstva s ovdovělou svobodnicí Evou Hubkovou, původem rovněž z Němčic. Tomášovi bylo uloženo složit pokutu 15 kop míšeňských ke kostelu Nanebevzetí Panny Marie v Keblově, zatímco jeho spolupachatelka Marie (z důvodu své nemajetnosti) měla u téhož kostela 50 dní zadarmo vypomáhat. Tamtéž, sign. 31/1517, přípis z 25. ledna 1706.

⁸⁹⁾ Ve fondech NA Praha, Česká finanční prokuratura, 1250–1952 (zejména inv. č. 1184, sign. N2–N6, kart. 2–4) a NA Praha, Prokuratura – listiny (viz výše uvedené) nebyl případ zaznamenán.

pražské kapituly a zejména krajských hejtmanů stran útoku na kotopeckého svobodníka nebyla vůle řešit tento případ s královským prokurátorem.⁹⁰⁾ Rovněž, aby byly vyvráceny možné pochyby, byly za účelem ověření této skutečnosti prostudovány materiály komorního,⁹¹⁾ zemského⁹²⁾ i městského soudu v Berouně⁹³⁾ (jakožto nejbližšího městského soudu královského města). Ve všech případech bezvysledně.⁹⁴⁾ Kauza, vzhledem ke své trestněprávní rovině, nenašla odraz ani ve svobodnických knihách, kde byly evidovány především majetkové záležitosti svobodníků.⁹⁵⁾ Vzhledem k absenci materiálů nelze odhalit pohled krajských hejtmanů na celou záležitost, například skrze jejich korespondenci či jiné materiály.⁹⁶⁾

⁹⁰⁾ O nedostatku vůle případ řešit svědčí i skutečnost, že v jinak cíle korespondenci s českou komorou o kriminálních či jiných poddanských záležitostech není o tomto případu ani zmínka. Srov. NA Praha, Nová manipulace, sign. C 4/1, kart. 92, písemnosti pro roky 1662–1663 a NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 526, sign. C 50/4, kart. 293–294.

⁹¹⁾ NA Praha, Komorní soud Praha, inv. č. 204, registra komornická strakatá soudu komorního (3c), 1662–1670; inv. č. 212, registra královská zelená reskriptů královských a mistodržitelských k soudu komornímu, 1657–1669; inv. č. 223, protokol o zasedání soudu komorního Království českého, 1658–1681; inv. č. 202, registra komornická soudu komorního, 1658–1681; inv. č. 162, registra král. Nebeské barvy vejpovědi soudu komorního, 1653–1663; inv. č. 77, registra královská červená žalob a obeslání německá soudu komorního, 1658–1669; inv. č. 78, registra královská červená žalob a obeslání česká soudu komorního, 1659–1669; inv. č. 139, registra svědomí k českým rozepřím soudu komorního, 1658–1666.

⁹²⁾ NA Praha, Desky zemské – Úřad desk zemských, inv. č. 314, registra útoků červená soudu škodního, 1637–1685; inv. č. 317, registra deklamátorská k soudu o škody, 1662–1674.

⁹³⁾ Zde se, bohužel, zachovalo pro zkoumané období pouze minimum materiálů: Státní okresní archiv v Berouně, Archiv města Beroun, inv. č. 51, kniha zápisů o úředních jednáních 1654–1676, reposita úředního krajského královského města Berouna, 1654–1677; inv. č. 71, kopiář došlých listin, 1659–1683; inv. č. 82, kniha svědeckých výpovědí, 1654–1735.

⁹⁴⁾ Spíše *pro forma* byly rovněž prostudovány ortelové knihy pražského Apelačního soudu – ani zde není o případu jediná zmínka. NA Praha, Apelační soud Praha, inv. č. 141, sign. 25/307, kniha českých ortelů, 1658–1671; inv. č. 260, sign. 15/244, kniha německých ortelů, (1660) 1661–1669.

⁹⁵⁾ Zapisovány byly zejména svobodná držba nemovitostí, půjčky, kšafy a další záležitosti, nicméně nájmy jsou spíše neobvyklé a trestní záležitosti chybějí zcela. NA Praha, Knihy svobodnické, 1542–1850, inv. č. 1, kniha svobodnická, (1550) 1653–1694; inv. č. 134, místní rejstřík I, A–K (Kotopeky neuvedeny), inv. č. 136, jmenný rejstřík I, A–K, fol. 48–49 (písm. C) a 89 (písm. E) a inv. č. 137, jmenný rejstřík II, L–Z, fol. 349–354 (písm. S). K obsahu svobodnických knih srov. Pavla BURDOVÁ, *Vývoj intabulací svobodnického majetku v knihách svobodnických*, Sborník archivních prací 26, 1976, s. 261–289.

⁹⁶⁾ Srov. Marie JEŽKOVÁ – Dana KUDRNOVÁ, *Rodinný archiv Mitrovských Dolní Rožinka (1203) 1377–1943. Inventář*, Brno 1963, s. 101, ev. č. 933. Archiv rodu Čabelických ze Soutic se nedochoval, resp. mi není znám. Pokud se týká institucionálního archivu, pak ani zde nejsou dochované materiály pro kýžené období, viz J. MACEK – V. ŽÁČEK, *Krajská správa*.

Časová osa událostí roku 1663

26. 1. – písař Černotický požádal hejtmana panství Gallidese o nařízení postupu ohledně Sládka
3. 2. – vyslání jedenácti mužů pro Sládka do Kotopek, jeho zadržení a následně jeho propuštění na revers
4. 2. – dopis Martina Mayera ze svatovítké kapituly adresovaný hejtmanovi panství Gallidesovi
5. 2. – písař Černotický informoval hejtmana panství Gallidese o vývoji ve věci
6. 2. – anonymní, německy psaný dopis s dotazem na tuto záležitost
9. 3. – krajský hejtman Mitrovský informoval hejtmana panství Gallidese, že se musí obrátit na prokurátora
9. 3. – Sládek napsal krajským hejtmanům dopis, ve kterém žádal o ochranu [půhon?]
9. 3. – krajský hejtman Mitrovský napsal druhý dopis hejtmanu panství Gallidesovi, kde žádal vysvětlení útoku
12. 3. – hejtman panství Gallides zaslal krajským hejtmanům omluvu, že obdržel dopis z 9. března a slíbil reakci
- březen – písař Černotický sdělil hejtmanovi panství Gallidesovi důvody, proč bylo nutné Sládka zajmout
- březen – připsis jedenácti poddaných, kteří se bránili nařčení z kvaltu a pobrání Sládkových věcí
30. 3. – proběhl výslech Doroty ve městě Žebráku
2. 4. – hejtman panství Gallides zpravuje oba krajské hejtmany o svém postoji k věci (přiložen Dorotin výslech, Černotického vyjádření i připsis jedenácti poddaných)
7. 4. – datace přípisu vicehejtmana panství tloskovského a račického o Sládkovi
- květen – písař Černotický se dotazoval krajského hejtmana Mitrovského, zda již bude ve věci rozhodnuto
11. 5. – krajský hejtman Mitrovský informoval písaře Černotického, že dosud se k věci nevyjádřil druhý krajský hejtman
16. 5. – hejtman panství Gallides požádal českou komoru o výměnu Černotického ve funkci důchodního písaře panství Točnick
11. 6. – doručeno komorní poručení ze dne 4. června o odvolání písaře Černotického z funkce
11. 6. – doručeno jmenování pana S. V. Evančického důchodním písařem panství Králův Dvůr

Josef Vaček

LIBERTINES AND LAW.

The Case of Pavel Sládek alias Cícha from 1663 and Land Captains as an Instance of the Court

SUMMARY

The article focuses on the legal status of imperial and royal libertines, which is demonstrated on the example of investigation of a criminal case of Pavel Sládek alias Cícha. He was a publican in a pub that he rented in the village of Kotopeky. In early 1663, he was accused of adultery and other criminal offences and attempts to arrest him followed. This case is important not only because of the number of preserved sources, but especially because of the fact that it took place in the village of Kotopeky which was divided among three manorial lords: Hořovice dominion (which was incorporated into Zbiroh manor farm estate), Praskolesy dominion and St. Vitus Metropolitan Chapter at Prague Castle. Moreover, the pub was owned by a townswoman from Žebrák. The attempts to arrest the libertine were initiated by a scribe from Zbiroh, yet they were hampered by complicated proprietorial relations and by the fact that it concerned a broad range of actors.

As regards methodology, the study is embedded in a microhistorical approach. After a brief introduction of the class of libertines, the article offers a detailed analysis of the criminal case in question. It offers three perspectives on the (violent) arrest of the libertine that later became one of the key moments of the entire process. The first one is that of the main participant, Pavel Sládek; the second perspective is that of villagers who attempted to arrest Sládek; the third perspective is that of the scribe from Zbiroh, who issued an instruction for the arrest. These three perspectives combined with the subsequent investigation then help us to see the period understanding of individual manorial lords' powers and authorities with respect to the case in question. From the legal point of view a key moment was the involvement of the land captains, who were contacted by the libertine hoping that they would protect him from the violent attack. One of the hypotheses of the study holds that the land captains of that time formed a quasi-court tribunal where they also decided on some criminal cases in the territory under their administration.

The study is based on a broad range of sources. Besides the actual criminal investigation file, the following sources were also used: sources of record-keeping nature (manorial lists of subjects or lists of subjects according to their faith from 1651); land registers (cadastres, *urbarium*, land books of various manorial lords);

normative texts (for instance the Renewed Land Ordinance for Bohemia of 1627 or Town Rights in the Kingdom of Bohemia from 1579); court documents (the municipal court in Beroun, land court, Chamber court or court of appeal); Royal Prosecution documents, old and new manipulation funds, officials' correspondence and many other sources. The aim was thus to cover not only the criminal legal aspect of the entire case, but also its social aspects.

Translated by Daniela Reischlová

Filip V á v r a

**ČERNÍNSKÝ SLUŽEBNÍK JOHANN ANDREAS
SCHNEIDERER.**

**Správce a agent Františka Josefa Černína z Chudenic v první
třetině 18. století***

ABSTRACT

Servant of the Czernin Family Johann Andreas Schneiderer. An Administrator and Agent of Franz Joseph, Count Czernin of Chudenicz in the First Third of the 18th Century

The article deals with the person of Johann Andreas Schneiderer. Schneiderer was a servant of the nobility who served the Czernin family (especially Franz Joseph Czernin) in the first third of the 18th century. The article is especially interested in two levels of his professional life, that is J. A. Schneiderer as an official (an administrator of Count Czernin's palaces in Vienna) and as an agent who regularly informed his employer about events in the capital city of the monarchy.

Keywords: 18th century – Franz Joseph Czernin of Chudenicz – officers, agents – the Habsburg monarchy – aristocracy

---

* Studie je přepracovanou a rozšířenou částí mé diplomové práce: Filip VÁVRA, *Mezi Vídní a Prahou. Komunikace Františka Josefa Černína se správcem jeho vídeňských paláců ve 20. a 30. letech 18. století*, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2018. Vznikla v rámci projektu SGS_2020_008 Podpora vědeckých a prezentačních aktivit studentů doktorského programu Historie a magisterského programu kulturní dějiny řešeného na Univerzitě Pardubice.

„[Správce] musí mít přede vším ostatním na mysli Boha, před každým se chovat křesťansky a slušně a být svědomitý, bystrý a ostražitý.“¹⁾

Úvod

Úvodní citát popisuje, jaký by měl být ideální správce a obecně ho lze vztáhnout na jakéhokoli úředníka barokní doby. Že takoví nebyli zdaleka všichni, víme z mnoha příkladů.²⁾ Cílem tohoto textu je přiblížit osudy jednoho černínského úředníka, který měl zřejmě ideál své profese na paměti, rozkrýt okruhy jeho činnosti a zasa- dit ho do kontextu dalších, především černínských, úředníků a agentů.

Výzkumy týkající se baroka a barokní aristokracie³⁾ jsou v poslední době stále častější, a to i v rámci české historiografie. Průkopnickou prací o dějinách raně novověké aristokracie se stala kniha Petra Mati.⁴⁾ Od té doby se tomuto tématu věnu- je řada historiků, z nichž je možné jmenovat Ivo Cermana, Jiřího Hrbka, Aleše Valentu a Petru Vokáčovou.⁵⁾ Černínům z Chudenic se v poslední době také věno-

¹⁾ „Er [Verwalter] muß vor allen Dingen Gott stets vor Augen haben, sich Christlich und billig gegen jedermann erweisen, und sorgfältig, munter und wachsam seyn“, viz Johann Heinrich ZEDLER (ed.), *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste XLVIII*, Halle - Leipzig 1746, sl. 119-122, zde sl. 119.

²⁾ Z 16. století jsou nejznámější případy rožmberských úředníků, viz Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova - rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604-1609)*, Pražský sborník histo- rický 31, 2000, s. 93-148; TÝŽ, *Rosenbergica 3. Mezi hlavní městskou a venkovskou rezidencí. Kom- unikace Petra Voka z Rožmberka s pražskými hospodáři (1594-1611)*, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C (Faculty of Humanities) 9, 2003, s. 43-53; Aleš STEJSKAL - Milan BASTL, *Vzestup a pád rožmberského úředníka*, Historický obzor 6, 1995, s. 118-123; Aleš STEJSKAL, *Finanční zpronevěry a jejich funkce v politické a kulturní reprezentaci vrchnostenské byrokracie v Čechách na přelomu 16. a 17. století*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století, Ústí nad Labem 1992*, s. 82-94; TÝŽ, *Matyáš Fuch z Fuchýřova - kariéra sluhy dvou pánů*, Historický obzor 8, 1997, s. 22-33. Nejnověji Zuzana VLASÁKOVÁ, *Defraudace jako neuralgický bod raně novověké vrchnostenské politiky (nejenom) na příkladu polabských ko- morních panství v 16. a první polovině 17. století*, in: Marie Jilková - Marie Macková - Eliška Valová (edd.), *Jak se u nás podvádělo. Za monarchie i za republiky*, Pardubice 2019, s. 37-59.

³⁾ Pojem aristokracie je zde chápán jako označení pro horní vrstvu vyšší šlechty, která ve svých rukách držela většinu moci. K tomu Petr MATĀ, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 11-14.

⁴⁾ Tamtéž.

⁵⁾ Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011; Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640-1740*, Praha 2013; TÝŽ, *Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*, Praha 2015; Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011; Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014.

vala pozornost, nicméně stále postrádáme např. ucelenou monografii o dějinách rodu.⁶⁾ Lepší je situace v případě prací o jednotlivých členech černínského rodu. Vedle staršího díla Zdeňka Kalisty o Humprechtu Janu Černínovi⁷⁾ je k dispozici moderní monografie o Heřmanu Jakobovi, napsaná kolektivem autorů pod vedením Zdeňka Hojdy, případně další studie téhož autora.⁸⁾ O Františku Josefovi bylo napsáno o poznání méně. Velmi zdařilou a nekomplexněji pojatou je kapitola v knize Petry Vokáčové;⁹⁾ pak už lze jmenovat jen dílčí sondy do jeho života.¹⁰⁾ Komunikační a informační síť barokní šlechty, se kterými toto téma souvisí, jsou oblastí historického bádání, které zaujalo řadu badatelů (Jiří Hrbek, Rostislav Smíšek, Zdeněk Vybíral),¹¹⁾ stejně jako výzkum šlechtických úředníků.¹²⁾

⁶⁾ K dispozici jsou pouze drobné články a brožury: Milan M. BUBEN, *Czerninové z Chudenic*, Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku 7, č. 19, 1991, s. 143–148; Pavel KOBLASA, *Czerninové z Chudenic. Stručné dějiny rodu a schematicus rodových panství*, České Budějovice 2000; Dagmar FAMĚROVÁ, *Příběh černínský*, in: Karol Bílek a kol., *Modrá krev Sobotecka*, [Sobotka] 2018, s. 41–44.

⁷⁾ Zdeněk KALISTA, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*, Praha 1932. Vlastní jména šlechticů z původních českých nebo v českých zemích usazených rodů budou psána v české podobě. U příslušníků rodů, kteří neměli k Čechám žádný nebo jen velmi volný vztah budou jména ponechávána v jejich původní, resp. obvyklé, podobě.

⁸⁾ Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Milena HAJNÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje I-II*, Praha 2014. Nejnověji např. Zdeněk HOJDA, *Humprecht Jan Černín z Chudenic a jeho benátská ambasáda*, in: Petr Pavelec – Martin Gaží – Milena Hajná (edd.), *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*, České Budějovice 2020, s. 338–361.

⁹⁾ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 413–465.

¹⁰⁾ Jan Nepomuk ASSMANN, *Svatební pohár Františka Josefa Czernina a Marie Isabely de Mérode-Westerloo*, *Res Musei Pragensis* 11, č. 1, 2001, s. 3–6; David KLÍMA, *František Josef Czernin z Chudenic – krátce k jedné zajímavé osobnosti*, *České památky* 13, č. 1, 2002, s. 8–11; Lubomír SLAVÍČEK, *Černinové jako sběratelé a podporovatelé umění*, in: Týž (ed.), *Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství*, Praha 1993, s. 131–169; Filip VÁVRA, *Rezidenční síť Františka Josefa Černína z Chudenic ve Vídni a v Praze ve 20. a 30. letech 18. století*, *Theatrum historiae* 24, 2019, s. 109–135.

¹¹⁾ Z poslední doby zejména Jiří HRBEK, *Hledat a nalézat. Barokní Valdštejnové a jejich informační síť*, *Theatrum historiae* 9, 2011, s. 313–332; Rostislav SMÍŠEK, *Komunikační síť knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku na přelomu 17. a 18. století*, tamtéž, s. 333–356; Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí*, České Budějovice 2005.

¹²⁾ Pouze výběrově: Josef HRDLÍČKA, *Vilém Slavata a jeho hejtman Hynek Ladislav Vejtmiler z Vejtmile*, *Theatrum historiae* 9, 2011, s. 187–200; Martin KRUMMHOLZ, *Gallasovský hofmistr Johann Heinrich Dienebier (1677–1748)*, tamtéž, s. 375–396; Roman PUNČOCHÁŘ, *Turecké obléhání Vídně a každodenní život v metropoli habsburského soustátí roku 1683 očima Jiřího Vojtěcha Felixe Novodvorského*, bakalářská práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2013. Další literaturu viz v pozn. 2.

Předkládaný výzkum bylo možné provést díky unikátně zachovanému souboru pramenů v černinském rodovém archivu v Jindřichově Hradci.¹³⁾ Pramenný korpus čítá zhruba pět stovek písemností ohraničených roky 1693 a 1734, z nichž největší část zaujímá korespondence mezi hrabětem Františkem Josefem Černinem a správcem jeho vídeňských paláců, Johannem Andreasem Schneidererem. Obsahuje ale i korespondenci jiných šlechtických úředníků či účty. Jedinečnost pramenů základny je dána také tím, že se jedná o dosud nikým neprobádané a nepublikované dopisy. Svůj díl na tom nese i skutečnost, že černinský rodový archiv nebyl dosud moderně zinventarizován, proto je také v citacích uváděno pouze provizorní uložení.

Šlechtičtí úředníci barokní doby

Na základní otázku, kdo to vlastně byl šlechtický úředník, nejen v barokní, ale obecně v předmoderní době, neexistuje jednoznačná odpověď. Největší potíž tkví v neukotvenosti názvosloví – nejenže neexistovala jednotná titulatura úředníků, ale navíc se měnila v čase a prostoru, a to i v rámci jednoho státu; nemluvě již vůbec o názvech titulů v různých jazycích, jejichž překlad nemůže často plně vystihnout požadovaný smysl. Tohoto problému si byli vědomi již současníci.¹⁴⁾ Jako příklad je možné uvést Johanna Andream Schneiderera, který působil ve Vídni jako správce (*Verwalter*) paláců Františka Josefa Černina z Chudenic. Sám se však vnímal spíše jako hospodářský hejtman (*Wirtschaftshauptmann*) a opět jinak ho vnímali ostatní – např. hraběnka Collaltová¹⁵⁾ chápala jeho funkci jako regenta.¹⁶⁾

Nejjednodušeji můžeme úředníky rozdělit na vyšší a nižší. Mezi vyšší šlechtické úředníky se řadili ti, kteří byli nadáni rozhodovací a dozorcí pravomocí nad urči-

¹³⁾ Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Černinů z Chudenic (dále jen SOA v Třeboni – JH, RAČ), pozůstalost Františka Josefa Černina, nezpracovaný fond, provizorní fascikl (dále jen prov. fasc.) 756 (Videň), korespondence Johanna Andream Schneiderera z Vidně Františku Josefu Černinovi, 1693–1727; tamtéž, prov. fasc. 757 (Videň), korespondence správce vídeňského paláce Johanna Andream Schneiderera z Vidně Františku Josefovi Černinovi do Prahy, 1728–1734. Dík za upozornění na tyto prameny patří dr. Vitězlavu Prchalovi.

¹⁴⁾ Např. Zedler výslovně uvádí, že slovo úředník (*Amtmann*) se liší podle místa. O tom svědčí i název hesla, které v úplnosti zní *Amtmann, Amtleute, Verwalter, Schaffner*, viz J. H. ZEDLER (ed.), *Grosses vollständiges Universal-Lexicon I*, Halle – Leipzig 1732, sl. 1814.

¹⁵⁾ Zřejmě Marie Eleonora, roz. Starhemberková, manželka Antonína Rombalda Collalta, viz Franz Karl WİßGRILL, *Schauplatz des landsässigen Nieder-Österreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande II*, Wien 1795, s. 112.

¹⁶⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 326r a 328v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černinovi, Videň, 20. října 1725.

tým nemovitým majetkem (palác, panství, soubor panství) i podřízenými úředníky. Pro ně byly šlechticem vydávány instrukce, které tyto pravomoci upravovaly.¹⁷⁾ Nejvýše z nich se nacházeli správci celého dominia. V souvislosti s rozvojem centralizovaného modelu správy šlechtických majetků (od konce 17. a pak hlavně v 18. století) to současně znamenalo pravomoc i nad několika desítkami nižších úředníků. Úředník stojící v čele celého dominia se nazýval inspektor, regent nebo jako u Černínů vrchní/nejvyšší hospodářský písař, resp. později, od konce 17. století, vrchní/nejvyšší hejtman.¹⁸⁾ Každé panství i šlechtický palác uprostřed města měly pak svého hejtmána, případně správce, jemuž byli podřízeni další vysocí úředníci jako purkrabí a nejrůznější písaři – důchodní (v podstatě vedoucí finanční správy), pivovarní, obroční, sirotčí a další. Pokud je složité sledovat situaci mezi těmito vyššími úředníky, je nepoměrně složitější proniknout mezi jejich podřízené, nižší úředníky, tj. různé sekretáře, kancelisty, spěšné posly a další, kterých se na daném panství nebo dominiu nacházelo rovněž velké množství a kteří jsou z hlediska historie prakticky nepostížitelní.¹⁹⁾

Aby se následující text nestal pouhým výčtem činností jednoho černínského úředníka, bude zasazen do kontextu dalších Černínových úředníků s podobnou pracovní náplní (správců paláců a panství), a ovšem také úředníků jiných šlechtických rodů, kde můžeme vidět jisté paralely. Důležitou roli bude hrát i místo, kde daný úředník působil – nejčastěji se bude jednat o Vídeň a Prahu. Protože tito správci byli často úředníci, kteří působili na jiném místě, než kde se zrovna nacházel daný šlechtic, tedy se nepotkávali se svým pánem denně, ale přesto patřili do okruhu jeho významných služebníků, je zde namísto hovořit o virtuálním dvoru šlechtice.²⁰⁾

---

¹⁷⁾ O instrukci pro J. A. Schneiderera mi není nic známo. K rožmberským instrukcím viz Eva BARBOROVÁ, *Instrukce Petra Voka z Rožmberka pro správu treboňského panství*, Archivum Trebonense 2, 1973, s. 248–254; srovnání českých a rakouských zemí přináší Thomas WINKELBAUER, *Instruktionen für Herrschaftsbeamte und grundherrliche Ordnungen in den österreichischen und böhmischen Ländern*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16. – 18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien 2004, s. 409–426; edice instrukcí zejména z první poloviny 17. století a řady dalších dokumentů viz TÝŽ, *Gundaker von Liechtenstein als Grundherr in Niederösterreich und Mähren*, Wien – Köln – Weimar 2008.

¹⁸⁾ Karel TRÍSKA, *Vývoj černínské ústřední správy*, Sborník archivních prací 18, 1968, s. 363–376.

¹⁹⁾ Pro lichtenštejnská panství poloviny 17. století viz Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Wien – München 1999, s. 374–410.

²⁰⁾ Poprvé u M. Hengerera, který pojem používá v souvislosti s císařským dvorem v polovině 17. století, viz Mark HENGERER, *Adelsintegration am Kaiserhof (1618–1665). Zeremoniell, Personal, Finanzen, Netzwerke*, Frühneuzeit-Info 9, 1998, s. 274–279; TÝŽ, *Adelsintegration und*

Zaměříme se nejprve na hlavní město habsburské monarchie, Vídeň. Správcem vídeňského paláce knížete Ferdinanda z Ditrichštejna byl v druhé polovině 17. století Jiří Vojtěch Felix Novodvorský. Práci vykonával z titulu hofmistra, což opět ukazuje na nejednotnost užívání úřednické titulatury.²¹⁾ Stejná byla situace i u Jana Adolfa I. ze Schwarzenberku, který měl ve stejné době ve vídeňském paláci rovněž hofmistra, jehož jméno ale není známé.²²⁾ Potřeba informovanosti doléhala i na jedince, kteří se (alespoň v určité fázi života) politického života neúčastnili. Výmluvný je případ Jana Adama z Questenberku, který se po roce 1735 definitivně stáhl z veřejného života a dožil na svých statcích, zejména na zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Přitom i poté mu Jan Jiří Hoffmann, hofmistr jeho vídeňského paláce v Johannesgasse, zasilal dvakrát týdně dopisy.²³⁾ Mohlo se také stát, že z různých důvodů zastával jeden člověk více postů najednou, a to mnohdy i v případě, že místa výkonu práce byla od sebe značně vzdálená. Příkladem může být gallasovský úředník Johann Heinrich Dienebier. Ten měl ze své funkce hofmistra na starosti vídeňský palác (známý jako Ditrichštejnský, později Lobkovický) i Gallasovský palác v Praze (dnes Clam-Gallasův palác na Starém Městě). Dienebier navíc nebyl jen ve službách Gallasů, ale byl rovněž stavebním písařem Pražského hradu.²⁴⁾

Situace v Praze je celkem dobře probádána především pro období před Bílou horou. Páni z Hradce zde měli svého nejvyššího zástupce, který se nazýval prostě „úředník“, Rožmberkové nazývali obdobnou funkci „hospodář“ či „hejtman“. Jeho úkolem byla starost o pražský dům, resp. domy, o vinice a přilehlé hospodářské dvory. Rožmberkové si pražské hospodáře vybírali z řad měšťanů svých jihočeských měst. Jmenujme zde např. nechvalně proslulého Jana Ledenického (ve funkci 1596–1599) nebo Jana Libru ze Soběnova (ve funkci 1604–1609).²⁵⁾ Náplň práce a možnosti, kterými tito lidé disponovali, se příliš nezměnila ani o více než sto let

---

Bestattungen. Adelsintegration am Kaiserhof 1620 bis 1665, Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 10, 2000, č. 1, s. 21–35; TÝŽ, Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne, Konstanz 2004, zejména s. 42–78, 112–116.

²¹⁾ R. PUNČOCHÁŘ, *Turecké obléhání*, s. 2.

²²⁾ Ondřej STOLIČKA, *Zásobování schwarzenberské domácnosti ve druhé polovině 17. století*, diplomová práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2013, s. 26–30 a 58–65.

²³⁾ Rostislav SMÍŠEK, *Jan Adam Questenberk mezi Vídní a Jaroměřicemi*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice 2003, s. 331–354.

²⁴⁾ M. KRUMMHOLZ, *Gallasovský hofmistr*.

²⁵⁾ A. STEJSKAL – M. BASTL, *Vzestup*; J. KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova*. Jejich souvislou řadu známe od roku 1594; od té doby do smrti Petra Voka z Rožmberka v roce 1611 se na tomto postu vystřídalo celkem sedm osob, viz J. KUBEŠ, *Rosenbergica 3*, s. 44, pozn. 6. Zde poté i odkazy na další příklady z rodu Švamberků, Novohradských z Kolovrat, Lobkoviců.

později, kdy podobnou funkci zastával ve Vídni pro hraběte Černína J. A. Schneiderer.²⁶⁾

U Kinských se v pozdější době pozice nazývala pražský domovník a zastával ji Petr Fabri.²⁷⁾ I nepříliš významný a bohatý Ferdinand Jan Verdugo měl v pražských městech tři domy, z nichž každý měl svého správce. Zajímavé je, že tyto správce ani osoby, kterým byly domy pronajímány, hrabě zpravidla vůbec osobně neznal a komunikoval pouze s vrchním správcem Augustinem Pichlerem, který pak zařizoval vše ostatní. Pichler fungoval také jako stálý hraběcí právní agent. Pichlerové byli úřednickým rodem, který sloužil Verdugům po několik generací, podobně jako Černínům Procházkové.²⁸⁾ Nejvyššímu dvorskému maršálkovi Jeronýmu Colloredovi dohlížel na pražský palác správce Matyáš Ledsebe²⁹⁾ a na opočenský zámek domovník (*Hausmeister*) František Karel Rubeš.³⁰⁾ Ve valdštejských službách se ve 20. letech 18. století nacházel Jan Michael Ham, správce pražského paláce a později i radní Malé Strany, který rovněž fungoval jako agent.³¹⁾

Vůbec nejbliže pozici Johanna Andrease Schneiderera (a to jak titulaturou, tak náplní práce) byli správci dalších budov v Černínově vlastnictví. Zejména se jednalo o správce černínských paláců v Praze. Opět neexistovala jediná osoba, která by spravovala všechny pražské nemovitosti. Víme minimálně o správcích hradčanského a malostranského paláce, přičemž nejvýznamnější pozice náležela správcům hlavní pražské městské rezidence – rodového paláce na Hradčanech. Na tomto postu se vystřídala řada osob, vesměs již zkušených úředníků. Zhruba od poloviny 80. let, a pak v 90. letech 17. století to byl Jan Jindřich Hennigsen, bývalý komorník Heřmana Jakuba Černína na jeho kavalírské cestě.³²⁾ Na počátku 18. století byl správ-

²⁶⁾ K pracovním povinnostem městských správců viz J. KUBEŠ, *Rosenbergica* 3, s. 44–45.

²⁷⁾ Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, dizertační práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005, s. 326–327. Instrukce pro pražského domovníka, jejíž edice je součástí Kubešovy dizertace, byla vydána v Prešpurku, ovšem bez datace, a tudíž nevíme, o kterého Kinského se jednalo.

²⁸⁾ Michaela BURIÁNKOVÁ, *Pražský agent Ferdinanda Jana Verduga v druhé půli 17. století*, *Historica Olomucensia* 41, 2012, s. 171–192. K otázce příbuzenství mezi úředníky F. VÁVRA, *Mezi Vídni*, s. 43.

²⁹⁾ Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Jeroným Colloredo v první čtvrtině 18. století. Příspěvek k informačním a sociálním sítím barokního aristokrata*, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2011, s. 96, pozn. 402. Korespondence je uložena v prozatím nezpracovaném Rodinném archivu Colloredo-Mansfeldů ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.

³⁰⁾ TÁŽ, *Urozený příbuzný versus profesionální agent. Sonda do komunikační praxe milánského guvernéra Jeronýma Colloreda ve 20. letech 18. století*, *Východočeský sborník historický* 21, 2012, s. 197–222, zde s. 207–208, pozn. 35.

³¹⁾ J. HRBEK, *Hledat a nalézat*, s. 326.

³²⁾ Pocházel z Hannoveru a celý život byl přesvědčený luterán, viz Vilém LORENC – Karel TRÍŠKA, *Černínský palác v Praze*, Praha 1980, s. 107; Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESÁŘIKOVÁ, *Heřman Jakub Černín I*, s. 126–128.

cem hradčanského paláce Jan Jiří Pleiner,³³⁾ ve druhé polovině 20. let 18. století (tedy v době F. J. Černína) Václav Josef Vondra.³⁴⁾ Správcem malostranského paláce³⁵⁾ byl pak v době narození Františka Josefa Černína Jan František Steinmetz.³⁶⁾

Johann Andreas Schneiderer jako úředník

Jak do tohoto rámce zapadal Johann Andreas Schneiderer? Schneiderer byl dlouholetý černínský úředník. O jeho původu ani osobním životě v podstatě nic nevíme (to ostatně platí i pro drtivou většinu ostatních úředníků). Nevíme ani, z jaké země pocházel, zda byl českým Němcem, rodilým Videňákem, nebo byl úplně odjinud. Jisté je jen to, že česky neuměl. Vidíme to ze zápisu místních jmen, která se v korespondenci tu a tam objevují. Tak zapsal název obce a panství Zdechovice jako „*Sstechowitz*“,³⁷⁾ Komorní Hrádek pak jako „*Cam[m]ernyhradeckh*“³⁸⁾ atp. Dále je možné konstatovat, že byl ženatý.³⁹⁾ Kdo byla tato žena a zda se dočkali potomků, nelze na základě dostupných zdrojů určit.

Na světlo jeho postava vystupuje na počátku roku 1693, tedy ještě za života Heřmana Jakuba Černína, kdy máme dochován jeho první dopis.⁴⁰⁾ Podle svých vlastních slov působil od roku 1698 jako pracovník účtárny na zámku v Kosmono-

³³⁾ Karel TRÍSKA, *Černínský palác v Praze (stavební dějiny jednoho barokního paláce)*, Praha 1940, s. 40.

³⁴⁾ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 736, pozn. 1682; V. LORENC – K. TRÍSKA, *Černínský palác*, s. 107.

³⁵⁾ Malostranským palácem je nejspíše míněn tzv. Sterneggovský palác, viz F. VÁVRA, *Rezidenční síť*, s. 119.

³⁶⁾ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 727, pozn. 1622.

³⁷⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 469r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Videň, 20. května 1724. Zdechovice tehdy čerstvě patřily hraběti Paarovi, dnes obec v okrese Pardubice.

³⁸⁾ Tamtéž, fol. 477r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Videň, 1. července 1724. Komorní Hrádek patřil Valdštejnům, žila a zemřela zde Černínova sestra Marie Markéta. Dnes je součástí obce Choceřady, okres Benešov.

³⁹⁾ „*Mein Weib straffet ihme mehr dan ich*“, Tamtéž, fol. 887r, dopis J. A. Schneiderera Josefě Procházkové, Videň, 22. listopadu 1710; „*Undt mein Weib hat auff sein höchste extremittet mittelst Versetzung eines Kleýds [Preis] 32 R vorgestreckt*“, tamtéž, fol. 419r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Videň, 12. července 1724; „*Aber mein Weib hat Ihme kurtz abgefertiget*“, tamtéž, prov. fasc. 757, fol. 714v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Videň, 14. února 1731.

⁴⁰⁾ Tamtéž, prov. fasc. 756, fol. 972, dopis J. A. Schneiderera neznámému adresátovi, Praha, 22. února 1693.

sech.⁴¹⁾ Nejpozději od roku 1703 byl pak kancelistou,⁴²⁾ resp. hospodářským kancelistou⁴³⁾ a od poloviny roku 1710 (po smrti Heřmana Jakuba) správcem vídeňského paláce (*Verwalter*).⁴⁴⁾ Ve Vídni však působil nejpozději od roku 1701.⁴⁵⁾ Po mnoha letech služby, na podzim 1725, žádal svého pána, tentokrát už Františka Josefa Černína, aby mu udělil titul inspektora (*Inspector zu Wien*), nebo hospodářského rady a mohl sloužit pod černínským rentmistrem Jacobem Josephem Richtersonem.⁴⁶⁾ Zatímco při výkonu první funkce, jak již její název napovídá, by zůstal ve Vídni, v případě funkce druhé by zřejmě přesídlil do Čech. Nakonec mu byl udělen titul inspektora. Zachovala se také jeho argumentace, proč o takové místo stojí. Především proto, aby ve Vídni požíval větší vážnost (vůči šlechticům, ale zřejmě i oproti ostatním úředníkům), kterou potřeboval pro jednání s výše postavenými osobami.⁴⁷⁾ Nevíme, kdy přesně byl dosavadní správce Schneiderer povýšen. Poprvé je nazýván jako inspektor v dopise z jara 1728,⁴⁸⁾ s jistotou pak od 20. února 1731,⁴⁹⁾ nicméně je možné předpokládat, že jeho žádosti bylo vyhověno dříve než po třech, resp. pěti letech.

Jak již bylo řečeno, inspektor nebo regent je funkce vyšší než správce, neboť nemá na starosti jen jedno, ale více panství, nebo dokonce celé dominium. Schneiderer však i předtím měl (alespoň neoficiálně) na starosti nejen vídeňský svobodný dům v Renngasse, ale řešil i záležitosti týkající se zahradního paláce v Leopoldstadtu a panství Perchtoldsdorf u Vídně.⁵⁰⁾ Z dopisů po roce 1725 také není patrné, že by se v jejich obsahu něco změnilo, takže lze uvažovat nad tím, že funkce inspek-

⁴¹⁾ Tamtéž, fol. 326r a 328v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 20. října 1725.

⁴²⁾ Tamtéž, fol. 946, dopis J. A. Schneiderera černínskému vrchnímu hospodářskému úřadu, Vídeň, 29. září 1703, kde je poprvé uveden jako kancelista.

⁴³⁾ Tamtéž, fol. 892, dopis neznámého pisatele J. A. Schneidererovi, Senie (snad město Senj v dnešním Chorvatsku, tehdy součást habsburské monarchie), 3. července 1710.

⁴⁴⁾ Ještě v dopise z 5. července je uveden jako kancelista (viz tamtéž, fol. 895, dopis J. A. Schneiderera Jacobu Josephu Richtersonovi, Vídeň, 5. července 1710), následně pak v dopise z 16. srpna je již uváděn jako správce (viz tamtéž, fol. 872-873, dopis J. A. Schneiderera Jacobu Josephu Richtersonovi, Vídeň, 16. srpna 1710). Heřman Jakub Černín zemřel 8. srpna 1710 v Černínském paláci v Praze na Hradčanech, viz Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín I*, s. 101-104, zde s. 101.

⁴⁵⁾ Z roku 1701 pochází první dopis datovaný ve Vídni. Dopisy z předchozí doby jsou datované v Praze, viz SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 967, dopis J. A. Schneiderera Jacobu Josephu Richtersonovi, Vídeň, 12. září 1701.

⁴⁶⁾ Tamtéž, fol. 326 a 328, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 20. října 1725.

⁴⁷⁾ K tomu viz výše případ s hraběnkou Collaltovou.

⁴⁸⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 60v, dopis Gustava Fuchse [J. A. Schneidererovi], s. l., 10. března 1728 (uloženo mezi 1727). O osobě G. Fuchse není nic bližšího známo.

⁴⁹⁾ Tamtéž, prov. fasc. 757, fol. 723, dopis F. J. Černína J. A. Schneidererovi, Praha, 20. února 1731.

⁵⁰⁾ K rezidenční síti Františka Josefa Černína blíže F. VÁVRA, *Rezidenční síť*.

tora měla být J. A. Schneidererovi pouze jakousi odměnou za celoživotní službu; jeho pracovní náplň zůstávala stejná. To hezky dokládá i František Josef Černín, když v pozdější době Schneiderera tituluje jako „*Mein Wiener Hauß- und Würthschafts-Inspector*.“⁵¹⁾ Vzhledem k tomu, a také z důvodu přehlednosti, budu i v případech po roce 1725, resp. 1731, hovořit o J. A. Schneidererovi jako o správci.⁵²⁾

O spokojenosti Černínů se Schneidererovými službami ostatně svědčí fakt, že ve službě zůstal i po celý život Františka Josefa Černína. Z korespondence mizí na konci roku 1734, tedy téměř dva roky po smrti svého pána.⁵³⁾ Je však pravděpodobné, že pokud žil a sloužilo mu zdraví, byl zaměstnán i nadále u poručníků nezletilého Prokopa Vojtěcha Černína. To může potvrdit nebo vyvrátit až další výzkum v bohatém černínském archivu.

Působistěm Johanna Andrease Schneiderera nebyla ale jen Vídeň. V určitých obdobích nám absence korespondence prozrazuje, že se oba muži, úředník Schneiderer a hrabě Černín, nacházeli na stejném místě, tudíž nebyl důvod si psát. Jedná se zejména o velkou cézuru mezi 25. srpnem 1723 a 19. dubnem 1724, tj. v době české korunovace císaře Karla VI., o dobu mezi 18. prosincem 1728 a 13. dubnem 1729, následně o dvě kratší, zhruba dvouměsíční, období od 12. září do 14. listopadu 1731, kdy byl správce nemocný, od 9. července do 10. září 1732, kdy byl hrabě Černín přítomen ve Vídni, a konečně od 22. listopadu 1732 do 3. ledna 1733.⁵⁴⁾ Z hlediska povahy Schneidererovy práce se lze domnívat, že i v prodlevách, jejichž

⁵¹⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 213r, dopis Leopolda Pechhoffmanna F. J. Černínovi, Vídeň, 23. května 1732. L. Pechhoffmann byl černínský zahradník působící ve Vídni.

⁵²⁾ Nemůže být tedy pravda, že v době F. J. Černína byl J. A. Schneiderer jen správcem zahradního paláce v Leopoldstadtu a že správcem vídeňského domu byl Lorenz Höller (Heller), viz P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 736–737, pozn. 1685. Höller skutečně správcem vídeňského paláce byl, ale v době kolem roku 1695. Navíc, na počátku 18. století, je doložen jako kancelista dvorské komory, viz SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 960, dopis Lorenze Höllera [Jacobu Josephu Richtersonovi], Vídeň, 22. listopadu 1702; V. LORENC – K. TRÍSKA, *Černínský palác*, s. 117.

⁵³⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 88-89, dopis J. A. Schneiderera bližší neurčenému sekretáři, Vídeň, 8. prosince 1734.

⁵⁴⁾ K létům 1723–24 tamtéž, prov. fasc. 756, fol. 498, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 25. srpna 1723 a tamtéž, fol. 454, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 19. dubna 1724. K létům 1728–29 tamtéž, prov. fasc. 757, fol. 833 a 838, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 18. prosince 1728 a tamtéž, fol. 427–428, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 13. dubna 1729. K roku 1731 tamtéž, fol. 734–735, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 12. září 1731 a tamtéž, fol. 739–740, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 14. listopadu 1731. K roku 1732 tamtéž, fol. 227, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 9. července 1732 a tamtéž, fol. 240, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 10. září 1732. K létům 1732–33 tamtéž, fol. 280–281, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 22. listopadu 1732 a tamtéž, fol. 282, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 3. ledna 1733.

důvod se nepodařilo zjistit, se jednalo o cestu Františka Josefa Černína do Vídně, nikoli Johanna Andrease Schneiderera do Čech (samozřejmě v případě, že důvod nebyl jinde). Výjimkou je výše zmíněná korunovace Karla VI., které se Černín osobně účastnil a se svým správcem si přitom nepsal, takže lze předpokládat, že se J. A. Schneiderer nacházel rovněž na českém území. O tom, co zde bylo náplní jeho práce, však prameny mlčí.

Drtivá většina dopisů tedy byla datována ve Vídni, výjimky se objevují pouze ojediněle. Například na jaře 1731 absolvoval J. A. Schneiderer asi třítýdenní cestu na Moravu a v létě toho roku dvě kratší cesty po Rakousích. Jeho moravská cesta ho zavedla na panství Františka Josefa Heisslera z Heitersheimu. Po svém návratu do Vídně o tom hraběte Černína informuje slovy: „*Psaní Vaší vysoce hraběcí Excellence jsem ponížene obdržel včera po svém návratu z panství hraběte Heisslera.*“⁵⁵⁾ První rakouská cesta vedla pak na zámek Schrattenthal patřící významnému právníkovi, baronu Antonínu Izaiáši Hartigovi,⁵⁶⁾ druhá na zámek Enzersdorf im Thale hraběte Ottokara Franze Jakoba ze Starhemberku, vojenského velitele Prahy.⁵⁷⁾ Tyto Schneidererovy cesty byly zhruba týdenní a můžeme se domýšlet, že se týkaly některých urgentních záležitostí, které František Josef Černín nemohl vyřídit osobně a nejbližším schopným člověkem, který se k tomu nabízel, byl právě vídeňský správce. V případě hraběte Heisslera šlo o dluhy.⁵⁸⁾

Z informací obsažených v korespondenci je patrné, že J. A. Schneiderer v některých případech dalece překračoval své správcovské povinnosti a fungoval jako plnohodnotný hraběcí zástupce zmocněný k jednání s nejdříve postavenými lidmi: „*Na svátek [svatého] Bartoloměje se konala první mše svatá v nové kapli na zámku Trautmannsdorf [Arnošta Fridricha] z Windischgrätzu. Hudba byla zajištěna císařskými muzikanty, nacházelo se zde mnoho kavalírů a mně se dostalo znovu [!] té cti, že jsem byl pozván a mohl se toho všeho účastnit.*“⁵⁹⁾ Jak je z předešlého úryvku patr-

⁵⁵⁾ „*Euer hochgräff[liche] Excell[entz] g[nä]dige Handzeillen, habe beÿ meiner Ruckhkunfft von denen Graff Haißlerischen Gütern gestern unterth[änigst] empfangen*“. Tamtéž, prov. fasc. 757, fol. 659v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 14. dubna 1731.

⁵⁶⁾ Tamtéž, fol. 691v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, zámek Schrattenthal u Pulkau, 14. července 1731. A. I. Hartig byl příslušníkem původně baronského, od roku 1735 hraběcího rodu. Přestože zastával „jen“ pozici říšského dvorského rady, jednalo se o velmi dobrého právníka, jehož služby vyhledávali mnozí urození kavalíři, mezi nimi i František Josef Černín nebo Jan Jáchym ze Žerotína. Viz P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 131 a 428; Constant VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich VII*, Wien 1861, s. 397

⁵⁷⁾ SOA v Třeboni - JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 662r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, zámek Enzersdorf v Langenthalu, 8. srpna 1731.

⁵⁸⁾ Tamtéž, fol. 659, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 14. dubna 1731.

⁵⁹⁾ „*Am Fest Partholmae habe Ihro Excell[entz] Herr Graff v[on] Windischgrätz auff dero Schloß eine neue Cappell[e] zu Trautmanstorff daß erste Amt halt[en], und durch kayser[liche] Mh[sic]al alle hochbestell[t] laß[en], wo dan[n] verchiedene Gallvilir erschien[en], ich habe wieder*

né, nebylo to poprvé a ani naposledy, co byl černínský správce na podobnou společenskou akci pozván. V květnu 1729 čteme obdobnou zprávu: „*Minulý pátek a sobotu pro mě poslal pan Scheuerer a pozval mě do Laxenburgu ... (kde mě venku před domem výtečně hostil).*“⁶⁰⁾ Toto pozvání na zahradní hostinu opět nebylo výrazem přátelství mezi oběma muži (a pokud bylo, tak nikoli v primární rovině); hlavním důvodem bylo řešení záležitostí týkajících se jejich pánů – Františka Josefa Černína a nejvyššího rakouského dvorského kancléře Filipa Ludvíka ze Sinzendorfu.⁶¹⁾

Ne vždy mohl ovšem Johann Andreas Schneiderer plnit Černínovy příkazy beze zbytku. Například když v polovině roku 1727 vážně onemocněl, nemohl spolupracovat s baronem Hartigem ve věci koupi panství na Moravě. O svém zdravotním stavu také hned, jak to bylo možné, informoval Černína v dopise: „*Potkalo mě neštěstí, že jsem na smrt onemocněl katarom a musel jsem zde [poblíž Stockerau na panství ovdovělé baronky Rummelové, pozn. F. V.] několik dní zůstat.*“⁶²⁾ Přestože hovoří o smrtelné nemoci, nezanechala na něm zřejmě žádné následky, neboť se o ni již dále nezmiňuje. Vzhledem k jeho stáří ho však počínaje 30. lety 18. století začaly sužovat další zdravotní problémy a býval často nemocný. Nejčastěji svou nemoc uvádí pod obecnými názvy „katar“ nebo „horečka“, takže si lze udělat jen velmi mlhavou představu o tom, jaké nemoci starého černínského správce skutečně trápily. Tento stav vyvrcholil na podzim roku 1731, kdy se Johann Andreas Schneiderer cítil natolik nemocen a v důsledku toho neschopen vykonávat obvyklé úkony spojené se svou funkcí, že žádal hraběte Černína o uvolnění ze služby. Poukazoval přitom na své zásluhy v hraběcích službách během čtyř desítek let.⁶³⁾ Zřejmě se jednalo o něco vážnějšího, neboť po následující dva měsíce korespondenční tok mezi Vídní a Prahou ustal. Správce Schneiderer měl tuhý kořínek, takže se

eine will die Gnad[e] gehabt mitzukom[men], und all[en] diesen bejzusein“. Tamtéž, prov. fasc. 756, fol. 256r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 28. srpna 1726. Arnošt Fridrich z Windischgrätzu byl od roku 1714 do své smrti prezident říšské dvorské rady, viz C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon LVII*, Wien 1889, s. 47–48.

⁶⁰⁾ „*Verwichenen Frejtag undt Sambstag schickte der Herr Scheuerer an mich, undt infidirte mich nach Laxenburg zu kom[mmen], ... (der mich außers Hauß maniftet gastirt).*“ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 403r a 406v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 18. května 1729. Scheuerer byl dvorský rada a sekretář hraběte Filipa Ludvíka ze Sinzendorfu, viz C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon XXXV*, Wien 1877, s. 20–22.

⁶¹⁾ O tom podrobněji v dopise: SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 403–404 a 406, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 18. května 1729.

⁶²⁾ „*.... so hat mich daß Unglickh getroffen, daß ich an einen Steckh Cathar töd[lich] kranckh worden, und mich einige Tag da auffhalten müssen.*“ Tamtéž, prov. fasc. 756, fol. 39r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 27. srpna 1727. Totožnost baronky von Rummel se nepodařilo určit.

⁶³⁾ Tamtéž, prov. fasc. 757, fol. 734–735v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 12. září 1731.

z nemoci dostal, zdravotní obtíže ho ale již neopustily, navíc se s vědomím vlastní smrtelnosti a pomijivosti obracel stále více na Boha s prosbami o pomoc. Všechno zlé, co se jemu a jeho blízkým na tomto světě dělo, včetně nemocí, útoků věřitelů i vymáhání peněz od dlužníků, ale také nepřízně počasí, správce poroučel do rukou Božích s vidinou, že „dá Bůh a bude lépe.“⁶⁴⁾

Po dalším uzdravení na začátku roku 1732 psal v dopise hraběti Františku Josefu Černínovi: „*Vyjadřuji ponížený dík, že si Vaše Excellence přeje, abych byl zdravý, [Váš] milostivý soucit je pro mě důležitý. Dnes jsem byl již opět při síle a mohl jsem Vám napsat tento ponížený dopis.*“⁶⁵⁾ Jednalo se však jen o částečné uzdravení, neboť již v únoru si opět stěžoval na chatrné zdraví a uvedl, že se mu horečka vrací i pětkrát denně. Správci evidentně ubývalo sil, ale nejednalo se ještě o tak závažné problémy, aby nemohl řádně vykonávat svou činnost. Přesto se hrabě Černín rozhodl (a možná i na Schneidererovu vlastní žádost), že mu pošle do Vídně revidenta Koutzela, aby mu byl k ruce.⁶⁶⁾ Správce Schneiderer si tehdy zřejmě zažil krušné chvíle – i když se jeho stav zlepšil, nemoc ho stále zcela neopouštěla a slibovaný pomocník dorazil až v polovině března.⁶⁷⁾ S postupujícím jarem pak nemoc odezněla úplně, nicméně onemocněl pro změnu František Josef Černín, takže nemohl přijet do Vídně v původně předpokládaném termínu.⁶⁸⁾ Na rozdíl od vídeňského správce se zdraví hraběte bude již jen zhoršovat.

Schneidererova pozice byla mnohdy obtížná v tom smyslu, že musel odmítat nabídky a přání jiných aristokratů, které nebyly v souladu s přáním jeho zaměstnavatele, Františka Josefa Černína. Jako úředník, byť vysoce postavený, se musel pochopitelně ke šlechticům, kteří stáli v hierarchii vysoko nad ním, chovat s patřičnou úctou, což se nejednou ukázalo jako problematické. A to i v případě, že daný šlechtic nejednal s černínským správcem osobně, ale skrze svého služebníka. Správce Schneiderer se tak v podstatě bez ustání nacházel mezi dvěma mlýnskými kameny, a jeho počínání tak muselo být nanejvýš opatrné. Jeho výhodou bylo, že jako dlouholetý úředník měl již jistou praxi v řešení nejrůznějších problémů, přesto

⁶⁴⁾ „*Gott gebe daß beßere.*“ Tuto a podobné fráze používal pochopitelně i dříve, ale počínaje 30. lety je začal včleňovat do téměř každého dopisu, někdy i vícrát než jednou, viz např. tamtéž, fol. 456r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 30. srpna 1730; tamtéž, fol. 691v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, zámek Schrottenthal u Pulkau, 14. července 1731; tamtéž, fol. 230r a 232v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 13. září 1732; tamtéž, fol. 178v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 4. února 1733 a mnohé další.

⁶⁵⁾ „*Indessen erstatte unterthänigen Danckh, daß Euer Excell[enz] meiner Gesundheit willen, daß g[nä]dige[s] Mitleid mir bedeuñtet, ich bin zwar heuth wieder so viel auff undt in Kräfft diesen unterth[änigsten] Bericht abzustatten.*“ Tamtéž, fol. 256v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 19. ledna 1732.

⁶⁶⁾ Tamtéž, fol. 292r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 6. února 1732.

⁶⁷⁾ Tamtéž, fol. 264v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 15. března 1732.

⁶⁸⁾ Tamtéž, fol. 298r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 26. března 1732.

byly jeho zkušenosti každodenně podrobovány novým a novým výzvám. Uvedme zde jen příklad z března 1731: „*Dnes za mnou poslal pan hrabě Šlik svého hofmistra [s žádostí], zda si smí u nás ustájit své koně do doby, než budou opraveny jeho stáje, jak o tom již psal Vaši vysoce hraběcí Excelenci. Nepochyboval jsem [že je to pravda], ale zároveň jsem o tom neměl žádné zprávy [od Vás]. Odpověděl jsem tedy, že bez svolení Vaši Excelence to nemohu udělat.*⁶⁹⁾ Že byl hrabě Šlik s takovou odpovědí pramálo spokojen, je víc než jisté. Nemohl s tím však nic dělat, neboť správce jednoduše nemohl v takových věcech rozhodovat samostatně, aniž by k tomu dostal od hraběte Černína svolení.

Agenti Františka Josefa Černína

Jak již bylo naznačeno, nebyl J. A. Schneiderer jen obyčejný úředník. Spojoval v sobě mnoho funkcí, od čistě praktických starostí o svěřené nemovitosti po služby ryze informátorského charakteru, a můžeme ho tedy považovat také za agenta. Agenti (zpravodajci, dopisovatelé, novelanti) jsou do jisté míry zvláštní, a i přes mnohé výzkumy z poslední doby stále nepříliš probádanou skupinou šlechtických služebníků.⁷⁰⁾ Získávání informací o nich je ztíženo jejich častou fluktuací, a to v mnohem větší míře než u výše zmíněných úředníků. Pokud bylo řečeno, že i úředníci mohli zastávat více pozic najednou, nebo dokonce sloužit více pánům, u agentů to platilo dvojnásob. Navíc se mohlo stát, že daný úředník plnil pro daného šlechtice i funkci agenta. Jaký byl tedy rozdíl mezi agentem a úředníkem? V podstatě je možné říct, že úředník vykonával jistou přesně stanovenou pozici v rámci panství nebo dominia, za kterou dostával plat daný kategorií, do které jeho funkce

⁶⁹⁾ „*Es hat heünth Herr Graff von Schlickh seinen Hoffmeister an mich geschicket, wie daß er Euer hochgräff[liche] Excell[enz] geschrieben, seine Pferde in Stall so lang einstellen zu dörrffen, bies daß er seinen wurde repariret haben, hete zwar kein Antwortt, aber ich solte kein bedenckhen haben, dieße seine Pferde einzunehmen. Ich beantwortete, das es ohne Euer Excell[enz] befehl nicht thun dörrfte“*, Tamtéž, fol. 766v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černinovi, Videň, 17. března 1731. Jednalo se nejspíše o Františka Jindřicha Šlika (1696–1766), dědice šlikovského majorátu. Ve 20. letech 18. století zastával místo rady u české dvorské kanceláře, později ve 40. letech, post nejvyššího maršálka Království českého, viz C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon XXX*, Wien 1875, s. 116.

⁷⁰⁾ Např. M. BURIÁNKOVÁ, *Pražský agent; TÁŽ, Systémy právních poradců hraběte Ferdinanda Johanna Verduga (1653–1672) a hraběte Františka Karla Swéerts-Sporcka (1739–1742)*, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2013; J. HRBEK, *Hledat a nalézat*; Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Hrabě Jeroným Colloredo a jeho vídeňští agenti ve 20. letech 18. století*, in: Ondřej Felcman (ed.), *Historie 2008, Ústí nad Orlicí 2009*, s. 103–125; TÁŽ, *Urozený příbuzný*; R. SMÍŠEK, *Komunikační síť*; Barbora ŠNAJDROVÁ, *Ottavio II. Piccolomini a jeho agenti v letech 1739–1752*, bakalářská práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2015.

spadala, a po svém úmrtí, odstoupení nebo odvolání byl nahrazen jiným kolegou. Oproti tomu agent nebyl úředníkem v pravém smyslu slova. I on byl placen ze šlechticových peněz, a to buď pravidelně, nebo na základě splnění zadaného úkolu. Tento „úkol“ se mohl týkat širokého spektra záležitostí – od prostého získávání novinek z daného místa až po řešení specializovaných právních záležitostí. Dalším podstatným rozdílem oproti běžnému úředníkovi byl fakt, že agent, pokud víme, nikdy nesloužil jen jedinému šlechtici. To by se dalo vysvětlit jejich relativně nízkým počtem a také tím, že služby agenta nebyly potřeba každý den. Tím ovšem není řečeno, že by agent nemohl u některého šlechtice působit dlouhodobě (i v řádu let), nebyl však po svém odchodu automaticky nahrazován, pokud to nevyžadovala situace. Takového jedince zde budeme nazývat stálým agentem. Ani sebebohatší a sebevlivnější aristokrat si tedy zřejmě nemohl dovolit uzurpovat si schopného agenta jen pro sebe. Někteří agenti byli také současně nižšími úředníky u dvora nebo v jiných „státních“ úřadech. Jedním příkladem za všechny budiž dále ještě mnohokrát zmíněný agent Johann Octavian Sachs, přísežný jednatel při české dvorské kanceláři.⁷¹⁾

Řečeno jinými slovy, schopný šlechtický úředník se mohl za určitých předpokladů stát agentem (resp. vykonával současně ke své úřednické funkci i funkci agenta), stejně jako agent mohl dostat po prokázání službách místo ve šlechtickém správním aparátu, případně po přímluvě svého patrona i jinde. Tak se stalo třeba v případě Johanna Georga Neuerera, který nejprve působil jako valdštejský agent, aby se později stal správcem panství Dobrovice.⁷²⁾

Nejvýše stáli v hierarchii agentů dvorští agenti, což byli lidé s největšími konexemi, kteří se pohybovali u dvora a prosazovali zde zájmy svých zaměstnavatelů, např. ve složitých otázkách nobilitací. Někteří šlechtici využívali jednoho agenta více než agenty ostatní, resp. daný zpravodajec pro ně vykonával často široké spektrum úkonů. Takového agenta zde nazýváme hlavním agentem. Pokud navíc svou práci vykonával pro daného aristokrata po několik let (a mnohdy i desetiletí), nazýváme ho agentem stálým. Je tedy jasné, že hlavní agent byl vždy současně i stálým agentem, a že tato práce byla natolik časově náročná, že jeden agent si mohl dovolit být stálým hlavním agentem jen u jednoho šlechtice.⁷³⁾

Do skupiny dvorských agentů patřil zřejmě i Sachs.⁷⁴⁾ Ten prokazoval své služby široké skupině šlechticů, mezi nimi i Františku Josefu Černínovi. V jeho službách se objevil na počátku 20. let 18. století v souvislosti s Černínovou snahou získat úřad dvorského sudího v Čechách a v různých záležitostech radil hraběti až do své

⁷¹⁾ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430.

⁷²⁾ J. HRBEK, *Hledat a nalézat*, s. 323 a 327.

⁷³⁾ Mohl však současně působit ve službách jiného aristokrata a vyřizovat pro ně drobnější záležitosti týkající se oboru, ve kterém měl potřebné znalosti a zkušenosti.

⁷⁴⁾ L. MARŠÁLKOVÁ, *Urozený příbuzný*, s. 205.

smrti.⁷⁵⁾ J. O. Sachs patřil také ke skupině osob, která byla pravidelně obdarovávána zvěřinou (tak jako všichni známí Černínovi agenti).⁷⁶⁾ Ostatně, jak se vyjádřil baron Hartig v rozmluvě s J. A. Schneidererem, Johann Octavian Sachs byl nejlepším agentem.⁷⁷⁾ Agent Sachs působil současně u neapolského mistokrále a později nejvyššího dvorského maršálka Jeronýma Colloreda. Sachs pro něho byl tím, co nazýváme hlavním agentem. Náplní jeho práce bylo informovat Colloreda o tom, co dělají další aristokraté, vyřizovat pohledávky a dluhy a také řešit záležitosti spojené s Jeronýmovými rakouskými panstvími.⁷⁸⁾ Neméně důležitým úkolem agenta Sachse byla starost o korespondenci mezi Jeronýmem Colloredem a nejvyšším kancléřem Království českého Františkem Ferdinandem Kinským. Tím Františkem Ferdinandem Kinským, u něhož Sachs rovněž působil.⁷⁹⁾ Své služby poskytoval i knížeti Johannu Leopoldu Donátovi z Trautsonu. Nemocného nejvyššího dvorského hofmistra navštívil na jeho zámku Goldegg poblíž Sankt Pöltenu (zřejmě kvůli závěti a dalším záležitostem), kde také kníže nedlouho poté skončil.⁸⁰⁾ Z výčtu agentových povinností je patrné, že Sachsova práce byla velmi podobná Schneidererově úloze u Františka Josefa Černína.⁸¹⁾ Z tohoto úhlu pohledu můžeme i J. A. Schneiderera považovat za agenta – je tedy dalším příkladem skloubení této funkce s funkcí úředníka. Informování o dění ve Vídni však nebylo, resp. nemělo být, hlavní náplní jeho práce. Jeho hlavní starostí jako správce byla péče o svěřené nemovitosti.

Následující text by opět neměl být jen výčtem černínských agentů (základní kontury agentské sítě přinesla ostatně již Petra Vokáčová), ale pokusem o jejich širší zasazení do kontextu agentských sítí dalších šlechticů. Úplně prvním agentem, o kterém jsou dostupné zprávy, byl jistý dopisovatel Hagenberg, se kterým František Josef Černín navázal spolupráci již v roce 1719.⁸²⁾ Mezi více ceněné agenty, kterým byly svěřovány informace choulostivějšího rázu, patřil Anton Ferdinand Riedl (Rüdl). S ním, i s dalšími hraběcími agenty byl ve styku rovněž Johann Andreas Schneiderer, který často fungoval jako doručovatel Černínových pokynů.⁸³⁾

⁷⁵⁾ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430.

⁷⁶⁾ K fenoménu darování zvěřiny F. VÁVRA, *Mezi Vídní*, s. 77–83.

⁷⁷⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 380v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 6. srpna 1729.

⁷⁸⁾ L. MARŠÁLKOVÁ, *Hrabě; TÁŽ, Urozený příbuzný*.

⁷⁹⁾ TÁŽ, *Jeronym Colloredo*, s. 55; P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430.

⁸⁰⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 431r–432v, dopis J. A. Schneiderera hraběti F. J. Černínovi, Vídeň, 18. října 1724.

⁸¹⁾ L. MARŠÁLKOVÁ, *Hrabě*.

⁸²⁾ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430.

⁸³⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 508v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 14. ledna 1730; P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430. Později i válečný agent – viz SOA

U Černína působil Riedl od počátku 20. let, mezi lety 1722 a 1723 vykonával služby také pro Jana Josefa z Valdštejna.⁸⁴⁾ Nejvyšší zemský sudí,⁸⁵⁾ jenž jeho služeb rovněž využíval, mu platil 200 zlatých a zvlášť výdaje na poštu.⁸⁶⁾ Jednalo se s největší pravděpodobností o roční plat; obvyklý plat agentů se podle výzkumů Aleše Valenty pohyboval právě ve stovkách zlatých za rok.⁸⁷⁾ Z druhé poloviny 20. let se dochovala korespondence Františka Josefa Černína s agentem Schadebergem. Za jakým účelem si ho hrabě najal, není zatím jasné.⁸⁸⁾

Poněkud více světla je možné vnést do případu Johanna Heinricha Schmidta. Ten působil jako zpravodaj u české dvorské kanceláře, a to opět pro různé šlechtice – od roku 1724 pro Valdštejny, na přelomu 20. a 30. let pro hraběte Černína.⁸⁹⁾ Ve stejné době je Schmidt doložen jako tzv. válečný agent (tj. agent u dvorské válečné rady).⁹⁰⁾ Ve službách Černínům se zřejmě osvědčil, neboť ještě o více než deset let později sloužil Prokopu Vojtěchovi za 245 zlatých ročního platu.⁹¹⁾ Mezi válečnými agenty působícími v Černínově okruhu nacházíme dále H. H. Kocha a jistého Rediffa.⁹²⁾ O místo u Františka Josefa se ucházel i jejich kolega Johann Baptist Högg, zřejmě však neuspěl, neboť se o něm dále nikde nečiní zmínka.⁹³⁾ Kocha si kolem roku 1724 najal také Jeroným Colloredo, když se ucházel o post nejvyššího dvorského maršálka a jeho „hlavní“ agent Sachs byl již příliš vytížen jinou prací.⁹⁴⁾ Valdštejnové měli ve sledované době od roku 1719 u dvorské kanceláře ještě Georga

---

v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 266v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 15. března 1732.

⁸⁴⁾ Bratr Černínova švagra Františka Josefa z Valdštejna. J. HRBEK, *Hledat a nalézat*, s. 324.

⁸⁵⁾ Zřejmě Jan Arnošt ze Schaffgotsche. Vystřídal mnoho funkcí, v závěru života byl nejvyšším purkrabí, viz *Ottův slovník naučný* (dále jen OSN) XXII, Praha 1904, s. 945–946.

⁸⁶⁾ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430.

⁸⁷⁾ A. VALENTA, *Lesk*, s. 134.

⁸⁸⁾ Na existenci korespondence upozorňuje P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430.

⁸⁹⁾ Ke kontaktům na Valdštejny viz SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 134v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 10. května 1727; J. HRBEK, *Hledat a nalézat*, s. 322. K Černínovi P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430.

⁹⁰⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 474v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 10. června 1724.

⁹¹⁾ Tamtéž, kart. 382, fol. 117, smlouva mezi Prokopem Vojtěchem Černínem a agentem J. H. Schmidtem, 1. května 1746 a tamtéž, černínská hlavní pokladní kniha 22, rok 1746, nepaginováno. Za poskytnutí těchto materiálů děkuji doc. Jiřímu Kubešovi.

⁹²⁾ Tamtéž, prov. fasc. 756, fol. 272, seznam obdarovaných zvěřinou na Vánoce, Vídeň, 22. prosince 1725.

⁹³⁾ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430.

⁹⁴⁾ K tomu podrobně L. MARŠÁLKOVÁ, *Hrabě*.

Thomase Schickera⁹⁵⁾ a na úrovni A. F. Riedla působil v letech 1723–1724 jistý Mattheides ze Závětíc.⁹⁶⁾

Dalším agentem ve službách Černínů z Chudenic byl Georg Formandl. Muselo se jednat o velice schopného člověka, neboť se stal nástupcem Johanna Octaviana Sachse. Jeho hlavním úkolem bylo provedení změn ve fideikomisu.⁹⁷⁾ Po smrti Františka Josefa Černína se na konci 30. let objevuje u knížete Ottavia II. Piccolominiho, kde zůstal až do své smrti.⁹⁸⁾ Agentu Norberta (Václava) Františka Haymerleho (Hammerleho) můžeme jmenovat jako příklad asi nejvýraznější služby několika pánům.⁹⁹⁾ Tento muž, který se po smrti agenta Sachse rovněž ucházel o jeho místo, se v Černínově okruhu vyskytoval již předtím v souvislosti s hrabětem Šlikem.¹⁰⁰⁾ Haymerle, honosící se počínaje rokem 1748 rytířským titulem a přídomkem „von Haimtahl“, byl mimoto v různé době agentem Františka Karla Swéerts-Sporcka,¹⁰¹⁾ Františka Leopolda Buquoye, Jana Adama z Questenberku a Jana Nepomuka Ondřeje Ugarte.¹⁰²⁾ Je zajímavé, že minimálně Swéerts-Sporck a Questenberk byli lidé, kteří, alespoň v určité fázi života, dvorskou službu nevyhledávali, přesto pro ně bylo důležité dostávat z centra monarchie zprávy. Zisk šlech-

⁹⁵⁾ J. HRBEK, *Hledat a nalézat*, s. 322.

⁹⁶⁾ Evidentně český nižší šlechtic, viz tamtéž, s. 324. Valdštejnové měli vytvořenu bohatou informační síť, která se předávala z generace na generaci. Již v 2. polovině 17. století zaměstnával pražský arcibiskup Jan Fridrich z Valdštejna ve Vídni agenta Ferdinanda Möraga von Mörental (1669), viz tamtéž, s. 323. Pod jménem Ferdinand Moritz von Morenthal je k roku 1675 uváděn jako říšský agent, viz Susanne GMOSEK, *Liste der Reichshofratsagenten*, s. 10 [http://reichshofratsakten.de/wp-content/uploads/2016/11/RHR-AgentenPdf_Nov2016.pdf, nahlíženo 10. 2. 2021]. Blíže k dvorským agentům viz dále v textu.

⁹⁷⁾ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430. K fideikomisu Jan HÁJEK, *Fideikomis*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin IV. D – G*, Praha 2015, s. 341; Valentin URFUS, *Rodinný fideikomis v Čechách*, Sborník historický 9, 1962, s. 193–238.

⁹⁸⁾ B. ŠNAJDROVÁ, *Ottavio II. Piccolomini*, s. 19–37. Jeho hlavním úkolem bylo starat se o osobní knížecí finance a dohlížet na panství Náchod, přestože sám po celou dobu sídlil ve Vídni. Vzhledem k původu Piccolominiů zasahovala jejich informační síť i na Apeninský poloostrov, ale není možné k ní prozatím sdělit něco bližšího, neboť tato italská korespondence nebyla dosud nikým zpracována. Viz tamtéž, s. 16, 19, 32–33.

⁹⁹⁾ Ve stejné době působil jako agent také Václav František Haymerle; je pravděpodobné, že se jednalo o jednu a tutéž osobu. Dále k němu viz A. VALENTA, *Lesk*, s. 62.

¹⁰⁰⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 336, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 14. prosince 1729; P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 430.

¹⁰¹⁾ Dědic šporkovských majetků, osobně se s Černínem znal a udržovali spolu i korespondenční styk, viz M. BURIÁNKOVÁ, *Systémy*, s. 76–81; Veronika ČAPSKÁ, *Mezi texty a textiliemi. (Swéerts-)Šporkové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvícenství*, Dolní Břežany 2016.

¹⁰²⁾ Předpokládám, že alespoň u některých z nich působil současně, M. BURIÁNKOVÁ, *Systémy*, zejména s. 92; R. SMÍŠEK, *Jan Adam Questenberk*, s. 339 a pozn. 89 na s. 347.

tického titulu nebyl u schopných agentů Haymerleho formátu nic neobvyklého. Byla to vhodná odměna a povýšení za léta služby, ke kterému agentovi nejednou pomohly právě kontakty jeho mocných patronů. Příběh agenta Haymerleho je nadto zajímavý až do samého konce. Spolu se získáním nobilitačního diplomu zakoupil některé menší statky v Čechách a sluší se podotknout, že hrabě Buquoy i jiní si ho najímali především s ohledem na jeho znalosti financí a správy majetku. Je ironií dějin, že v roce 1767, tedy po smrti svého vlivného patrona Františka Leopolda Buquoye, sám skončil bankrotem.¹⁰³⁾

Dalším typem agenta je říšský agent (tedy agent u říšské dvorské rady).¹⁰⁴⁾ Zapadá logicky do spleti tehdejších vztahů – pokud měla dvorská kancelář dvorské agenty a dvorská válečná rada válečné agenty, je nanejvýš logické, že podobně to fungovalo i u říšské dvorské rady. Říšského agenta máme u hraběte Černína doloženého jen jednoho. Byl jím Christoph von Kleibert,¹⁰⁵⁾ který byl Františkem Josefem Černínem povolán kvůli řešení dluhů ovdovělé kněžny Schwarzburgové.

Vedle agentů dvorských, válečných nebo říšských existovali agenti právní. U Františka Josefa Černína nejsou doloženi, známe je však odjinud. Zajímavé je, že se nutně nemuselo jednat o vystudované právníky. Třeba takový Augustin Pichler, již zmiňovaný vrchní správce verdugovských nemovitostí v Praze, právnickým vzděláním nedisponoval. Zato měl bohatou praxi jako úředník u desek zemských a účetní dvorské komory, a to je také možná důvod, proč si ho hrabě Verdugo vybral za svého, dokonce stálého, právního agenta. Protože se zabýval převážně

¹⁰³⁾ A. VALENTA, *Lesk*, s. 134–135.

¹⁰⁴⁾ K říšským agentům srov. Stefan EHRENPRES, *Die Reichshofratsagenten. Mittler zwischen Kaiserhof und Territorien*, in: Anette Baumann – Peter Oestmann – Stephan Wendehorst – Siegrid Westphal (edd.), *Reichspersonal. Funktionsträger für Kaiser und Reich, Köln – Weimar – Wien 2003*, s. 165–177; TÝŽ, *Navigatoren des Imperiums. Die Rolle der Reichshofratsagenten in der politischen Kommunikation des Alten Reiches*, in: Stephan Wendehorst (ed.), *Die Anatomie frühneuzeitlicher Imperien. Herrschaftsmanagement jenseits von Staat und Nation*, Berlin 2015, s. 245–264; Wolfgang SELLERT, *Die Agenten und Prokuratoren am Reichshofrat*, in: kolektiv autorů (ed.), *Anwälte und ihre Geschichte. Zum 140. Gründungsjahr des Deutschen Anwaltvereins*, Tübingen 2011, s. 42–64; Peter OESTMANN, *Streit um Anwaltskosten in der frühen Neuzeit I. Geschichte der Rechtspraxis als methodisches Problem*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 132, Germanistische Abteilung, 2015, s. 152–218; *II. Gerichtszuständigkeit und Verfahrensarten*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 133, 2016, s. 191–295.

¹⁰⁵⁾ Evangelik, říšským agentem od roku 1711, povýšen do šlechtického stavu roku 1715. SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 915r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 17. března 1728; Thomas DORFNER, *Mittler zwischen Haupt und Gliedern. Die Reichshofratsagenten und ihre Rolle im Verfahren (1658–1740)*, Münster 2015, s. 105; S. GMOSEK, *Liste*, s. 8.

byrokratickou činností, mohli bychom pro něho použít i označení právní sekretář.¹⁰⁶⁾ Hraběti z Vrbna zase sloužil agent s francouzským jménem Mabliettes.¹⁰⁷⁾

Mimo právních agentů existovali ještě tzv. právní poradci (*Rechtsbesteller, Rechtsfreunde*). Ti nebyli šlechtickými agenty ani úředníky; jednalo se o nezávislé osoby, které si šlechtici najímali v případech nutnosti a kteří se starali pouze o záležitosti práva. Jednalo se namnoze o vzdělané právníky, kteří případně zastávali i jiné posty ve státní správě nebo na akademické půdě, a patřil mezi ně i nejvýznamnější právník barokních Čech Václav Xaver Neumann z Puchholtzu.¹⁰⁸⁾ Řečeno s mírnou nadsázkou, bylo by těžké najít v této době šlechtice, který by si od něho alespoň jednou za život nevyžádal radu. Výjimkou nebyl ani František Josef Černín, který s ním konzultoval některé záležitosti záhy po převzetí otcovského dědictví. Na tomto místě se však zmíníme spíše o jiných právnících, kteří hraběti Černínovi své služby poskytovali opakovaně. Byl to zejména doktor Rentz.¹⁰⁹⁾ Prakticky okamžitě po jeho skonu začalo hledání jeho nástupce. Jako první se o místo ucházel doktor Cröneck, který si udělal jméno na některém z procesů biskupa Trautsona.¹¹⁰⁾ Záhy se objevili tři další adepti – doktor Rieger, který už poskytoval své služby blíže neurčenému místodržícímu a doporučoval ho agent Haymerle, pan Müllner, sekretář na dvoře císařovny vdovy Amálie Vilemíny, a pan Richart, s jehož jménem přišel agent Riedl.¹¹¹⁾ Neměla by zapadnout informace, že dva z uchazečů byli doporučení agenty sloužícími Černínovi. Je to jen další ukázka značné provázanosti informační sítě Františka Josefa Černína. Z dopisů nevyplývá, kdo se nakonec stal oním novým Černínovým „právním přítelem“, celá záležitost ale nebyla vyřešena ještě na konci června roku 1731.¹¹²⁾

¹⁰⁶⁾ Verdugové měli agenta i ve Vídni, přestože zde nevladnili žádné majetky a nijak se ve dvorských úřadech neangažovali, k tomu podrobně M. BURIÁNKOVÁ, *Pražský agent*.

¹⁰⁷⁾ Odjinud není doložen, známý je jen tento případ, kdy byl využit při řešení právních otázek spojených s převodem panství, viz SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 56r, P. S. k nedochovanému dopisu J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 29. listopadu 1727. Hrabětem z Vrbna je zřejmě míněn Josef František Bruntálský z Vrbna, mezi lety 1721–1747 nejvyšší zemský sudí Království českého a předchůdce Františka Josefa Černína v úřadu dvorského sudí, viz *OSN XXVI*, Praha 1907, s. 1018.

¹⁰⁸⁾ K tomu Ignác Antonín HRDINA, *Proč hrabě Špork seděl ve vězení pro dlužníky? Právní historická analýza jednoho sporu hraběte Šporka s advokátem Neumannem*, Ostrava 2013.

¹⁰⁹⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 742, dopis J. A. Schneiderera hraběti F. J. Černínovi, Vídeň, 16. května 1731.

¹¹⁰⁾ Tamtéž, fol. 676r a 678v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 26. května 1731. Zřejmě Ernst von Trautson, v letech 1685–1702 vídeňský biskup, viz Franz HADRIGA, *Die Trautson. Palatine Habsburgs*, Graz u. a. 1996, s. 96–108.

¹¹¹⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 686v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 9. června 1731.

¹¹²⁾ Tamtéž, fol. 679v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 30. června 1731.

Johann Andreas Schneiderer jako agent

Johann Andreas Schneiderer byl nejdůležitějším článkem vídeňské části komunikační sítě Františka Josefa Černína – právě u něho se často sbíhaly zprávy od ostatních informátorů, načež byly přeposílány hraběti do Čech, přestože jeho oficiální funkcí bylo dělat správce Černínových vídeňských paláců. Obsah jeho pravidelných hlášení by se dal rozdělit do čtyř kategorií: politika, bydlení, finance a počasí. Nejedná se samozřejmě o jediné tematické okruhy, které se v korespondenci Schneiderer – Černín objevují, patří však mezi ty nejčastější.

Zdaleka nejvíce místa zabírají v korespondenci informace politického rázu. To je do jisté míry pochopitelné. František Josef Černín jako přední český aristokrat chtěl být často a co nejpřesněji zpravován o změnách na nejvyšších úřednických postech, cestách císařského páru i ostatních aristokratů a také o pohybu vyslanců. „Dne 8. dubna v 8 hodin ráno zemřela Jeho Excellence, nejvyšší kancléř Království českého hrabě Šlik,“¹¹³ hlásil již 10. dubna roku 1723 do Prahy pilný správce. Tato zpráva byla o to bolestnější, že zemřelý Leopold Antonín Šlik byl Františkovým osobním přítelem a u dvora často hájil jeho zájmy.¹¹⁴ Zprávy o úmrtích vysokých státních úředníků byly důležité ještě z dalšího důvodu: František Josef Černín se díky nim mohl dozvědět, jaké místo se zrovna uprázdnilo, a pokud zprávu obdržel s dostatečným předstihem, měl i dostatek času se o něj případně ucházet. Přítom okruh urozených osob na nejvyšších postech se zdaleka neomezoval jen na císařský dvůr a Vídeň. Správce Schneiderer dokonce oznamoval hraběti Černínovi, že „obdržel po spěšném poslovi zprávu, že zemřel salcburský arcibiskup“¹¹⁵ a uvádí i osoby, které by připadaly v úvahu na jeho místo.¹¹⁶

¹¹³ „Den 8[.] April fruhe umb 8 Uhr seindt Ihro Excell[enz] der pöhm[ische] obrist Cantzler Herr Graff v[on] Shlickh mit Todt abgang[en]“, tamtéž, prov. fasc. 756, fol. 520, P. S. k nedochovanému dopisu J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, 10. dubna 1723.

¹¹⁴ P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 420.

¹¹⁵ „Nachdem per Staffeta die Nachricht eingelass[en,] d[ab] der Ertzpischoff zu Salzburg Todt seyē“, SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 69r, P. S. k nedochovanému dopisu J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, 23. července 1727. Zemřelým salcburským arcibiskupem byl kníže František Antonín z Harrachu, starší bratr Aloise Tomáše Raimunda. Srov. Christoph BRANDHUBER, *Recreatio principis. Fürsterzbischof Franz Anton Fürst von Harrach und seine „Retirade“*, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 63, č. 1-2, 2009, s. 118–125; Christoph BRANDHUBER – Werner REINER, *Ein Fürst führt Tagebuch. Die „Notata“ des Salzburger Fürsterzbischofs Franz Anton Fürsten von Harrach (1665-1727)*, Salzburg Archiv 34, 2010, s. 205–262; základní údaje viz C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon VII*, s. 374.

¹¹⁶ Byli to probošt von Khünburg, pasovský biskup Joseph Dominik von Lamberg a kanovník hrabě Sinzendorf. Schneidererova predikce se v tomto případě ukázala jako nesprávná, neboť na salcburský arcibiskupský stolec nastoupil Leopold Anton von Firmian, do té doby biskup

Cesty císařského páru nebo pouze císaře či císařovny by mohly být samostatnou kapitolou. Kromě běžného itineráře, kdy bylo nejčastěji zmiňováno, že císař odjel do Laxenburgu nebo Favority,¹¹⁷⁾ představuje asi nejzajímavější moment zkoumaného období cesta na korunovaci do Čech v roce 1723.¹¹⁸⁾ Tuto dlouho připravovanou a vysoce prestižní akci měl hrabě Černín v úmyslu náležitě využít. V centru jeho pozornosti byla návštěva císařského páru (nebo alespoň jednoho z nich) na jeho panstvích. Možnost hostit panovníka se nedostávala každému a pro mladého Černína by to znamenalo další pozvednutí prestiže jeho samého i celého rodu. V plánu bylo uvítat císaře s císařovnou na zámku ve Vínorí. K očekávané návštěvě však nakonec nedošlo, a to i přes vyvinutí značného úsilí a příprav, které trvaly několik měsíců.¹¹⁹⁾ Schneiderer měl v této záležitosti pouze z Vídně informovat, jak je na tom císařský pár s přípravami na cestu, zda lze očekávat zpoždění a podobně; do samotné organizace případné návštěvy zřejmě nezasahoval. Ani přebohatému Černínovi tedy nevycházelo vždy všechno tak, jak by si byl býval přál. I když je pravdou, že císařovnu hostil v Jindřichově Hradci a v Kysiblu¹²⁰⁾ již dva roky předtím, v létě 1721 na její cestě do karlovarských lázní.¹²¹⁾

Ani cesty různých aristokratů neunikaly bedlivému zraku správce Schneiderera. Důvod a směr těchto cest mohly nabývat rozličných podob. Nejčastěji se jednalo o cesty z Vídně na venkovská panství a zpět jako v případě hraběte Filipa Ludvíka ze Sinzendorfu: „*Jeho Excelence dvorský kancléř hrabě Sinzendorf se včera po dlouhé době vrátil ze svých panství.*“¹²²⁾ Dotyčný mohl dále zajíždět na významná poutní místa: „*A předevčirem odjel hrabě Windischgrätz do Mariazell.*“¹²³⁾

---

v Lavantě a Seckau, viz SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 69r, P. S. k nedochovanému dopisu J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, 23. července 1727; Reinhard Rudolf HEINISCH, *Leopold Anton Freiherr von Firmian*, Neue Deutsche Biographie (dále jen NDB) XIV, Berlin 1985, s. 295–296.

¹¹⁷⁾ K cestám císaře a jeho dvora mezi jednotlivými místy v rámci roku viz M. HENGERER, *Kaiserhof*, s. 142.

¹¹⁸⁾ Srov. Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. & Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha 2009.

¹¹⁹⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 496–497, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 30. ledna 1723; tamtéž, fol. 514 a 516, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 1. května 1723; P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 437–438.

¹²⁰⁾ Dnes obec Stružná, okres Karlovy Vary.

¹²¹⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 526, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 3. května 1721; P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 423–424 a 437.

¹²²⁾ „*Ihro Excell[enz] der Hoffczanler Herr Graff von Süntzendorff seindt nach langen auß sein Gestern von dero Güttern alhier wiederumb ankom[m]en*“, SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 429r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 16. září 1724.

¹²³⁾ „*Undt Vorgestern seindt Ihro Excell[enz] Herr Graff Windischgrätz nach Maria Zell gangen.*“ Tamtéž. Dospělých mužských příslušníků rodu Windischgrätzů bylo v této době mnoho, snad se jednalo o již zmiňovaného Ernsta Fridricha.

Příjezdy a odjezdy diplomatů, reflexe jejich pobytu a také zmínky o obsazování ambasád v cizích zemích svědčí o tom, že František Josef Černín věnoval problematice vyslanectví zvláštní pozornost. Jak by také ne. Sám se ucházel o post vyslance, přičemž konkrétnějších obrysů nabraly v polovině 20. let vyhlídky na diplomatickou cestu do Říma nebo Paříže. „*Tuším,*“ oznamoval Schneiderer Černínovi na konci května roku 1725, „*že sem [do Vídně] brzy přijedou vyslanci jak z Francie, tak ze Španělska.*“¹²⁴⁾ Situace dokonce začala vyžadovat osobní přítomnost Františka Josefa: „*Mnoho se povídá, že má Vaše Excelence přijet [do Vídně], a jako vyslanec odjet do Francie.*“¹²⁵⁾ Zda František Josef Černín vážil kvůli svému vyslanectví cestu do hlavního města, není zcela jasné. V souvislosti se zhoršující se finanční situací však myšlenku na cestu do cizí země nakonec zavrhl. Kolem roku 1730 došlo u Černína k obnově zájmu o některý z vyslanecových postů, ani tehdy však nikam neodjel, a to zejména z důvodu finanční náročnosti a tehdy již i zhoršujícího se zdravotního stavu.¹²⁶⁾ Ostatně, podstatu problému vystihl již v polovině 20. let Schneiderer, když svému pánovi ohledně francouzské diplomatické mise psal: „*Je to vskutku nákladná cesta.*“¹²⁷⁾

Hrabě František Josef Černín řešil se svým správcem také různé záležitosti týkající se nemovitých objektů, které ve Vídni a v okolí vlastnil a o které se mu Johann Andreas Schneiderer staral (koneckonců to bychom mohli považovat za hlavní náplň jeho práce vyplývající z jeho funkce). Protože František Josef ve Vídni dlouhodobě nepobýval a pouze tam na kratší dobu zajížděl, byly minimálně prostory v domě v Renngasse a v zahradním paláci na Leopoldstadtu pronajímány. Z pochopitelných důvodů byl preferován dlouhodobý pronájem, nicméně v některých případech byly domy využívány i ke krátkodobému pobytu.

V domě v Renngasse bydlel ve sledovaném období (více než 20 let) hrabě Michael Václav z Althannu.¹²⁸⁾ Jeho pobyt se vyznačoval problémy s placením nájmu,

¹²⁴⁾ „*Indeßen wierdt so wohl auß Franckreich, als auch auß Spanien eine Gesandtschaft hier bald anlangend vermuthet*“. Tamtéž, fol. 385v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 30. května 1725.

¹²⁵⁾ „*Nun ist nur allzuviel in ruff[en], daß Euer Excell[entz] hieher kom[men] wurde, und alß Pottschafter nach Franckreich gehen wurd[e]*“. Tamtéž, fol. 403v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 21. července 1725.

¹²⁶⁾ K F. J. Černínovi a jeho snahám o vyslanecový post nejnověji P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, zejména s. 443–447.

¹²⁷⁾ „*Es ist zwar ein[e] kostbahre Reiß*“, SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 403r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 21. července 1725.

¹²⁸⁾ Tamtéž, fol. 385, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 30. května 1725; tamtéž, fol. 115v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 25. června 1727. Althann zastával u dvora pouze nižší funkce (skutečný komorník, rada dvorské komory), bližší viz F. K. WILGRILL, *Schauplatz I*, s. 92–93; J. H. ZEDLER (ed.), *Grosses vollständiges Universal-Lexicon I*, sl. 1580.

což se odráželo ve správcově korespondenci téměř každý půlrok.¹²⁹⁾ Pronajímán byl také zahradní palác na Leopoldstadtu; mezi zdejší nejmýznamnější obyvatele patřil Černínův tchán, markýz Jean Philippe de Merode-Westerloo,¹³⁰⁾ kníže Rákóczi nebo portugalský princ Josef.¹³¹⁾ Markýz Merode-Westerloo pobýval ve Vídni poměrně často, většinou i několik měsíců a mnohdy i se svou rodinou, a vlivem blízkého příbuzenství s majitelem nemusel za bydlení platit.¹³²⁾ Jeho pobyt zde byl ale z různých příčin problematický (nejčastěji z důvodu kontaktů s Francií): „*Včera v úterý jsem neslyšel nic o odjezdu pana tchána Vaší Excelence, Jeho Excelence pana markýze, slyšel jsem ale zrovna včera z jednoho vysokého místa, že by bylo lepší, kdyby pan markýz odtud odjel.*“¹³³⁾

Neméně ožehavým problémem, který Františka Josefa Černína trápil od počátku 20. let 18. století, byly finance. Nutno říct, že nepříznivý stav byl výsledkem hospodaření předchozích generací, zejména Černínova otce a poručnické správy po jeho smrti. František Josef byl nejen věřitelem panovníka a mnoha urozců, ale sám byl též dlužníkem, a to jak u jiných šlechticů, tak u měšťanů. Tradovaný názor, že císař půjčené peníze nevrací a není možné ho jinak právně postihnout, je nutné poupravit. U těchto největších půjček byly závratné již jen peníze z úroků, které mnohdy na uspokojení věřitelů stačily, navíc u prominentů typu Černína bylo zvykem minimálně tyto úroky řádně splácet.¹³⁴⁾ Na druhou stranu je jasné, že téměř nikdy nebylo splaceno vše; na to erární pokladna až příliš často zela prázdnotou.

¹²⁹⁾ Např. SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 508, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 16. června 1723; tamtéž, fol. 466, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 10. května 1724; tamtéž, fol. 329v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 24. listopadu 1725.

¹³⁰⁾ Jean Philippe Eugène hrabě z Merode markýz z Westerloo proslul jako voják (polní maršál) a byl zahrnován přízni i u dvora (byl viceprezidentem dvorské válečné rady), viz Hans Josef DOMSTA, *Merode, Johann Philipp Eugen Graf von*, NDB XVII, Berlin 1994, s. 166–167; C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon XVII*, Wien 1867, s. 398–400.

¹³¹⁾ Kníže Rákóczi byl některým ze synů Františka II. Rákócziho, portugalský princ pak pozdější portugalský král Josef I., k tomu bližší F. VÁVRA, *Rezidenční síť*, s. 122–123.

¹³²⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 195r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 6. listopadu 1726.

¹³³⁾ „*Euer Excell[entz] Herr Schwigervatter, Ihre Excell[entz] Herr Marches, haben gestern Dienstag kein Wort von dero Abreiß hören laßen, ich vernohme aber in einen hohen Orth eben gester[n], es wehre beßer der Herr Marches gienge von hier, dann es dörfte sich noch waß anderst ereignen, der französische Pottschafter verlanget Assistenz, wieder diejenig so sich mit der Nachred[e] hören laße.*“ Tamtéž, fol. 73v, P. S. k nedochovanému dopisu J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 6. srpna 1727.

¹³⁴⁾ K takovému výkladu se kloní Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín I*, s. 82.

Při řešení finanční situace hraběte Černína hrál svou roli i Johann Andreas Schneiderer. Jako vídeňský agent zařizoval mimo jiné včasné splacení zapůjčených peněz a urgoval případné neplatíče, a to i z řad přední aristokracie. Ostatně s problematikou peněz se potýkal i při vybírání nájemného, o čemž bylo pojednáno výše. Přední místo mezi černínskými dlužníky zaujímal pochopitelně císař. Vzhledem ke zhoršující se finanční situaci hraběte z Chudenic však tyto půjčky od poloviny 20. let postupně ustávají. Situace, kterou prožíval František Josef Černín ohledně financí, nebyla ničím neobvyklým. Aristokratický život byl životem na dluh, bez čerpání kreditu by se žádný šlechtic té doby neobešel. Záleželo tak především na schopnostech daného jedince, případně jeho úředníků, jak se s takovou situací vypořádají. Svým stručným úřednickým, ale pádným způsobem se o tom vyjádřil Černínův vídeňský správce: „*Stalo se nyní to, o čem se již veřejně hovořilo, totiž že je všude velký nedostatek peněz a úvěr je nízký, pročež někteří kavalíři krachují.*“¹³⁵⁾

Černínova bohatství ráda využívala i knížata. K pověstné *crème de la crème* tehdejší společnosti patřila například kněžna Augusta Dorothea von Schwarzburg,¹³⁶⁾ jedna z jeho mnoha dlužníků: „*Sekretář Vaší Excellence pan Jäntsch mi včera poslal obligaci na 2000 zlatých (kterou mu osobně předala ovdovělá kněžna von Schwarzburg, rozená vévodkyně brunšvicko-lüneburská) s nařízením [F. J. Černína] získat tyto pohledávky zpět.*“¹³⁷⁾ Takto jednoduše se situace pochopitelně nevyřešila, a přestože měla Auguste Dorothea vyměřenu nemalou roční penzi ve výši 4000 zlatých, dostávala se čím dál víc do dluhové spirály, což vyvolávalo údiv i u současníků: „*Tak se podívoval tento pan agent, že zmínovaná vévodkyně vězí stále*

¹³⁵⁾ „*Sonsten passirt dermahl noch nichts neües, was schon hette publicirt werden soll, der Geldmangl ist allenthalben groß, undt der Credit klein, mithien gehen auch einige Cavillier zugründt*“, SOA v Treboni - JH, RAČ, prov. fasc. 757, fol. 257, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 5. ledna 1732.

¹³⁶⁾ Dcera Antona Ulricha Brunšvicko-Wolfenbüttelského (knížectví brunšvicko-wolfenbüttelské patřilo k vévodství brunšvicko-lüneburskému) a manželka knížete Antona Günthera (II.) von Schwarzburg-Sondershausen, viz Martin FIMPEL, *Auguste Dorotea, Fürstin von Schwarzburg-Arnstadt, geb. Herzogin zu Braunschweig und Lüneburg (Wolfenbüttel)*, in: Horst-Rüdiger Jarck - Dieter Lent a kol., *Braunschweigisches Biographisches Lexikon* (8. bis 18. Jahrhundert), Braunschweig 2006, s. 59-60.

¹³⁷⁾ „*Vorheuth [ich] unterth[änig]st eriner[n] muß, wie daß mir von Euer Excell[enz] Secretari Herrn Jäntsch, diejenige Obligation (welche die verwittibte Fürstin von Schwarzburg gebohrne Herzogin zu Braunschweig undt Lüneburg mit eigene Handt, Pr[eis] 2000 R von sich gegeben) gegen meine Recognition zu Wien übergeben worden, mit Verordnung zu Außgang derozeit dießes Capital nebst denen Interesse einzubringen.*“ SOA v Treboni - JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 514, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 1. května 1723.

ve větších dlužích a není schopná je platit.¹³⁸⁾ Při stejné příležitosti mu sekretář Jäntsch dodal i obligaci knížete Lobkovice, která zněla na ještě vyšší částku, totiž na 5000 zlatých.¹³⁹⁾ Z kontextu je patrné, že František Josef očekával, že budou tyto nepřijemnosti rychle vyřízeny. Dlužná částka kněžny Schwarzburgové však nebyla splacena ještě o více než měsíc později a Auguste Dorothea dokonce žádala o posunutí platebního termínu.¹⁴⁰⁾ O závažnosti a spletitosti celého případu svědčí fakt, že záležitost se řešila ještě v roce 1728, tedy pět let od jejího začátku a k řešení musel být dokonce najat odborník – již zmiňovaný říšský agent von Kleibert.¹⁴¹⁾

Mezi níže postavené černínské dlužníky patřil baron Kugler.¹⁴²⁾ Nevíme o něm vůbec nic, vyjma toho, že byl notorickým dlužníkem, a to zdaleka nejen Františka Josefa Černína. Půjčoval mu i správce Schneiderer z vlastní kapsy. I tomu však s nesolventním baronem docházela trpělivost, přestože částky, které správce Kuglerovi poskytnul, se pohybovaly „jen“ ve stovkách zlatých. Nechme teď opět promluvit samotného aktéra: „*Tento [baron Kugler] ke mně přišel dnes ráno po 6. hodině a vysvětlil mi s pláčem všechny okolnosti, že od Jeho Císařského Veličenstva neobdržel očekávanou penzi, ukázal mi čerstvý dopis od Vaší Excelence a také od pana barona Tunkla a řekl mi, že Vaše Excelence mu pro Boha nechce nic odpustit a jinak, že ho čeká vězení a posměch.*“¹⁴³⁾ Následuje obšírný popis toho, co všechno kde baron Kugler dlužil, zakončený nelichotivou douškou naznačující, že tento člověk

¹³⁸⁾ „*Wie dann dieser H[err] Agent sich verwundert, daß hochgedachte Herzogin noch tiefen in Schulde gesteckt, undt nicht zahle[n] kunte.*“ Tamtéž, fol. 514r a 516v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černinovi, Videň, 1. května 1723. O jakého agenta se jednalo, není z kontextu patrné.

¹³⁹⁾ Tamtéž, fol. 516v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černinovi, Videň, 1. května 1723. Byl to buď Filip Hyacint, 4. kníže z Lobkovic, nebo jeho bratr Jan Jiří Kristián, zakladatel knížecí sekundogenitury, viz *OSN XVI*, Praha 1900, s. 227.

¹⁴⁰⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 482, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černinovi, Videň, 12. června 1723.

¹⁴¹⁾ Tamtéž, prov. fasc. 757, fol. 915r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černinovi, Videň, 17. března 1728.

¹⁴²⁾ Blíže neurčený příslušník šlechtického rodu Kuglerů nebo tyrolského rodu Kuglerů von Hohenberg, viz J. H. ZEDLER (ed.), *Grosses vollständiges Universal-Lexicon XV*, Halle – Leipzig 1737, sl. 2083.

¹⁴³⁾ „*Heunth ist deroselbe Fruhe nach 6 Uhr zu mir kom[m]en, seine Umstände sogar mit trenne vergießen mir eröffnet, wie daß er von Ihro Kay[serlichen] Maj[es]t[ät]t dato seine gehoffte Pension nicht erhalten hete, zeigte mir von Euer Excell[enz] alß auch Herrn Baron Tunkl frischen Briff, undt sagte, Euer Excell[enz] möchten Ihme umb Gottes willen nicht verlaßen, sonstt wurde er Arrest undt Schimpff haben*“, SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 419, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černinovi, Videň, 12. července 1724. Zřejmě se zde jedná o barona Františka Arnošta Tunkla z Brnička, příslušníka starého moravského panského rodu, toho času přisedícího komorního a lenního soudu. Byl to také on, kdo působil jako ředitel stavby pražského černínského paláce (etapa 1718–1723), viz Emanuel POCHE – Pavel PREISS,

trpěl všeobecně špatnou pověstí: „*Upřímně doznávám, že tento pan baron se ukázal jako pravý zoufalec.*“¹⁴⁴⁾ Jeho situace se dále zhoršovala, o měsíc později přišel opět do Černínova domu v Renngasse zastavit své, zřejmě dost levné, šaty. Jeho momentálně největší problém tkvěl v tom, že zemřel vážený žid Samson Wertheimer, u kterého měl dluhy, a teď mu neměl kdo půjčovat.¹⁴⁵⁾ Jeho finanční situace nebyla uspokojivě vyřešena ani následujícího roku. V květnu 1725 se dozvídáme, že „*pan baron Kugler přišel již zase žádat o finanční pomoc.*“¹⁴⁶⁾ O tom, jestli se baron Kugler z dluhů dostal a o jeho dalších životních osudech nejsou dostupné žádné zprávy; touto zmínkou z korespondence mizí.

Na opačné straně stáli věřitelé hraběte Černína. I zde najdeme zvučná jména z řad vyšších i nižších šlechticů, pro příklad uveďme Jana Adama Vratislava z Mitrovic,¹⁴⁷⁾ Jana Josefa Šporka,¹⁴⁸⁾ Václava Kryštofa Hložka ze Žampachu; jednalo se tedy většinou o jeho kolegy z orgánů zemské správy.¹⁴⁹⁾ Mezi hraběcími věřiteli se nacházeli také vysocí úředníci v hlavním městě monarchie. Jedním z nich byl hrabě Salm, uváděný jako nejvyšší hofmistr císařovny-vdovy,¹⁵⁰⁾ u něhož Schneiderer vy-

---

Pražské paláce, Praha 1973, s. 39; P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 428, 439, 448; C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon XLVIII*, Wien 1883, s. 114.

¹⁴⁴⁾ „*Bekenne Frey, daß dießer Herr Baron recht Disperat, sich gezeiget hat*“, SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 419r-420v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 12. čerence 1724.

¹⁴⁵⁾ Tamtéž, fol. 424r a 426v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 12. srpna 1724. Wertheimer půjčoval i císaři, viz např. A. VALENTA, *Lesk*, s. 36.

¹⁴⁶⁾ „*H[er]r Baron Kugler kom[m]et schon wieder umb Geldthilff anmaßend.*“ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 387v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 30. května 1725.

¹⁴⁷⁾ Biskup královéhradecký (1711–1721) a litoměřický (1721–1733), zvolený arcibiskup pražský (1733 – zemřel však dříve, než se stačil ujmout úřadu). Viz Jaroslav MACEK, *Biskupství litoměřické. Biskupové a osudy litoměřické diecéze 1655–2005*, Kostelní Vydří 2005, s. 40–43; C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon LVIII*, Wien 1889, s. 157–158.

¹⁴⁸⁾ Rada dvorního a komorního soudu a hejtman chrudimského kraje. Viz Josef VÝBORNÝ, *Šporkové v Heřmanově Městci. Jan Josef Špork*, Chrudimské vlastivědné listy 10, č. 3, 2001, s. 6–8.

¹⁴⁹⁾ Místokomorník Království českého (1712–1720), poté nejvyšší zemský písař, viz Jan HALADA, *Lexikon české šlechty. Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti*, Praha 1992, s. 56; OSN XI, Praha 1897, s. 373–374.

¹⁵⁰⁾ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 128r-129v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 21. května 1727. Nepodařilo se zjistit, že by nějaký příslušník rodu Salmů zastával v této době post nejvyššího hofmistra císařovny-vdovy (tj. Amálie Vileminy, manželky Josefa I.). Je možné, že se jednalo o Františka Viléma starohraběte Salm-Reifferscheidt-Bedburg, který byl nejvyšším štolbou zmiňované císařovny. Zřejmě tedy J. A. Schneiderer zapsal chybně „*Hofmeister*“ místo „*Stallmeister*“, viz *Des Pragmatischen Archivs, Zweytes Stück, oder Gründlich-historische Nachricht von der Pragmatischen Sanction des allerdurchlauchtigsten großmächtigsten Kaisers Karls des Sechsten, glorwürdigsten Gedächtnisses; ...*, [Frankfurt am Main] 1741, s. 65.

jednával půjčku 5000 zlatých. Vedle dalších úředníků českého mistodržitelství, krajských hejtmanů a jiných šlechtických úředníků půjčovali Františku Josefu Černinovi peníze i nešlechtici. Mezi jeho věřiteli nalézáme nejružnější vrchnostenské úředníky, měšťany z pražských měst nebo Jindřichova Hradce, ale i církevní řády, např. bosé karmelitány od Panny Marie Vítězné na Malé Straně nebo voršilky z Nového Města pražského.¹⁵¹⁾ Údajně největším Černinovým věřitelem byl Leopold von Schmerling.¹⁵²⁾ Tomu by odpovídala i skutečnost, že to byl právě on, kdo získal po smrti Františka Josefa jeho vídeňský městský palác.¹⁵³⁾

Schneiderer také zajišťoval, aby byl hrabě Černín v Čechách informován o tom, jak se ve Vídni hospodari s jeho penězi, co vše bylo utraceno a co naopak získáno. Za tímto účelem mu posílal pravidelné účty (čtvrtletní vyúčtování a roční sumáře, které se však zřejmě nedochovaly), jak vidíme z následujícího příkladu: „*Ale také Vám v této souvislosti odevzdávám tyto mé celoroční originální účty za rok 1718, spolu s inventářem, které se týkají vídeňského a perchtoldsdorfského hospodářství.*“¹⁵⁴⁾

Dalším velmi častým, z hlediska rozsahu v rámci dopisů však nevelkým tématem, je možná překvapivě počasí. Situována většinou na samém konci listu, může se informace o počasí zdát na první pohled pro někoho, kdo je od pisatele vzdálen stovky kilometrů, a navíc psaní obdrží až po několika dnech, značně nelogickou. Musíme si také uvědomit, že uvedená doba spadá do období tzv. malé doby ledové, která je vymezena zhruba 13. až 19. stoletím.¹⁵⁵⁾ Léta 1675 až 1715,¹⁵⁶⁾ podle jiných zdrojů 1680 až 1730,¹⁵⁷⁾ jsou navíc považována za vůbec nejchladnější z celého období.

S počasím však souvisí i mnoho dalších věcí. František Josef Černín totiž vlastnil v Dolních Rakousích statky Perchtoldsdorf a Jedlesee, jejichž primárním účelem bylo tvořit hospodářské zázemí pro vídeňské městské domy. Sám tedy svému

¹⁵¹⁾ Podrobněji P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 736, pozn. 1683.

¹⁵²⁾ Leopold von Schmerling byl kapitánem pěchoty u regimentu č. 54 svobodného pána von Kriegsbauma. Do rytířského stavu byl povýšen spolu se svými bratry roku 1707. Viz C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon XXX*, s. 186.

¹⁵³⁾ A. VALENTA, *Lesk*, s. 58–59. Blíže F. VÁVRA, *Rezidenční síť*, s. 116.

¹⁵⁴⁾ „*Sondern thue auch hierbey dieße meine vor daß verflossene 1718 Jahr geführte gantzjährige wienrische- und peterstorffer Würthschafts Raittungen sambt denen darzu Num[m]erirten original-beýlagen, nebst einen Inventari unterthänig ablegen.*“ SOA v Třeboni – JH, RAC, prov. fasc. 756, fol. 532v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černinovi, Vídeň, 10. února 1719.

¹⁵⁵⁾ K dějinám počasí viz Wolfgang BEHRINGER, *Kulturní dějiny klimatu. Od doby ledové po globální oteplování*, Praha – Litomyšl 2010, zejména s. 121–228, zde s. 123; Brian Murray FAGAN, *Malá doba ledová. Jak klima formovalo dějiny v letech 1300–1850*, Praha 2007, zejména s. 153–192; Jiří SVOBODA – Zdeněk VAŠKŮ – Václav CÍLEK, *Velká kniha o klimatu Zemí koruny české*, Praha 2003, s. 322–406.

¹⁵⁶⁾ W. BEHRINGER, *Kulturní dějiny*, s. 125.

¹⁵⁷⁾ B. M. FAGAN, *Malá doba*, s. 153.

správci nařídil, aby ho informoval i o tom, jak je na tom úroda (a to nejen na polích, ale též na vinicích) – zda prospívá, nebo se jí naopak vlivem mrazů či přílišného sucha nedaří. Občas se správce Schneiderer omezil na prosté konstatování o „*panování rozmarného deštivého počasí*,“¹⁵⁸⁾ jindy se rozepsal poněkud více. To hlavně v případech, kdy počasí nějakým způsobem vybočovalo ze zažité normy: „*Také je ve městě i v okolí plno prachu, bílého jako mouka; ať Bůh milostivě sešle déšť, jinak tady všechno uschne*.“¹⁵⁹⁾ Správce Schneiderer se také staral, aby v době nepříznivého počasí, zejména v zimním období, bylo na černínských pozemcích řádně uklizeno, neboť případný nepořádek by opět snižoval hraběcí majetát: „*Sníh už padá z domů, ale na ulicích leží ještě místy silné vrstvy ledu; nádvoří v domě i v zahradě Vaší Excellence jsou však uklizená*.“¹⁶⁰⁾

Zprávy o počasí si ale vladař domu hradeckého a chudenického nenechával posílat jen proto, aby věděl, jak se na jeho panstvích daří obilovinám, ale také (a nejspíše zejména) proto, aby věděl, do jaké míry bude možné úrodu zpeněžit.¹⁶¹⁾ Extrémní stavy počasí, jako byly kruté mrazy, velké deště nebo i zmíněná velká sucha, měly přímý vliv na Černínův majetek. Jarní povodně na Dunaji pravidelně ohrožovaly černínský zahradní palác v Leopoldstadtu, který se nacházel v bezprostřední blízkosti Dunaje. Téměř každý rok tak dopisy z jarních měsíců obsahují podobná vyjádření, jako to z 16. června 1723: „*Zato řeka se vylila a téměř spláchla celou zahradu do Dunaje, ale našťásti se nic nepoškodilo*.“¹⁶²⁾ V uvedeném roce navíc povodně řádily několikrát, jak se dozvídáme o měsíc později.¹⁶³⁾ Rozvodněný Dunaj opět zatopil černínskou zahradu. Černín nebyl pochopitelně jediný, kdo měl pozemky u Dunaje a jehož majetky tak trpěly kvůli rozlévající se vodě. Nejpozději od roku 1725 se nejspíše ze strany městské správy objevila snaha postavit jakési protipovodňové hráze, které by nebezpečí eliminovaly.¹⁶⁴⁾ Věc se s různou intenzitou řešila po celé jaro,

¹⁵⁸⁾ „*Sonsten ist alhier vermischtes Regenwetter*“, SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 400r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 1. srpna 1725.

¹⁵⁹⁾ „*So ist auch in undt vor der Stadt der Staub wie ein Mehl weiß, Gott verleyhe g[nä]dig einen Regen, sonste verbrennet alles*.“ Tamtéž, fol. 154v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 31. května 1727.

¹⁶⁰⁾ „*Der Schnee ist bereits auß den Heußern geführt, aber in Gaßen liegt daß Eiß vieller Orthe manß hoch auffgeschübert; Euer Excell[entz] Hauß undt Gartten Hoffplätze seind gesaubert worden*“, Tamtéž, fol. 226v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 16. března 1726.

¹⁶¹⁾ Např. tamtéž, fol. 400r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 1. srpna 1725; tamtéž, fol. 181v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 29. června 1726.

¹⁶²⁾ „*Jedoch großen Wasser Guß gemacht, so daß es schier den Gart[en] gleich in die Donau geloffen, aber gottlob an dem Gart[en] beschlacht nichts beschädiget*.“ Tamtéž, fol. 509v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 16. června 1723.

¹⁶³⁾ Tamtéž, fol. 493, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 24. července 1723.

¹⁶⁴⁾ První zmínka tamtéž, fol. 354v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 28. února 1725.

bylo dokonce vydáno oficiální rozhodnutí.¹⁶⁵⁾ Ke stavbě vodních zátarasů poté skutečně došlo, ale vzhledem k tomu, že hned další rok voda opět poškodila zahradu, nebyly zřejmě práce vykonány v dostatečném rozsahu a kvalitě.¹⁶⁶⁾

Když hovoříme o vodě, musím se na tomto místě zmínit také o ohni. Požáry byly setrvalým problémem všech evropských měst od středověku až do 19. století. To ostatně přesvědčivě dokládá i J. A. Schneiderer: „*Tento večer o půl sedmé povstal z komína u nejvyššího zemského maršálka hraběte Harracha požár, byl však našťástí brzy uhašen.*“¹⁶⁷⁾ Pokud je mi známo, tak byl Černínův majetek po celou sledovanou dobu požárů ušetřen.

Závěr

Tato studie byla koncipována jako příspěvek k dějinám šlechtických úředníků a agentů barokní doby. Vycházel jsem převážně se situace u Františka Josefa Černína z Chudenic a jeho správce-agenta Johanna Andrese Schneiderera, kterou jsem se snažil zasadit do širšího kontextu ostatních šlechticů. Je možné vypožorovat určité shodné rysy při vytváření sítě agentů. Bylo to například zaměstnávání tzv. stálých agentů podobně, jak to činili i ostatní šlechtici daného postavení (G. Formandl pracoval pro knížete Piccolominiho nebo J. O. Sachs pro Colloreda). Další možností bylo přenést některé pravomoci agenta na šlechtické úředníky. To je i Černínův případ, který v tomto smyslu využíval svého vídeňského správce Schneiderera jako informátora, nebo hraběte Verduga, který pražského správce Pichlera pověřoval řešením právních otázek. Komunikace pak neproudila jen mezi šlechticem a jeho „zaměstnanci,“ ale také mezi těmito jednotlivými agenty a úředníky navzájem – např. J. A. Schneiderer spolupracoval s agentem Sachsem.¹⁶⁸⁾

¹⁶⁵⁾ Schneiderer oznamuje, že rozhodnutí bylo vydáno předchozí den, tj. 13. března 1725. Tamtéž, fol. 335v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 14. března 1725.

¹⁶⁶⁾ Tamtéž, fol. 212v, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 6. dubna 1726.

¹⁶⁷⁾ „*Dieses augenblick Abents umb ½ Sieben Uhr entsethet durch den Rauchfang bey den obriste Landmarschal Herr Graff v[on] Harach ein helles Feÿer, eß ist gar bald gottlob glickh[lich] gedämpffet worden.*“ Tamtéž, fol. 497r, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 30. ledna 1723. Nejvyšším maršálkem Dolních Rakous byl hrabě Alois Tomáš Raimund z Harrachu, viz Hermann KELLENBENZ, *Harrach, Aloys (Louis) Thomas Raimundi Graf von*, NDB VII, Berlin 1966, s. 697–699; C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon VII*, s. 371–372.

¹⁶⁸⁾ „*Undt viellen Hoffrätthen, bey den übrig hat Herr Agent Sachß, weillen er auff Laxenburg und Midling gangen die außrichtung, undt mir die Assistenz gethan, wo dann allenthalben ein[e] große Freÿdt verspüret.*“ SOA v Třeboni – JH, RAČ, prov. fasc. 756, fol. 473, dopis J. A. Schneiderera F. J. Černínovi, Vídeň, 10. června 1724. Komunikaci mezi jednotlivými agenty máme doloženou u Ottavia II. Piccolominiho, viz B. ŠNAJDROVÁ, *Ottavio II. Piccolomini*, např. s. 47.

J. A. Schneiderer měl tedy ve Vídni dvojí úlohu. Jednak byl správcem tamějších černínských paláců, jednak významným agentem, poskytujícím informátorské služby. V pravidelných relacích, které zasílal hraběti Černínovi do Čech, se zmiňuje o nejrůznějších záležitostech, které považoval za důležité. Informace se dají rozdělit do několika tematických okruhů, z nichž jsem vybral ty nejčastější: politiku, bydlení, finance a počasí. Líčení politických a finančních záležitostí nepřekvapí – hrabě Černín se aktivně účastnil vysoké politiky a otázka financí byla zásadní pro téměř všechny aristokraty té doby. Bydlení je v dopisech řešeno z důvodu pronajímání Černínových domů; počasí pak zejména kvůli sklizni a živelným pohromám, které mohly ohrozit hraběcí majetky. Zprávy, které J. A. Schneiderer posílal do Čech, byly pro F. J. Černína nepochybně důležitým zdrojem informací, nebyly však zdrojem jediným. Schneiderer byl jen jedním, byť důležitým, článkem v komunikační síti Františka Josefa Černína z Chudenic.

Přes některé podobnosti ve struktuře (agentské části) komunikační sítě jednotlivých šlechticů se domnívám, že za současného stavu poznání nelze stanovit jednotný model, který by byl obecně platný. Každý šlechtic si svou síť kontaktů tvořil na základě vlastních zkušeností, politické angažovanosti, vlivných konexí, rodinné tradice nebo prostě podle momentální potřeby. Zda skutečně nějaký převažující model existoval, může potvrdit nebo vyvrátit až další výzkum.

Filip V á v r a

SERVANT OF THE CZERNIN FAMILY JOHANN ANDREAS SCHNEIDERER.

An Administrator and Agent of Franz Joseph, Count Czernin of Chudenicz in the First Third of the 18th Century

SUMMARY

The article is a contribution to the history of officials and agents of the nobility during the Baroque period. On the example of Johann Andreas Schneiderer, who served the Czernin of Chudenicz family in the first third of the 18th century, it strives to show a multi-layered nature of his profession. J. A. Schneiderer was an administrator of Czernin's palaces in Vienna and at the same time also served as an agent of Count Franz Joseph Czernin. It was so, because Schneiderer was staying in the capital of the monarchy on grounds of his function, while Count Czernin spent most of his time in Bohemia. Both men regularly exchanged letters and it is these until recently unknown letters that form the main sources of this text. The situation in the Czernin family is subsequently put into a broader framework of networks of officials and agents of other noble families, as the situation was often similar in individual families (the Colloredo family, the Piccolomini family).

The first part of the study thus discusses J. A. Schneiderer as the official. First of all, the issue of baroque officials of the nobility is described, including those serving the Czernin family. Then, Schneiderer's career in Count Czernin's services is explored, as well as his position relative to other Czernin's officials and to officials of other noble families holding an analogous post. The second part is dedicated to agents in Count Czernin's services and their hierarchy. Subsequently, Schneiderer's position within this system is explored, based on regular messages he sent to his employer Franz Joseph Czernin.

The officials and agents are related to communication and information networks of the nobility. This topic is touched upon in the study only marginally, since uncovering communication ties of a baroque gentleman such as Czernin would require a study on its own and moreover, it would be necessary to make a comparison with available information concerning other noblemen of the Habsburg monarchy. Considering the current state of knowledge, it can be said that there was no single model according to which a given nobleman created his communication

and information network and its form to a large extent depended on the individual nobleman, his own ambitions, relations with other noblemen, the family tradition, and other current circumstances.

Translated by Daniela Reischlová

Miroslav L u k á ě

**K PROBLEMATIKE PATROCÍNÍÍ VYBRANÝCH
PROTESTANTSKÝCH KOSTOLOV HONTIANSKEHO
ARCIDIAKONÁTU VO SVETLE VIZITAČNÝCH
PROTOKOLOV ZO 17.-18. STOROČIA***

ABSTRACT

On the Issue of Church Dedications of Chosen Protestant Churches in the Hontian Archdeaconry in the Light of 17th and 18th Century Visitation Protocols

The author focusses on the issue of church dedications and their changes with respect to chosen sacral buildings of protestant congregations in the historical Hontian Archdeaconry (especially in the towns of Banská Štiavnica and Krupina and the villages of Cerovo and Dačov Lom) in the context of the research on 34 other locations of evangelical (Lutheran and Calvinist) churches and prayer rooms. In doing so, it has been found out that some originally catholic dedications together with the original furnishings have been preserved, although the churches in question have been in the possession of the Lutherans in some cases for more than a century, while the patrocinations of some sacral buildings have changed. It is the gradual development that is of importance here – the withdrawal from using patrocinations and from reverence for saints in Lutheran religious congregations (partly with changed furnishings), which occurred at a faster pace in the Calvinist congregations where the reverence for saints disappeared altogether. Prescribed religious holidays (*fešta decretalia*) were celebrated more frequently in the Lutheran environment than in the Calvinist one. Changes in the perception of the patrocinations are also evidenced in sources of secular provenience in towns, where the original catholic dedications were

---

* Štúdiá bola vypracovaná v rámci riešenia grantu VEGA 2/0020/19 „Renesančné vplyvy na novovekú spoločnosť vo vzťahu k Slovensku“ a v podobe prednášky bola súčasťou medzinárodnej doktorandskej konferencie „Tři staletí v srdci Evropy“, ktorú zorganizovala Katedra pomocných vied historických a archivnictva Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové v roku 2020.

replaced by new names. The presented study documents the gradual and differentiated demise of the reverence for saints, which was partly accompanied by changes in the furnishings of the congregations, changes of the patronage in several places and by the demise of the original patronage without introducing a new one in one case.

Keywords: church dedications – protestant churches – ecclesiastic history – the Hontian Archdeaconry – Upper Hungary – 16th to 18th centuries

Úvod

Patrocíniá predstavujú v kresťanskom prostredí venovanie (dedikáciu) sakrálnej stavby (kostola, kaplnky) konkrétnemu svätému alebo svätým, ktorí mali byť ochrancom stavby, ale tiež miestnej komunity financujúcej stavbu. Patrón mal byť mediátorom obyvateľov u Boha a ochraňovať jej obyvateľov v ich ceste do nebeského kráľovstva. Patróni sakrálnych stavieb boli zobrazovaní na oltároch či nástenných maľbách.¹⁾ Stali sa súčasťou aj ďalších reálií ako symboly, s ktorými sa ich pôvodcovia a držiteľia identifikovali (napríklad na pečatiach obecných či mestských komunít).²⁾

Problematika patrocínií v protestantských komunitách bola spracovaná minimálne, najmä ako okrajová záležitosť vo výskume uctievaní svätých v protestantskej kultúre európskych krajín, predovšetkým v nemeckojazyčnej historiografii³⁾

¹⁾ Podrobnejšie k patrocíniám: Michal SLIVKA, *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska (Res intrinsecus lectae)*, Martin 2013, s. 97–98. Pred tým aj ako štúdia: *Uctievanie svätých na Slovensku*, *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia* V, 2006, s. 91–93, Johann Baptist LEHNER, *Patrozinium*, *Lexikon für Theologie und Kirche* VIII, Freiburg in Breisgau 1963, s. 187–191. V Čechách sa systematicky venoval patrocíniám najmä Z. Boháč. Z množstva prác napríklad: Zdeněk BOHÁČ, *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*, in: Zdeňka Hledková – Jaroslav V. Polc (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344–1994*. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi, Praha 1994, s. 164–178.

²⁾ Jozef NOVÁK, *Cirkevné motívy na sfragistických pamiatkach – významný prameň nielen k cirkevným dejinám*, *Historické štúdie* 42, 2002, s. 165–171.

³⁾ Pieter VON MEERTENS, *Vorreformatrische Relikte in den reformatorischen Niederlanden*, in: Edith Ennen und Günter Wiegelmann (edd.), *Festschrift Matthias Zender*. Studien zu Volkskultur, Sprache und Landesgeschichte I, Bonn 1972, s. 395–411. V ďalšej štúdií: Peter Thaddäus LANG, *Visitationsakten*, in: Christian Keitel – Regina Keyler (edd.), *Serielle Quellen in südwestdeutschen Archiven*, Stuttgart 2005, s. 130–131 uvádza, že podľa výskumov tübingenského výskumného centra (pod vedením Ernsta Waltera Zeedena) skúmaných protestantských a katolíckych vizitačných protokolov z niekoľkých spolkových krajín iba v 4 % protestantských vizitácií sú uvedené patrocíniá kostolov, kaplniek alebo oltárov. Naproti tomu v katolíckych vizitáciách je to v 18 %. V porovnaní so slovenskými pomermi je táto situácia výrazne odlišná. Zo 16. storočia sa nezachovali evanjelické a katolícke vizitácie, v ktorých by sme tieto údaje našli. Podrobnejšie vizitačné protokoly z Hontu sú k dispozícii až zo 17. storo-

a v stredoeurópskom priestore aj v Čechách.⁴⁾ Viaceré analytické práce na Slovensku sú spracované najmä vo vzťahu protestantov k umeniu⁵⁾ a k vplyvu protestantov k patrocíniám je známa iba jedna štúdia publikovaná v roku 2020.⁶⁾ Práce venované patrocíniám na území Slovenska či Maďarska (Uhorska) sa nevenujú patrocíniám protestantských kostolov. Štúdiu k celoslovenským pomeroch musí predchádzať nevyhnutný regionálny výskum a podrobnejšia analýza patrocínií v jednotlivých lokalitách, napríklad aj v otázke ich zmien.

Historici predpokladajú, že zmeny patrocínií nastali pod vplyvom protestantizmu, prípadne rekatolizácie, čo sa následne odrazilo v prameňoch 17.-18. storočia.⁷⁾ Niektorí autori uvádzajú, že protestanti buď patrocíniá redukovali na tzv. soteriologické (kristologické), vzťahujúce sa na tajomstvá Svätej Trojice, alebo ich ignorovali, teda ich nepoužívali a tradícia patrocínií u nich zaniká.⁸⁾ Viaceré lexikóny patrocínií na Slovensku však napriek zrejmej snahe o úplnosť neuvádzajú patrocíniá evidované k protestantským sakrálnym stavbám a ani ich vývoj či zmeny.⁹⁾

čia. V katolíckych vizitáciách, ktoré som skúmal (Hontianska a Zvolenská stolica), sú takmer vždy uvedené zasvätenia kostolov a oltárov, v evanjelických iba výnimočne.

⁴⁾ Viaceré štúdie v zborníku: Pavel VLČEK, *Renesanční kostely*, in: Kateřina Horníčková - Michal Šroněk (edd.), *Umění české reformace (1380-1620)*, Praha 2010, s. 245-262 (uvedené patrocíniá niektorých protestantských kostolov, medzi nimi i kostol Najsvätejšej Trojice na Malej Strane z 2. desaťročia 17. storočia). Ďalšia štúdia v rovnakom zborníku: Petr HLAVÁČEK, *Otazníky nad luteránskou kulturou v předbělohorských Čechách*, in: K. Horníčková - M. Šroněk (edd.), *Umění české reformace*, s. 263-302, tu s. 271 (Kostol sv. Jakuba vo Svádo-ve). Viaceré luteránske renesančné stavby s uvedenými patrocíniami (sv. Jakuba Väčšieho, Panny Márie, Najsvätejšej Trojice, sv. Václava, sv. Jána Krstiteľa, Krista Spasiteľa (Salvátora) a Zmŕtvychvstania Ježiša Krista) uvádza: Jiří JUST, *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, in: Jiří Just - Zdeněk R. Nešpor - Ondřej Matějka et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha 2009, s. 114-118.

⁵⁾ Napríklad štúdia: Jozef MEDVECKÝ, *Slovo a obraz v protestantskom umení 17. storočia na Slovensku*, in: Kolektív autorov, *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*. Bratislava 2002, s. 145-190.

⁶⁾ Miroslav LUKÁČ, *K otázke vplyvu protestantizmu na kult svätcov sakrálnych stavieb na príklade dvoch susedných lokalít (v meste Krupina a obci Žibritov)*, *Kultúrne dejiny (supplementum)* 11, 2020, s. 210-227.

⁷⁾ Michal SLIVKA, *Historiografia spišskej historickej antropológie stredoveku. Reflektovanie stavu a perspektívy bádania*, *Kultúrne dejiny* 1, 2010, s. 44-100, tu s. 71: „...V našich príspevkoch sme sa pokúsili analyzovať istý okruh patrocínií (157), pričom treba mať na zreteli, že predovšetkým v reformaçnom období došlo k výraznej premene pôvodných dedikácií jednotlivých kostolov. A to predovšetkým na Spiši, ako nám to dokladajú vizitačné protokoly zo 17. a 18. storočia.“

⁸⁾ Ján HUDÁK, *Patrocíniá na Slovensku*, Bratislava 1984, s. 8-9, 16.

⁹⁾ Tamtiež, s. 480; Viliam JUDÁK - Štefan POLÁČIK, *Katalóg patrocínií na Slovensku*, Bratislava 2008, 476 s.

Prostredníctvom archívnych prameňov, najmä vizitačných protokolov zo 17. a 18. storočia, je možné získať aspoň čiastočné odpovede na otázky spojené s problematikou patrocínii vybraných sakrálnych protestantských stavieb v historickom Hontianskom arcidiakonáte¹⁰⁾ a to hlavne evanjelických augsburského vyznania (luteránskych),¹¹⁾ prípadne evanjelických helvétskeho vyznania (reformovaných, kalvínskych),¹²⁾ kostolov a modlitební, ktoré evidujú staré predreformačné patrocíniá a evidujú aj nové, od tých pôvodných odlišné. Región je zaujímavý pre skúmanú problematiku aj kvôli prelínaniu troch hlavných denominácií, ale aj kvôli exis-

¹⁰⁾ Hontiansky arcidiakonát sa ako cirkevný obvod formoval už od stredoveku (najneskôr začiatkom 12. storočia) na pôde Ostrihomského arcibiskupstva. Sčasti kopiroval hranice vyššej územnosprávnej jednotky – bývalého Hontianskeho komitátu, jedného z prvých na území Uhorska. Po oddelení viacerých komitátov a (po premene ich správy sa nazývali stolice) od veľkého Hontu (Zvolen, Liptov, Turiec) sa zmenili aj hranice Hontianskeho arcidiakonátu. Teda hranice cirkevného obvodu sa čiastočne prispôbobi hraniciam územno-správnej jednotky. V 14. storočí hontiansky arcidiakon spravoval územie veľkej Hontianskej stolice vrátane Malohontu a Liptova. Malý Hont bol enklávou medzi stolicami Zvolenskou, Novohradskou a Gemerskou a s veľkým Hontom nemal spoločné hranice. Veľký Hont (Hontianska stolica) hraničil na západe s Tekovskou stolicou, na severe so Zvolenskou stolicou, na východe s Novohradskou stolicou a na juhu so stolicami Ostrihomskou a Pilišskou. K hlavným mestským lokalitám Hontu patrili slobodné kráľovské banské mestá Banská Štiavnica, Banská Belá a Pukanec a menšie lokality – mestiečka: Bátovce, Bzovík, Drégelpalánk, Hokovce, Hontianske Nemce, Ipeľské Predmostie, Banská Hodruša, Nagybörsöny, Nagymaros, Vinica, Plachtince, Pastovce, Perovčany, Szadice, Sebechleby, Šahy, Vámosmikola a Vyškovce nad Ipľom. K Hontianskemu arcidiakonátu: Václav CHALOUPECKÝ, *Staré Slovensko*, Bratislava 1923, s. 209–210; Erich FÜGEDI, *Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei*, Studia slavica V, 1959, s. 363–400, tu s. 373–374, 379; Miloš MAREK, *Vicearcidiakoni a ich pôsobenie v administratívnej štruktúre katolíckej cirkvi na stredovekom Slovensku*, in: Diana Duchoňová – Vladimír Rábik a kol., *Prudentissimae domine nobis honorandae*, Trnava 2015, s. 81–82. K histórii Hontu Juraj ŽUDEL, *Stolice na Slovensku*, Martin 1984, s. 57–64.

¹¹⁾ V čase reformácie sa na pôde Hontianskej stolice a pôvodného Hontianskeho arcidiakonátu ešte pred rokom 1610 (Žilinská synoda, ktorá zriadila evanjelické biskupstvá a rozčlenila senioráty – kontuberniá do jednotlivých biskupstiev) sformovalo bratstvo (kontubernium, neskôr nazývané seniorát) hontianskych evanjelických kňazov. Toto kontubernium nepresahovalo hranice veľkého Hontu. Z jeho rámca sa vyčlenili nemecké banské mestá, ktorá sa organizovali samostatne – mimo Hontianskeho seniorátu. Ďalšie evanjelické a.v. zbory maďarské boli organizované v tzv. Matúšovej superintendencii, ktorá však zanikla k roku 1640 a tieto obce boli včlenené do Hontianskeho seniorátu. K histórii seniorátu: Miroslav LUKÁČ, *Hontiansky seniorát. Stručný náčrt dejín od vzniku po súčasnosť*, in: Miloš Klátik (ed.), *História seniorátov ECAV na Slovensku. Zborník prednášok v rámci projektu „Oslobodení Božou milosťou“ 500. výročie reformácie, Liptovský Mikuláš 2018*, s. 100–105.

¹²⁾ Kalvínske obce Hontu, ktoré sa formovali už od 16. storočia sa organizovali v rámci Drégelypalánskej superintencie. Okrem toho časť obcí z blízkosti západnej Hranice Hontu a Tekova tvorila súčasť Tekovskej (Levickej) superintencie, o ktorej sú údaje zo 16.–17. storočia.

tencii slobodných kráľovských miest a obcí rôzneho právneho postavenia (mestá, mestiečka, kuriálne obce). Ako pohraničný región v kontakte s osmanskou mocou mali miestni evanjelici na dlhšie obdobie právo ponechať si svoje chrámy napriek nariadeniam o odoberaní chrámov evanjelikom v ostatných (nepohraničných) častiach Uhorska. S ohľadom na nevyhnutnosť skúmania zmien zasvätení a skúmania možného vplyvu protestantizmu, je však nevyhnutné overenie informácie aj o stredovekom zasvätení skúmaných sakrálnych stavieb a o zariadení kostolov. Odpovede na otázky kto mal vplyv na zmenu patrocínii, či a ako sa zmenili, sa pokúsím demonštrovať na príkladoch vybraných sakrálnych stavieb Hontu. Za príklady vhodné na analýzu považujem niekoľko podobných typov sakrálnych stavieb, a to z hľadiska konfesie ich patróna: mestské kostoly, ktoré striedavo držali protestanti a katolíci (Banská Štiavnica, Krupina) a kostoly v obciach, ktoré od reformácie držali takmer bez prestávky protestanti (Cerovo, Dačov Lom). Pri analýze zmien patrocínii vybraných lokalít sledujem i súvislosti s ďalšími sakrálnymi stavbami v regióne Hont. V priebehu 16.-18. storočia boli kostoly striedavo v rukách katolíkov a protestantov s katolíckymi i protestantskými farármi (kňazmi, kazateľmi). Vybral som si protestantské kostoly a modlitebne priamo uvedené (a rozčlenené podľa denominácie) v katolíckych vizitačných protokoloch z rokov 1713¹³⁾ a 1730-1732.¹⁴⁾ Z tohto obdobia totiž protestantské vizitácie chýbajú. Okrem luteránskych si okrajovo všimám aj kalvínske kostoly a modlitebne v Honte. Pri práci využívam aj informácie o zariadení kostola, priame informácie o zasvätení sakrálnych stavieb aj o slávení sviatkov, a to podľa vizitácií katolíckych vizitátorov aj v protestantských zboroch.

Údaje k protestantským komunitám v Honte sa objavujú v katolíckych vizitačných protokoloch aj preto, lebo až do zriadenia samostatnej evanjelickej cirkevnej organizácie (biskupstvá v roku 1610 na Žilinskej synode), boli vizitované výlučne katolíckymi hierarchami. V Honte ostrihomský arcibiskup poveril vizitovaním hontianskeho arcidiacona. Tieto právomoci a nároky katolíckej hierarchie podporovala aj katolícka panovnícka dynastia Habsburgovcov, nariadenia snemu a samozrejme už od najstarších čias pápežská kúria a aj nariadenia napríklad tridentského koncilu a miestnych katolíckych synod, a to aj po roku 1610.¹⁵⁾ Panovnícky dvor sa snažil i s ohľadom na svoje vlastné vrchnostenské právo rozhodovať v pod-

¹³⁾ Primasi Levéltár Esztergom (ďalej PL Esztergom), *Visitatio canonica* (ďalej VC), sign. Lib. 15a, *Visitatio Ecclesiarum Hontensis et Lyptoviensis Comitatum de Anno 1713*, (ďalej Vizitácia Hont 1713).

¹⁴⁾ PL Esztergom, VC, sign. Lib. 19, *Visitatio Ecclesiarum et Parochiarum in Comitatus Nagy et Kiss Honthensis, nec non Lyptoviensi et in primis quidem duobus etiam acatholicarum. Sub Archiepiscopo Emerico Eszterhazy ab Anno 1730 /1730-1732/* (ďalej Vizitácia Hont 1730-1732).

¹⁵⁾ Ákos TIMON, *A visitatio canonica a magyar egyházjogban*, Budapest 1884, s. 6-21.

riadených slobodných kráľovských mestách o návrate pôvodných katolíckych kostolov (v tom čase v protestantských rukách) do správy katolíckych kňazov. Takýchto nariadení bolo viacero – najmä od 60. rokov 17. storočia. Proti tomu sa prirodzene stavali miestni protestantskí patróni – mešťania, šľachta a rovnako vodcovia protihabsburských povstaní (najmä Imrich Thököly v rokoch 1678–1686 a František II. Rákoczi 1703–1711). Rovnako aj artikuly uhorského snemu zo Šopronu z roku 1681 nariaďovali vrátiť časť evanjelikom zhabaných kostolov do rúk evanjelikov, čo sa však zrealizovalo iba čiastočne.¹⁶⁾ Tieto zmeny a protichodné vplyvy sa prejavili nielen vo viacnásobnej zmene držiteľov správy jednotlivých kostolov, ale aj v tom, že informácie o ich správcoch, zariadení, slávení sviatkov sa nachádzajú vo vizitáciách protestantských aj katolíckych (tam aj informácie o patrocíniách) vizitátorov.

Mesto Krupina v sledovanom období nepatrilo do evanjelického Hontianskeho seniorátu (bola doň včlenená až v 20. storočí), ani katolíckeho Hontianskeho arcidiakonátu a nie je ani v zozname protestantských kostolov vizitácií z rokov 1713 a 1730–1732. Bola však v 17.–20. storočí súčasťou Zvolenského seniorátu a zároveň Zvolenského arcidiakonátu. S prestávkami bola spolu s Banskou Štiavnicou súčasťou Banskomeštského seniorátu, pričom Banská Štiavnica sa do Hontianskeho bratstva včlenila v 18. a Krupina až v 20. storočí. Obe lokality však boli historicky, kultúrne i politicky začlenené do diania v Hontianskej stolici a sú vhodným porovnávacím príkladom slobodných kráľovských miest v Honte.

Pramene dôležité pre skúmanie problematiky

Ako základný prameň pre posudzovanie – a prípadne aj evidenciu – zmien patrocínií, sa javia najmä vizitačné protokoly. Hoci jestvujú vizitácie protestantskej proveniencie historickej Banskej superintendencie (v jej rámci i Hontianskeho seniorátu) z rokov 1613–1647¹⁷⁾ a z rokov 1741–1745,¹⁸⁾ vôbec netangujú zasvätenia kos-

¹⁶⁾ Daniel VESELÝ, *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, Liptovský Mikuláš 2004, s. 189–190.

¹⁷⁾ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), Slovenský národný archív (ďalej SNA), Rod Zai (Zay) – Bučiansky archív, Protocoll Visitationis Montanae 1613–1647 (ďalej Kanonická vizitácia banských miest z rokov 1613–1647).

¹⁸⁾ Evangélikus Országos Levéltár Budapest (ďalej EOL Budapest), Canonica Visitatio (ďalej VC), Banský dištrikt: Protocollum visitatorium districtus montani in quo Acta visitationis Ecclesiarum Augustano-Evangelicarum in Inclytis Co(mi)t(a)tibus Zoliensis, Barsiensis, Nagy-Hontensi, Neogradiensis, Pesthiensi, Bekesiensi existentium 1741–1745, 1789, I. N. I. III. Visitationes Ecclesiasticae S. R. et Excellentissimi D(omi)ni Samuelis Hruscovitz Districtus Montani Superintendentis Tertii. Visitationes Ecclesiarum in Comitatu Nagy-Hontensis exis-

tolov, čo však neznamená, že ich nepoužívali. Údaje o zasväteniach kostolov v Honte sa tam nenachádzajú,¹⁹⁾ ale sú v nich zachytené podrobnosti o zariadení kostolov (kalichy, prikrývky a pod.), nie však popis oltárov. Je preto nevyhnutné pracovať s katolíckymi vizitáciami, ktoré sú k dispozícii iba od konca 17. storočia. Najstarší vizitačný protokol Hontu z roku 1692 zaznamenáva katolícke i evanjelické farnosti a cirkevné zbory a zároveň eviduje i patrociniá.²⁰⁾ Podobné informácie obsahujú i nasledujúce vizitácie z rokov 1697,²¹⁾ 1713²²⁾ a 1730–1732.²³⁾ Je otázne, či vizitátor eviduje zasvätenia sakrálnych stavieb podľa staršieho súpisu (starších vizitácií) alebo podľa zariadenia kostola, pretože v časti evidovaných kostolov sa zachovalo aj pôvodné, ešte predreformačné (katolícke), vybavenie kostolov. Kalvínske kostoly v Honte boli radikálne upravené a zariadenie bolo podľa vizitácií veľmi strohé, pričom stratili aj pôvodné patrocínium. Okrem vizitácií porovnávam informácie i podľa mimocirkevných prameňov – najmä archívnych dokumentov magistrátov miest Banská Štiavnica a Krupina.

Patrociniá protestantských kostolov

Niektorí autori nepredpokladajú veľmi výrazné zmeny v mentalite protestantov oproti katolíkom, ktoré nastali až výrazne neskôr od nástupu reformácie.²⁴⁾ Čiastočné zmeny vo vzťahu k úcte svätým sa však prejavili v ignorovaní zasvätení, čo sa prejavilo v neevidovaní zasvätení v prameňoch úradnej povahy (svetského charakteru) a aj vo vizitačných protokoloch cirkevnej proveniencie. Zmenilo sa určité myslenie ľudí vo vnímaní potreby evidovať zasvätenie sakrálnych stavieb, pretože dovtedy v prameňoch uvádzané patrociniá sa postupne zmenili alebo vytratili – už existuje iba „*templum*“ a „*Kirche*“ alebo „*Peter*“. Vo vzťahu k desakralizácii svätých

---

tentium. Anno D(omi)ni MDCCXLV peractae (ďalej Vizitácia Banského dištriktu: Hont 1745), vizitácia Cerova na s. 61–65.

¹⁹⁾ Iba jedenkrát – v prípade obce Dačov Lom (sv. Mikuláš biskup k roku 1516) je uvedený svätec preto, lebo vizitátor cituje staršiu listinu pred reformačného obdobia. Konkrétny svätec je aktuálne uvedený v susednom Zvolenskom senioráte v obci Čerín (sv. Martin v evanjelickej vizitácii z roku 1613: „*Registrum proventum Ecclesiae parochialis Sancti Martini sitae in pago Czerini*“).

²⁰⁾ Eötvös Loránd Tudomány Egyetem – Egyetemi Könyvtár Budapest (ďalej ELTE EK), Collectio Hevenessiana (ďalej CH), Visitatio Ecclesiarum archidiaconatus Hontensis, 1692 (ďalej Vizitácia Hont 1692).

²¹⁾ PL Esztergom, VC, sign. Lib. 11, Visitatio Ecclesiarum et Parochiarum in Comitatus Hontensi et Liptoviensi Anno 1697, (ďalej Vizitácia Hont 1697).

²²⁾ PL Esztergom, VC, Vizitácia Hont 1713.

²³⁾ PL Esztergom, VC, Vizitácia Hont 1730–1732.

²⁴⁾ Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj – problémy – úkoly*, Praha 2002, s. 63.

(okrem Najsvätejšej Trojice a v tomto rámci aj Ježiša Krista) ako to sledujeme u luteránov, je to pochopiteľné. Takýto odklon od vnímania patrocínií sakrálnych staveb dokumentujú i pramene vzťahujúce sa na mestá Krupina, Banská Štiavnica či Pukanec. Bolo ale vnímanie luteránskych mešťanov úplne iné ako katolíkov vo vzťahu k zobrazeniam svätých? Vo väčšine mestských kostolov Hontu sa obrazy a sochy existujúce od stredoveku zachovali, o čom rozhodovali zväčša členovia mestských rád a svetskí patróni kostolov.²⁵⁾ Nik ich nespálil, ani nevyhodil, hoci na to mali mešťania farských kostolov právomoc. Hoci sa postupne prestala sláviť väčšina sviatkov svätých, sochy svätých v týchto kostoloch ostali. Otázkou ostáva, ako ich vnímali krupinskí, štiavnickí, pukanskí či aj ostatní členovia cirkevných zborov v Honte. Je zrejmé, že samotní obyvatelia miest či obcí si uvedomovali, že oni sami alebo ich predkovia boli fundátormi týchto sôch. Boli postavené z náboženských, politických či spoločenských príčin a rovnako ich zachovanie mohlo mať podobné príčiny. Vzhľadom na nedostatok prameňov o ich myslení možno o ich pohnútkach iba špekulovať.²⁶⁾ Na Slovensku bol pohľad na zachovanie pôvodne katolíckych sôch svätcov diferencovaný. Luteráni sa v priebehu 16. storočia postavili za ich zachovanie a aj polemickými spismi bojovali proti zástancom ich ničenia – kalvínom, alebo kryptokalvínom.²⁷⁾

Prax vnímania svätých sa pohybovala medzi dvomi extrémami – úplným ignorovaním a ničením sôch svätých v kalvínskych a iných prísnych spoločenstvách, a ich uctievaním, ktoré bolo typické pre katolícke obce. Rozvoľnený vzťah ku kultu svätcov u nás možno vyvodiť i z vývoja v Nemecku a iných krajinách zasiahnutých duchom protestantizmu. Odmietavý názor na uctievanie svätých, vrátane ich ostatkov, až po názor, že ide o idolatriu (modloslužobníctvo), zaznievali v luteránskych obciach a ešte viac v kalvínskych zboroch.²⁸⁾ Luteráni v kritike nadmernej úcty k svätým a povrchnosti náboženského života cirkevných predstaviteľov boli v čiastočnej zhode i s myšlienkami niektorých katolíckych reformátorov (Erazmus

²⁵⁾ O tejto problematike naposledy publikoval Ivan RUSINA, *Spor o obrazy*, in: Ivan Rusina et al., *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Dejiny slovenského výtvarného umenia*, Bratislava 2009, s. 71–79, tu s. 74–75.

²⁶⁾ O tejto téme na konferencii *Kult v dejinách* zorganizovanej na Katolíckej univerzite v Ružomberku v novembri 2019 referoval a jej čiastkové výsledky publikoval M. Lukáč v príspevku: *K otázke vplyvu*, s. 210–227.

²⁷⁾ Vendelín JANKOVIČ, *K otázke zachovania stredovekých výtvarných pamiatok na Spiši a v Šariši v 16. storočí*, *Památková péče* 25, 1965, č. 2, s. 34–38.

²⁸⁾ Prehľadne o vývoji o zobrazovaní Boha a svätých a o ikonoklastických sporoch: Helmut FELD, *Der Ikonoklasmus des Westens*, Leiden – New York – København – Köln 1990, s. 118–136 (reformátori Andreas Karlstadt, Ludwig Hätzer, Martin Luther, Ulrich Zwingli, Martin Bucer a Ján Kalvín). O vzťahu k svätým v českých krajinách najnovšie: Ota HALAMA, *Otázka svätých v české reformaci. Její proměny od doby Karla IV. do doby České konfese*, Brno 2002, s. 29 an.

Rotterdamský).²⁹⁾ Z tejto kritiky vyplynulo aj odklonenie sa od tradičnej zbožnosti a úcty k svätým, neúčast' v rôznych oltárnych bratstvách, či dokonca ich rušenie. Lutherove³⁰⁾ i Kalvínove³¹⁾ myšlienky jasne zdôrazňovali význam textu Biblie a odmietali prehnanú úctu k svätým, Kalvín navyše odmietol aj ich zobrazovanie. Preto niektorí reformátori, kňazi i šľachta z toho vyvodzovali oslobodenie sa od dovtedajšej liturgickej praxe. V niektorých protestantských kostoloch však ostali staré a vytvárali sa aj nové oltáre (napríklad písané oltáre – akési maľované Biblie),³²⁾ v niektorých kostoloch boli dokonca aj reformátori spolu s donátormi zobrazení na oltároch (Martin Luther a iní).³³⁾ Rôzne postoje protestantských cirkví od úplného ničenia zariadení až po zachovanie a tvorbu nových (najrôznejších) oltárov, či dokonca organizovania púti (Veitsbronn v Nemecku)³⁴⁾ do protestantských kostolov, dokumentuje situácia v západných i stredoeurópskych krajinách.³⁵⁾

Priama zmienka o úcte k svätým hodnoverne doložených Písmom v evanjelicom prostredí Slovenska (Uhorska) sa objavuje v prvých vyznaniach viery z roku 1549 (Confessio Pentapolitana a Confessio Scepusiana z roku 1569). Je v nich vyjadrená zdržanlivá úcta k svätým, ktorá odporuje prvému a druhému prikázaniu.³⁶⁾ V bankských mestách sa to prejavilo i v osvedčeniach z roku 1558 a hlavnom vyznaní bankských miest (Confessio montana) z roku 1559, ktoré skoncipoval banskoš-

²⁹⁾ Imrich NAGY, „*Sanctae Socrates ora pro nobis*“ alebo inštitút svätca v diele Erazma Rotterdamského, in: Rastislav Kožiak – Jaroslav Nemeš (edd.), *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*, Bratislava 2006, s. 427–440. Autor analyzuje viaceré Erazmove diela, v ktorých sa venuje problematike prehnanej formálnosti i úcte k svätým (Rukoväť kresťanského rytiera, Chvála, Zbožný rozhovor, Capnionova apoteóza a Púť).

³⁰⁾ Lutherove myšlienky publikované napríklad: Ján MICHALCO (ed.), *Dr. Martin Luther. Výber zo Spisov*, Bratislava – Liptovský Mikuláš 1990, najmä s. 21–32 (O slobode kresťanstva).

³¹⁾ Ján KALVÍN, *Institute. Učení kresťanského náboženství*, Praha 1951, najmä s. 28–31 vo výklade Desatora (o zákaze zobrazovať svätých a Boha).

³²⁾ Dietrich DIEDERICH-GOTTSCHALG, *Die protestantische Schriftaltäre des 16. und 17. Jahrhunderts in Nordwestdeutschland*, Regensburg 2005, s. 12 an. Pozri najmä prepisy nápisov v katalógu oltárov na s. 43–306 a fotografie oltárov na s. 357–415.

³³⁾ Martin Luther na oltári vo Weimare a iní donátori. Publikovala napríklad Susanne WEGMANN, *Der sichtbare Glaube. Das Bild in den lutherischen Kirchen des 16. Jahrhunderts*, Tübingen 2016, najmä s. 202–207 a fotografie oltárov na s. 250–314.

³⁴⁾ Evanjelický farský kostol vo Veitsbronne medzi Norimbergom a Frankfurtom sa stal cieľom kresťanských pútnikov. O tom: Gertrud VON FRAUENKNECHT, *Die evangelische Pfarrkirche Veitsbronn als Ziel einer Wallfahrt*, in: Edith Ennen und Günter Wiegelmann (edd.), *Festschrift Matthias Zender. Studien zu Volkskultur, Sprache und Landesgeschichte I*, Bonn 1972, s. 384–385.

³⁵⁾ Podrobne M. LUKÁČ, *K otázke vplyvu*, s. 210–227.

³⁶⁾ Peter KÓNYA – Zoltán CSEPREGI (edd.), *Tri Lutherské vyznania viery z Uhorska. Három Lutheri hitvallás Magyarországon. Drei Lutherische Glaubensbekenntnisse aus Ungarn*, Prešov 2013, s. 42 (porovnanie troch luteránskych vyznaní).

tiavnický mestský farár Ulrich Cubicularius.³⁷⁾ Protestanti odmietali však zbytočné orodovanie u svätých, zdôrazňovali úctu samotnému Kristovi.³⁸⁾ Zároveň uviedli v pripojenom bohoslužobnom poriadku aj zoznam sviatkov, ktoré sa v banských mestách pripomínali (slávili).³⁹⁾ V texte jeho autor pri sviatkoch vynechal adjektívum „svätý“. Podobne aj tzv. Muránske artikuly z roku 1585 pripomínajú evanjelikmi slávených 34 sviatkov, medzi nimi aj sviatkov mimobiblických svätých (sv. Katarína, sv. Martin a iných) alebo svätcov – patrónov kostolov pripomínaných na hody,⁴⁰⁾ ktorých do martyrológia zaradila rímskokatolícka cirkev. V týchto článkoch je však adjektívum „svätý“ pri jednotlivých svätcoch zachované. Dokonca aj novo schválené zákony Zvolenského bratstva evanjelických augsburského vyznania cirkevných zborov (Zvolenský seniorát), ktorý susedil s Hontianskym bratstvom (seniorátom), zaznamenávajú svätenie 12 sviatkov, schválených seniorátom v roku 1632 (znova bez adjektíva „svätý“), pričom len o pol storočia skôr ich vo zvolenskej kontuberniálnej zápisnici z rokov 1597–1599 evidovali 41. V porovnaní s katolíckym liturgickým kalendárom z obdobia konca stredoveku (viac ako 250 sviatkov),⁴¹⁾ ich počet evidovaný v dobových prameňoch protestantov výrazne klesol. Po tridentskom koncile boli sviatky redukované na 188, no postupne sa znovu ich počet zvyšoval.⁴²⁾ Počet sviatkov pripomínaných evanjelikmi oproti katolíckym sviatkom bol teda menej ako 20 %. Z toho vyplýva, že evanjelické spoločenstvá pôvodný počet katolíckych sviatkov výrazne zredukovali, no nevzdali sa všetkých. Pripomínané sviatky, ktoré v evanjelických spoločenstvách ostali, sa však zhodovali so sviatkami katolíckej liturgickej praxe.⁴³⁾ Podľa údajov Jána Slávika, luteránskeho farára v Dobrej Nive a historika regionálnych dejín evanjelickej cirkvi, ich evan-

³⁷⁾ János BREZNYIK, *A Selmeczbányai ágost. Hitv. Evang. Egyház és lyceum története. Első füzet. A XVI-ik századbéli események*, Selmeczbánya 1883, s. 137–142, 156. Cubicularius odpovedal na výzvu hontianskeho katolíckeho arcidiakona Jána Derečkaya, a potom arcibiskupa Mikuláša Oláha, ktorý vyzýval na nasledovanie, úctu a vyzývanie svätých. O tom: Pavol KRIŽKO, *Dejiny banskomeštského seniorátu*, Liptovský Sv. Mikuláš 1948, s. 23–40.

³⁸⁾ D. VESELÝ, *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 107.

³⁹⁾ P. KRIŽKO, *Dejiny banskomeštského*, s. 51 (18 uvedených sviatkov aj všeobecne uvedené: všetky apoštolské sviatky).

⁴⁰⁾ Branislav VARSÍK, *Muránske artikule z roku 1585*, Bratislava – časopis Učené spoločnosti Šaňárikovy 3, 1929, s. 132–133.

⁴¹⁾ Polycarpus RADÓ, *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Budapest 1973, s. 77 an. Na s. 164–176: Missale Strigoniense Ecclesiae Posoniense, ktorý je datovaný do 15. storočia. V kalendáriu je viac ako 255 evidovaných sviatkov. Podobne aj v ostatných porovnateľných liturgických knihách.

⁴²⁾ Vera SCHAUER – Hans Joachim SCHINDLER, *Rok se svatými*, Praha 1994, s. XIV.

⁴³⁾ Ján SLÁVIK, *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*, Banská Štiavnica 1923, s. 49. Sviatky vymenované v treťom záhlaví článkov.

jelici prísne dodržiavali až do 18. storočia a sami ich dodržiavanie kontrolovali.⁴⁴⁾ Preto je nutné predpokladať minimálne existenciu úcty k svätým, hoci aj v prípadoch väčšiny svätcov bez uvedenia slova „svätý“. Preto odpadá otázka, či sú tieto vyznania viery a doložená deklarovaná úcta k svätým iba formálnou odpoveďou na rekatolizačný tlak v 16.-17. storočí, alebo sú deklarovaným vyjadrením úcty evanjelikov k svätým. O istej úcte k svätým možno svedčí aj zachované zariadenie v niektorých protestantských (luteránskych) kostoloch na Slovensku (i v Honte), vrátane mariánskych sôch. Na druhej strane o opaku svedčia údaje o zničených oltároch najmä v menších kostoloch, kde zrejme výzdoba nebola taká monumentálna ako v mestských kostoloch a jestvoval dôvod pre ich zničenie. Absencia pôvodných stredovekých oltárov v menších a nechránených lokalitách (okrem kalvínskych stavieb) však môže ísť na vrub turecko-uhorských bojov v nárazníkovom pásme na juhu Slovenska (i v Honte), kde sa pravidelne vyskytovali nájazdy tureckých (osmanských) posádok obsadených pevností a hradov (Drégeľ, Novohrad, Vacov), pri ktorých možno predpokladať poškodenie kostolov aj ich vybavenia.

Je potrebné poznamenať, že v kalvínskych protestantských kostoloch sa stretáme s jednoznačnou odpoveďou na katolicizmom reprezentované zariadenie sakrálnych stavieb. V prípade, že kalvíni získali staré katolícke kostoly, ich zariadenie bolo odstránené alebo vymenené, a to podľa nariadení viacerých synod – najmä z roku 1554, uskutočnenej v Sattmári a aj neskoršej z roku 1567, zvolanej do Debrecína.⁴⁵⁾ Na nej bolo schválené tzv. druhé kalvínske vyznanie prevzaté zo Švajčiarska a predložené debrecínskym kalvínskym biskupom Petrom Meliom.⁴⁶⁾ Vôbec prvé vyznanie bolo spracované a predstavené Petrom Meliom pre vojakov jágerskej pevnosti ešte v roku 1562 pod názvom *Confessio Catholica*.⁴⁷⁾ Spolu s tzv. Heidelberským katechizmom sa stali základom kalvínskeho učenia aj v Uhorsku. V nich bolo odmietnuté zobrazovanie svätých, ako aj ich uctievanie, vrátane odmietania svätien a sviatkov svätých.⁴⁸⁾ To sa nezmenilo ani v mladšom období a aj v sused-

⁴⁴⁾ Ján SLÁVIK, *Dejiny dobronívkej evanj. cirkve, niektoré dávnejšie deje kráľ. výsadného mestečka Dobronívej a okolia*, Ružomberok 1898, s. 105–106.

⁴⁵⁾ Platí to takmer o všetkých kalvíni prevzatých kostoloch. Výnimočne boli zachované (najčastejšie zabielením) a dokumentované (po neskoršom odkrytí) stredoveké nástenné maľby. Prehľadne k tomu o kostoloch z územia dnešného Maďarska: Balázs DERCSÉNYI – Gábor HEGYI – Ernő MAROSI – Béla TAKÁCS, *Reformierte Kirchen in Ungarn*, Budapest 1992, s. XII–XIII (synody zo 16.-17. storočia), vyobrazenia zariadení kostolov na s. 2–165 a stručné historické a umelecké popisy kostolov na s. 167–182.

⁴⁶⁾ Ján JANOVČÍK, *Vyznania viery*, Komárno 2015, s. 92.

⁴⁷⁾ Peter KÓNYA a kol., *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*, sine loco 2014, s. 232.

⁴⁸⁾ J. JANOVČÍK, *Vyznania viery*, s. 99, 100, 134–136 (články IV, V a XXIV 2. kalvínskeho vyznania).

ných lokalitách to dokumentujú vizitačné protokoly kalvinských kostolov. Protestantský vizitátor neuviedol žiadne zasvätenia kostolov.⁴⁹⁾

Porady a diskusie o uctievaní obrazov a sôch sa uskutočnili aj u nás, dokonca sa stali predmetom korešpondencie medzi luteránskymi kazateľmi a autoritami tej doby (Filip Melanchthon). Rezultáty porád a aj luteránske osobnosti odporučili zachovať sochy a obrazy a v prípade záujmu zaklincovať oltáre. Mali sa však ponechať na svojich miestach a o konkrétnych krokoch mali rozhodnúť mestské rady a svetskí patróni.⁵⁰⁾ Snaha riešiť otázky spojené so zachovaním oltárov so sochami svätých je dokumentovaná i v Banskej Štiavnici, na čo poukazujem nižšie.

Aj vzhľadom na vyššie uvedené vyvstáva otázka, aký vplyv mal protestantizmus na zachovanie pôvodného zariadenia kostola a na udržanie povedomia o zasvätení kostolov, či prípadne na ich zmeny? S tým je spojená otázka, ako zistiť pôvodné zasvätenia vrátane ich zmien? V tomto smere je potrebné zistiť zasvätenie kostola pred nástupom reformácie vrátane zariadenia kostola, ale aj počas zmenenej držby denominácie a po skončení rekatolizácie.

Patrociniá vybraných protestantských kostolov v Honte

Slobodné kráľovské a banské mesto Banská Štiavnica a jeho mešťania postavili v meste niekoľko sakrálnych stavieb, z nich niektoré po prechode štiavnických mešťanov na luteranizmus prevzali do správy evanjelickí kazatelia. Pred reformáciou v meste jestvoval katolícky farský Kostol Blahoslavenej Panny Márie (neskôr premenený na protitureckú pevnosť), ďalej dominikánsky kláštorňý Kostol sv. Mikuláša – oba z 13. storočia, potom farský Kostol sv. Kataríny z roku 1491 (vysvätený v roku 1500), ktorý sa v roku 1555 stal hlavným mestským kostolom a od roku 1580 bol využívaný evanjelikmi, pričom od roku 1658 bol nazývaný ako Slovenský kostol, pretože sa v ňom v nedeľu a vo sviatok kázalo po slovensky. Uprostred týždňa ho využívali Nemci a Slováci v tom čase využívali Kaplnku

⁴⁹⁾ V Drégelypalánskej reformovanej superintendencii: József KOCSZÓ, *A helvét hitvallás Palóc-földön. Fejezetek a Drégelypalánki Református Egyházmegye történetéből 1617-1952*, sine loco 2017, s. 100–103 (vizitácia zboru Peröcsény). V susednej Komárňanskej reformovanej superintendencii: László KONCSOL (ed.), *Egyházlátogatások és közgyűlések. A Komáromi Református Egyházmegye Canonica Visitatioi és közgyűlései (1833-1838). (Csallóközi Kiskönyvtár)*, Pozsony, 2009, s. 9 an.

⁵⁰⁾ I. RUSINA, *Spor o obrazy*, s. 74–75. V práci publikované niektoré evanjelické oltáre: Thurzov oltár v Necpaloch – kat. č. 205 a popis na s. 843–845, oltár Narodenia v Hrachove – kat. č. 209 a popis na s. 849, oltár Narodenia v Štítniku – kat. č. 210 a popis na s. 850, oltár v Púchove – kat. č. 212 – popis na s. 851–853.

sv. Anny, pričom etnické rozdelenie celkom nekopirovalo sociálne vrstvy.⁵¹⁾ V roku 1672 sa vrátil katolíkom, podobne ako i ostatné kostoly.⁵²⁾ Ďalší bol Kostol Panny Márie Snežnej z roku 1521, potom Kostol sv. Vavrinca a sv. Alžbety, spojený s mestským špitálom, a napokon Kaplnka sv. Anny zo začiatku 16. storočia, spojená s budovou radnice.⁵³⁾ Ďalšie kostoly boli v štiavnických filiách a v lokalitách, ktorých patrónom bolo mesto Banská Štiavnica.⁵⁴⁾ Okrem nich sú v prameňoch zaznamenané ďalšie sakrálne stavby – Kaplnka sv. Kataríny spomínaná v roku 1444,⁵⁵⁾ alebo archeologickým výskumom doložená gotická kaplnka na Glanzenbergu neznámeho patrocínia, nálezmi datovaná do 14. storočia.⁵⁶⁾ Tie však ponechávam mimo skúmania tejto problematiky. Pozornosť budem venovať najmä hlavnému kostolu, ktorý sa nachádzal v centre vlastného mesta. Po premene na protitureckú pevnosť zanikol pôvodný hlavný farský Kostol Blahoslavenej Panny Márie, z ktorého sa stratili aj gotické oltáre. Jeho funkciu prevzal nový (pôvodne dominikánsky) Kostol sv. Mikuláša, pretože dominikáni z Banskej Štiavnice v roku 1536 odišli. Kláštor a kostol prevzalo mesto a do areálu kláštora bol premiestnený i špitál. V rokoch 1575–1669 bol používaný ako jeden z evanjelických kostolov⁵⁷⁾ a dekrétom

⁵¹⁾ Mária PÖTZL-MALÍKOVÁ, *Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici a jeho význam pre podobu a rozvoj barokového umenia v meste (roky 1649–1771)*, *Ars* 39, 2006, č. 2, s. 39. Podľa Historie domus z rokov 1649–1771 domu jezuitov v Banskej Štiavnici uložené v Univerzitnej knižnici Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti.

⁵²⁾ Jozef VOZÁR – Jozef GINDL, *Banská Štiavnica. Sprievodca po stavebných, umeleckých a technických pamiatkach*, Banská Bystrica 1968, s. 40. Katolíkom sa v roku 1672 vrátili aj Kostoly sv. Kataríny, Panny Márie Snežnej, Kaplnka sv. Anny a kostoly v Banskej Hodruši a vo Vyhniciach. Informáciu s citáciou prameňa uvádza: M. PÖTZL-MALÍKOVÁ, *Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej*, s. 142, pozn. č. 69.

⁵³⁾ Informácie o kostoloch a oltároch podľa testamentu a odpustkových búl publikoval: Miklós MOJZER, *A festőhagyatéka, ahogyan ma látjuk*, in: Arpád Mikó – György Poszler (ed.), „Magnificat anima mea Dominum“. M S mester vizitáció-képe és egykori selmezbányai főoltára, Budapest 1997, s. 23–24.

⁵⁴⁾ Marián LICHNER a kol., *Banská Štiavnica: Svedectvo času*. Banská Bystrica 2002, s. 154–155, 158 (Banská Belá), 160 (Hodruša, Štiavnické Bane). Patronát Banskoštiavničanov bol realizovaný aj v Štefultove a Teplej. András HEGEDŰS – Krisztina TÓTH, *Esztergom Egyházmegye II. L-Z. Egyházlátogatási jegyzőkönyvei 9*, Esztergom 2000, s. 172 –173 (B. Štiavnica, Štefultov), s. 235 (Teplá v Tekovskej župe).

⁵⁵⁾ Štefan ORIŠKO, *Architektúra*, in: Katarína Vošková (ed.), *Kostol sv. Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskoréj gotiky na Slovensku*, Banská Štiavnica 2017, s. 56–58.

⁵⁶⁾ Jozef LABUDA, *Výskum hradnej kaplnky v lokalite Staré mesto v Banskej Štiavnici*, *Archaeologia historica* 38, 2013, s. 455–462.

⁵⁷⁾ J. VOZÁR – J. GINDL, *Banská Štiavnica*, s. 123–124 (uvádzajú roky 1575–1669). Podľa štúdie M. PÖTZL-MALÍKOVEJ, *Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej*, s. 141, kostol bol vrátený katolíkom už v roku 1668.

cisára Leopolda I. z 23. novembra 1668 bol vrátený katolikom, čo sa podarilo realizovať až v ďalšom roku.⁵⁸⁾

Mesto Banská Štiavnica už v prvých desaťročiach 16. storočia riešilo problematiku kultu svätcov a zachovania oltárov. Miestnemu farárovi Wolfgangovi Ampferovi v roku 1550 napísal list Filip Melanchthon, v ktorom schvaľuje jeho rozhodnutie, že nemení nič na obradoch, ktoré vykonával duchovný pastier pred ním, lebo „čas-té zmeny v obradoch vedú len do zmätku zbožnosť ľudu.“⁵⁹⁾ Podobne v ostatných hontianskych a blízkych slobodných kráľovských mestách (Banská Štiavnica, Banská Belá, Krupina, Pukanec⁶⁰⁾) sa stali mestské rady rozhodujúcim prvkom pri kontrole miestnych cirkevných spoločenstiev. Mešťania rozhodovali od stredoveku na základe patronátneho práva, udeleného v privilégiách uhorských kráľov.⁶¹⁾ Rozhodli väčšinou o zachovaní pôvodného stredovekého zariadenia, ktoré sa sčasti zachovalo dodnes, prípadne sa týmito otázkami ani nezaoberali, a to vzhľadom na vážnejšie ekonomické a vojenské problémy (vojna s Osmanskou ríšou).

V prameňoch banskoštiavnickej mestskej kancelárie, ktoré sa týkajú cirkevných stavieb a ich opráv od 16. do 17. storočia, sa pôvodné zasvätenie kostolov ignorujú.⁶²⁾ Kostoly nazývajú Horný alebo Slovenský (pôvodne sv. Kataríny) alebo Dolný kostol⁶³⁾ (pôvodne sv. Mikuláša), prípadne kostol pri cintoríne či Frauenberský kostol (pôvodne Panny Márie Snežnej). Pôvodne špitálsky Kostol sv. Alžbety a sv. Vavrinca bol premenený na vstupnú bránu, ktorá sa stala súčasťou systému protitureckého opevnenia mesta. Získala nové pomenovanie tzv. Svätoantonská (tiež Krupinská alebo Budinska) brána a náboženská funkcia stavby celkom zanikla.⁶⁴⁾

⁵⁸⁾ Na podnet jezuitov i s podporou ostrihomského arcibiskupa Juraja Lippaja. O tom: M. PÖTZL-MALÍKOVÁ, *Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej*, s. 141.

⁵⁹⁾ I. RUSINA, *Spor o obrazy*, s. 74. Latinský list publikoval aj Jan Jiří SCHMIDT, *Historia cirkve ewanjelickej podle Augspurského wyznání w Uhrích všeobecně, obzvláště pak: Welkohontského ew. a. w. Senioratu a jednotlivých jeho církví, od Reformácie až po nejnovší časy*, Pesst 1868, s. 233.

⁶⁰⁾ Okrem väčšiny slobodných kráľovských miest, sa zariadenie kostolov preukázateľne zachovalo počas reformácie aj v niektorých mestečkách (Bátovce). Doklady publikoval: Kornél DI-VALD, *Magyarország csücsíveskori szárnyasoltárjai*, Budapest 1911, s. 23–36.

⁶¹⁾ Miroslava BODNÁROVÁ, *Vplyv mestských rád na cirkevný život miest v 16. storočí*, in: Mária Kohútová (ed.), *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*, Bratislava 2003, s. 51–65.

⁶²⁾ Barbara BALÁŽOVÁ, *Kostol v správe Evanjelickej cirkvi a. v.*, in: Katarína Vošková (ed.), *Kostol sv. Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskoréj gotiky na Slovensku*, Banská Štiavnica 2017, s. 157. Kostol, ako uvádza autorka, v tomto čase nie je identifikovaný patrocíniom, ale iba lokalizáciou v meste. To znamená, že je uvádzaný iba ako tzv. Horný kostol.

⁶³⁾ J. J. SCHMIDT, *Historia cirkve ewanjelickej*, s. 233–234 uvádza i pomenovania Frauenberský kostol, Katarínsky kostol (*Katharinen-Kirche*) alebo tiež chrám Mikuláša. Slovo svätý z pomenovania kostolov vypadáva (autor ho nepoužíva).

⁶⁴⁾ J. VOZÁR – J. GINDL, *Banská Štiavnica*, s. 112 (Kostol sv. Alžbety).

Iba v jednom prípade, a to pri tzv. nemeckom alebo dolnom kostole, sa v literatúre objavuje jeho nový protestantský titul, ktorý sa však v písomných prameňoch neobjavuje ako plnohodnotné zasvätenie kostola (ako to pozorujeme pri katolíckych kostoloch). V roku 1575 evanjelický nemecký kazateľ Matej Eberhard v 1. veľkonočnú slávnosť tento chrám posvätil, a preto získal „meno Vzkriesenia Pána“. Jeden z mála prameňov, ktorý uvádza toto „pomenovanie kostola“, je *História Hontianskeho seniorátu* od Jána Juraja Schmidta. Autor sa dokonca zdráha použiť pomenovanie zasvätenie alebo patrocínium.⁶⁵⁾ Ďalšia publikovaná štúdia uvádza zasvätenie kostola „Kristovi Spasiteľovi“.⁶⁶⁾ Toto kristologické patrocínium neuvádzajú však ani evanjelické (ani katolícke) vizitačné protokoly, ani banskoštiavnické svetské pramene, čo vyvoláva pochybnosti o jeho význame pre členov cirkevného zboru. Kostol v roku 1669 prevzali jezuiti, pričom sa zrejme nevrátili k pôvodnému mikulášskemu patrocínium,⁶⁷⁾ pretože už v dekréte cisára Leopolda z 2. februára 1672 sa uvádza jeho zasvätenie Nanebovzatiu Panny Márie.⁶⁸⁾ Keďže podľa tohto dekrétu kostoly boli odobraté evanjelikom, evanjelici začali ako modlitebňu využívať Kayzerov dom,⁶⁹⁾ ktorá sa objavuje i vo vizitačnom protokole z roku 1713. Vzhľadom na charakter stavby (súkromný dom, nie kostol) bola modlitebňa prirodzene bez akéhokoľvek „pomenovania“ (zasvätenia).⁷⁰⁾ V období na prelome 17. a 18. storočia život evanjelického spoločenstva v Banskej Štiavnici priťahoval pozornosť a kritiku kráľovských komisárov, pričom v ich správach sa zariadenie či zasvätenie oltárov nespomínalo.⁷¹⁾

⁶⁵⁾ J. J. SCHMIDT, *Historia cirkve ewanjelické*, s. 234. Pri ostatných cirkevných zboroch v tejto monografii autor nijaké zasvätenie či „pomenovanie“ ich kostolov neuvádza, a to zrejme preto, že v tom čase žiadny osobitný titul nemali či ho nepoužívali, alebo nebolo v povedomí členov zboru či autora diela.

⁶⁶⁾ M. PÖTZL-MALÍKOVÁ, *Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej*, s. 143 uvádza, že v čase reformácie mal zasvätenie Kristovi Spasiteľovi.

⁶⁷⁾ Kostol neskôr získal patrocínium Nanebovzatia Panny Márie, čím nadviazal na zaniknutý titul ďalšieho – pôvodne farského – kostola, premeneného na protitureckú pevnosť. J. VOZÁR – J. GINDL, *Banská Štiavnica*, s. 120–121, 124–125.

⁶⁸⁾ M. PÖTZL-MALÍKOVÁ, *Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej*, s. 125. Zasvätenie ostalo aj po udalostiach v súvislosti Thökölyho povstaním. K nemu sa pridali i banské mestá vrátane Banskej Štiavnice. V roku 1678 kostol znovu získali evanjelici, rozšíril sa mor a nasledujúci rok požiar zničil jezuitský kláštor a kostolnú strechu. Potom v rokoch 1682–1683 Thökölyho vojská obsadili mesto. Podobné zmeny nastali i v čase kedy mesto patrilo pod vplyv Františka II. Rákocziho. O tom: Vendelín JANKOVIČ, *Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici. Príspevok k náboženským dejinám mesta od XVI. storočia do konca XVIII. storočia*, Bratislava 1941, s. 88–91, 98–101.

⁶⁹⁾ J. J. SCHMIDT, *Historia cirkve ewanjelické*, s. 234.

⁷⁰⁾ PL Esztergom, VC, *Vizitácia Hont 1713*, s. 140.

⁷¹⁾ Riešili sa hlavne problémy s počtom kazateľov, pochovávanie na cintoríne a i. O tom: Anton ŠPIESZ, *Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781*, Historický časopis 39, 1991, s. 588–612, tu s. 595–597.

V slobodnom kráľovskom mesta Krupina stredoveké pramene a vizitačné protokoly zachytávajú zasvätenie hlavného farského kostola v týchto variantoch: Kostol Blahoslavenej Panny Márie (1416⁷²⁾, 1526⁷³⁾,⁷⁴⁾ Kostol Nanebovzatie Panny Márie (1692⁷⁵⁾, 1713⁷⁶⁾), Kostol Narodenia Blahoslavenej Panny Márie so zdôraznenou úctou k Najsvätejšej Trojici (1715⁷⁷⁾), Kostol (Blahoslavenej Panny Márie) Kráľovnej Anjelov (1754⁷⁸⁾ a 1756⁷⁹⁾). K patrocíniumu z roku 1715 sa vracajú mladšie vizitácie (1781⁸⁰⁾, 1828–1829⁸¹⁾) a napokon do súčasnosti platné zasvätenie kostola Na-

⁷²⁾ Magyar Nemezeti Levéltár Budapest, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (ďalej MOL Budapest, OL DL): DL 43322. V latinskom texte: „...*plebani ecclesie(a)e Beat(a)e Marie Virginis de Corpona...*“. Listinu z 10. mája 1416 v maďarskom regeste uvádza: Elemér MÁLYUSZ – Iván BORSA (edd.), *Zsigmondkori oklevéltár V (1415–1416)*, Budapest 1997, s. 502, č. 1877.

⁷³⁾ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), pracovisko Archív Zvolen (ďalej PA Zvolen), Mesto Krupina I. Listiny, listy a príbuzné písomnosti, inv. č. 91, sign. IB 49, potvrdenie zo 6. júla 1526 o prevzatí predmetov z Kostola Blahoslavenej Panny Márie v Krupine. V latinskom texte: „...*de rebus argenteis ecclesie portialis Beatae Virginis Marie de Korpona...*“.

⁷⁴⁾ Informácie o patrocíniách Krupiny pred rokom 1526 načrtol: András MEZŐ, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*, Budapest, 2003, s. 78, 434.

⁷⁵⁾ ELTE EK Budapest, CH, Visitatio parochorum et parochiarum incltyi comitatus Zoliensis Anno MDCXCII... (ďalej Vizitácia Zvolen 1692), s. 8–9.

⁷⁶⁾ PL Esztergom, VC, sign. Lib. 15b, Visitatio parochorum et parochiarum incltyi comitatus Zoliensis... Anno 1713 (ďalej Vizitácia Zvolen 1713), s. 1–2.

⁷⁷⁾ Rímskokatolícka cirkev Farnosť Krupina (ďalej RKC FK, /archív/), Melchior NYIZSNYANSZKY, *Protocolum ecclesiae parochiae Carponensis ab anno d(omi)ni MCCXLIV ad MDCCC, 1800* (ďalej M. NYIZSNYANSZKY, Protocolum), s. 509–510, rok 1715.

⁷⁸⁾ RKC FK (archív), Visitatio Canonica Exempta Parochiae Liberae Regiaq(ve) Civitatis Carponae Archi-Diaconatus Zoliensis, Districtus Inferioris, Anno 1754 (ďalej Vizitácia Krupina 1754). Ako samostatná vizitácia – separát. Prepis spolu s viacerými farnosťami aj v PL Esztergom, VC, Vizitácia Zvolen 1756 a Vizitácia Krupina 1754. V texte vizitácie sa uvádza: „...*Ecclesia est dedicata SS. Trinitati, sub Titulo et Patrocinio Natae Reginae Angelorum...*“. Rovnako aj: Archív Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Banská Bystrica (ďalej ARKC BBB), Zbierka kanonických vizitácií (ďalej ZKV), Visitatio omnium Ecclesiarum, et Parochiarum Archidiaconatus Zoliensis ... Anno Domini MDCCLVI, sign. CV 8 (ďalej Vizitácia Zvolen 1756), s. 30.

⁷⁹⁾ PL Esztergom, VC, sign. Lib. 47, Visitatio omnium Ecclesiarum et Parochiarum archidiaconatus Zoliensis ... Anno Domini MDCCLVI (ďalej Vizitácia Zvolen 1756 a Krupina 1754), s. 383.

⁸⁰⁾ Návrat k forme zápisu dedikácie kostola z roku 1715 v mladšej vizitácii: ARKC BBB, ZKV, sign. CV 9, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae L(ibe)rae Regiaq(ve) Ci(vi)tatis Carponensis ... Anno 1781 (ďalej Vizitácia Zvolen 1781), s. 1: „...*In Honorem Nativitatis B. V. Mariae dedicata...*“.

⁸¹⁾ ARKC BBB, ZKV, sign. CV 40, Josephus Belánszky, Divina et Apostolicae sedis gratia episcopus Neosoliensis ... 1829 die 6. mensis ... Civitatem Carponensem (ďalej Vizitácia Krupina 1829).

rodenie Panny Márie.⁸²⁾ Vizitačné protokoly dokazujú najmä to, že zmenu patrocínii zapríčinili katolícki správcovia farností, pričom protestantské vedenie mesta, vrátane mestského notára, zasvätenia ignorovali.

Rovnako v prípade stredovekého (dnes zaniknutého) Kostola sv. Petra, ktorý je spomínaný ešte v roku 1509 ako Kostol sv. Petra,⁸³⁾ už v období 16. storočia zaznamenávame ignorovanie tohto zasvätenia, ktoré bolo transformované do redukovanej podoby, vychádzajúcej z vlastného mena „Peter“ a ignorujúcej adjektívum „svätý“. Kostol dal lokalite pomenovanie (Na Petre), pričom v listine z roku 1561 je uchované pomenovanie kostola postaveného k úcte „pána Petra“. Ešte pred zánikom vnímania katolíckeho titulu kostola bolo stredoveké pomenovanie prenesené z kostola na rybník nazvaný Svätý Peter „... *zenthpeterycho wocatam*“.⁸⁴⁾

Hoci vizitačné protokoly z rokov 1713 a 1730–1732 nezaraďujú Krupinu k protestantským cirkvám, vieme, že väčšina obyvateľov boli luteráni a krupinskí mešťania si postavili vlastnú drevenú modlitebňu, ktorú nariadil kráľovský komisár zatvoriť.⁸⁵⁾ Modlitebňu si postavili z rovnakého dôvodu ako banskoštiavnickí mešťania, totiž veľký kostol bol kvôli rozhodnutiu cisára už v správe katolíckeho farára.

Cerovo, ktoré sa nachádza južne od Krupiny, bolo kuriálnou dedinou, čo znamená, že časť obyvateľov obce a zároveň i jej majiteľov patrila k menším pozemkovým vlastníkom šľachtického pôvodu (drobní zemaní). Historické pramene k roku 1473 zaznamenávajú, že v obci stál ešte predreformačný stredoveký kostol zasvätený sv. Mikulášovi biskupovi.⁸⁶⁾ Hoci niektoré publikácie uvádzajú, že kostol bol zrejme náporom Osmanov zničený a postavený nový (roku 1559),⁸⁷⁾ prekvapuje, že si obyvatelia Cerova zachovali tradíciu pôvodného zasvätenia kostola. Je možné uvažovať, že šlo skôr o jeho opravu, a nie o úplne novú stavbu. Katolícke vizitačné protokoly zo 17. i prvej polovice 18. storočia bez pochyb identifikujú zasvätenie kostola sv. Mi-

⁸²⁾ Novšie slovenské katalógy patrocínii uvádzajú iba súčasné zasvätenie, najstaršiu podobu a vývoj nie: J. HUDÁK, *Patrocínia na Slovensku*, s. 208, 391; V. JUDÁK – Š. POLÁČIK, *Katalóg patrocínii na Slovensku*, s. 102, 308.

⁸³⁾ Josef SLIAČAN, *Krupina*, Krupina 1944, s. 136.

⁸⁴⁾ Moravský zemský archiv v Brně, G 152 – Rodinný archiv Seilernů Milotice, sign. 499, list z roku 1561, šk. 11, v ktorom sa doslovne píše: „...*ad quandam piscinam suam zenthpeterycho wocatam, penes templum desertum ad honorem domini Petri exstructum*...“.

⁸⁵⁾ A. ŠPIESZ, *Rekatolizácia na Slovensku*, s. 598–599.

⁸⁶⁾ István BAKÁCS, *Hont vármegye Mohács előtt*, Budapest 1972, s. 102; A. MEZŐ, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*, s. 313: „*Chery ... capella beati Nicolai episcopi et confessori*.“

⁸⁷⁾ Pavol KUKA, *720 rokov obce Cerovo: 1275–1995*. Kópie rukopisu uložené v Mestskej knižnici v Krupine a v archíve autora, s. 7.

kulášovi biskupovi (1692⁸⁸), 1713⁸⁹), 1732⁹⁰), pričom len o niekoľko rokov mladšia evanjelická vizitácia z roku 1745⁹¹) ho ignoruje. Sv. Mikuláš je typické katolícke patrónium, hoci v sledovanom období i v čase vizitačných návštev bol kostol v správe luteránskeho farára a všetci obyvatelia, patróni kostola a členovia cirkevného zboru v Cerove boli rovnako evanjelici augsburského vyznania. Vizitácia z roku 1692 uvádza i slávenie – pripomienku patróna kostola v deň sviatku alebo v nedeľu pred sviatkom sv. Mikuláša, no mladšie katolícke vizitácie z 18. storočia svätenie tohto konkrétneho sviatku už neuvádzajú. Pripomínajú však, že miestny kazateľ (ostatné predpísané) sviatky nielen ohlasuje, ale ich aj dodržiava. Evanjelická vizitácia z roku 1745 pripomína, že kazateľ vysluhuje sviatky prijaté seniorátom (Hontianskym konuberniom) spolu s predpísanými sviatkami (*festa decretalia*).⁹²

V tomto smere je potrebné upozorniť na to, že viac ako polovica (17) z 33 kazateľov protestantských zborov evidovaných v katolíckej vizitácii z roku 1713 deklarovala vyhlasovanie i pripomínanie právoplatných sviatkov. Nevieme ale, či išlo o dobrovoľné zachovávanie vybraných schválených sviatkov (*festa decretalia*), ktoré boli spojené so staršou tradíciou, alebo len o splnenie kráľovského nariadenia sláviť katolícke sviatky (tzv. Explanatio Leopoldina z roku 1691⁹³) dovysvetľujúce a doplňujúce šopronské články z roku 1681),⁹⁴ ktoré kontroloval katolícky vizitátor na základe poverenia arcibiskupom,⁹⁵ prípadne o kombináciu oboch motivá-

⁸⁸) ELTE EK Budapest, CH, Vizitácia Hont 1692, s. 125–126: „*Est dedicata Sancto Nicolao Episcopo, eius dedicatio celebratur ipso die festo, vel Dominica infra octavam.*“

⁸⁹) PL Ostrihom, VC, Vizitácia Hont 1713, s. 242: „*Dedicata est honori S. Nicolai Episcopi ...*“

⁹⁰) PL Ostrihom, VC, Vizitácia Hont 1730–1732, s. 538–540: „*Dedicata est honori S. Nicolai Episcopi ...*“

⁹¹) EOL Budapest, VC, Vizitácia Banského dištriktu: Hont 1745, s. 61–65 (Cerovo).

⁹²) EOL Budapest, VC, Vizitácia Banského dištriktu: Hont 1745, s. 63 (Cerovo).

⁹³) D. VESELÝ, *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 196. A. ŠPIESZ, *Rekatolizácia na Slovensku*, s. 592–593 uvádza, že prikaz dodržiavať katolícke sviatky sa vyskytuje vo viacerých nariadeniach komorských komisii z rokov 1688–1721. Text Explanatio Leopoldina z roku 1691 a Resolutio Carolina z roku 1731, ktoré sa týkajú aj slávenia katolíckych sviatkov publikoval: Karl KUZMÁNY, *Urkundenbuch zum oesterreichisch- evangelischen Kirchenrecht*, Wien 1885, s. 127–129, č. 89 (Explanatio Leopoldina), s. 133–135, č. 94 (Resolutio Carolina).

⁹⁴) Arcidiakona – vizitátora právom vizitovať poveril ostrihomský arcibiskup, ktorý mal na vizitácii jasný kráľovský mandát. Karol III. vo svojej rezolúcii z roku 1731 priamo nariadil, že evanjelici oboch vyznaní majú byť v cirkevných veciach podriadení katolíckym vizitátorom a vo svetských svojej vrchnosti.

⁹⁵) Ustanovenia provinciálnej synody zo 17. storočia aj o vizitovaní farností, ktoré sa odvolávali na ustanovenia tridentského koncilu. Ustanovenia publikované ako prívazok diela: Petrus PAZMANY (ed.), *Rituale Strigoniense seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus*, Posonii, 1625, s. 323–325.

cií.⁹⁶⁾ S ohľadom na ešte evanjelickými bratstvami schválené vyznania i poriadky (poriadky Zvolenského bratstva, Muránske artikuly a iné), v ktorých sa uvádza slávenie sviatkov, však možno odkázať i na túto luteránsku tradíciu, ktorá vychádzala ešte zo staršej katolíckej praxe, ako som na to poukázal vyššie.

Vo vzťahu ku kultu svätcov možno skúmať i oltáre a výzdobu kostola. Zariadenie evanjelického kostola v Cerove bolo najneskôr začiatkom 18. storočia vymenené, vrátane hlavného oltára. Postavu sv. Mikuláša na novom oltári nahradilo zobrazenie Večere Pánovej (= Posledná večera) a zmŕtvychvstania Krista.⁹⁷⁾ Výraznejšie zmeny zariadenia mohli nastať i po turbulentných časoch posledných protihabsburských povstaní Imricha Thökölyho (1687) a Františka II. Rákociho (1711), čo mohlo súvisieť i s krátkou prestávkou v správe kostola (v rokoch 1673–1681 bol v správe katolíckeho farára), pričom po šopronskom sneme (1681) sa jeho správa vrátila evanjelikom, čo trvá až dodnes. Podobne aj v neďalekej obci Dačov Lom, v ktorej žila väčšina obyvateľov evanjelickej konfesie i s vlastným evanjelickým kazateľom v súlade s evanjelickými patrónmi (zemianska rodina Dačov v roku 1713), bol pôvodný stredoveký oltár nahradený novým s kristologickým motívom.⁹⁸⁾ Ten opisujú najmä katolícke vizitácie, ale evanjelické vizitačné protokoly z roku 1745 spomínajú jeho existenciu bez bližšieho popisu a okrem toho neuvádzajú ani pôvodné zasvätenie kostola.⁹⁹⁾ Je zjavné, že zmeny v zariadení kostolov v Cerove a Dačov Lome nastali až koncom 17. alebo v 18. storočí. No je potrebné poznamenať, že len čo evanjelici v Cerove zbúrali starý kostol a postavili nový (1855–1859), vyslovene ignorovali pôvodné zasvätenie kostola i pôvodné patrocínium. Nový oltár v novom kostole vyobrazuje postavu Ježiša Krista, čím sa pripája k vyobrazeniam podobných soteriologických či kristologických patrocínii (Večera Pánova, Zmŕtvychvstanie Krista, Povýšenie sv. kríža, prípadne Svätá Trojica), ktoré sú dokumentované vo veľkej časti protestantských kostolov v Honte.

Kalvínske kostoly (reformovanej cirkvi) v Honte, ktoré evidujú katolícke vizitačné protokoly, majú v siedmich prípadoch doložené staršie, zrejme ešte stredoveké

⁹⁶⁾ Štyria kazatelia uviedli, že nedodržiavajú ani nevyhlasujú schválené sviatky (z toho 3 kalvínske zbory) a v 13 prípadoch nie je uvedené nič. V jednom prípade ich luteránsky kazateľ vyhlasuje, no ľud ich nezachováva (Bohunice). PL Ostrihom, VC, Vizitácia Hont 1713, s. 241–258 (Visitatio Ecclesiarum Aatholicarum, in Comitatu nagy Honthensi existentium, ubi nulul Articulario locus habetur. Et quidem primo Lutheranarum ..., Visitatio Ecclesiarum, quas posident Helveticae Confessioni addicti).

⁹⁷⁾ PL Ostrihom, VC, Vizitácia Hont 1713, s. 242: „*Altare novum cujus in medio est imago Coenae Domini et Resurrectionis Christi*“.

⁹⁸⁾ PL Ostrihom, VC, Vizitácia Hont 1713, s. 241: „*Ecclesia Dacsolamiensis, quae est lapidea, ab antiquis Catholicis aedificata, et honori S. Nicolai Episcopi dedicata...*“; „*Altare novum cujus in medio est imago Coenae Domini et Resurrectionis (Domini/Christi) ...*“.

⁹⁹⁾ EOL Budapešť, VC, Vizitácia Banského distriktu: Hont 1745, Dačov Lom na s. 47–56. Oltár na s. 48: „*In Templo extat Ara elegans.*“

patrocínium. Dva z desiatich kalvínskych kostolov majú uvedené patrocínium Všetkých svätých. Popri tom modlitebne zasvätenia nemajú evidované vôbec. Ani zariadenie kostolov z rovnakých zdrojov nedáva možnosť zistiť pôvodné patrocínium, napriek tomu, že vizitátor zaevidoval zasvätenie kostola. Väčšina kalvínskych kostolov nemá žiadny oltár, prípadne je uvedené vyhradené miesto pre oltár, no bez oltára. V jedinom prípade (Bielovec) vizitácia eviduje oltár s mariánskym vyobrazením, čo však zrejme súvisí s prevzatím kostola katolíkmi. Kalvíni v tom čase využívali drevenú modlitebňu. V jednom kalvínskom kostole existovalo dokonca päť oltárov (Nagy Maros), na čo upozorňuje vizitácia z roku 1697 a hlavný oltár i ďalšie boli bez obrazov a sôch (napriek tomu, že faru a kostol spravoval katolícky farár),¹⁰⁰⁾ pričom nasledujúca vizitácia z roku 1713 eviduje síce šesť oltárov, no znovu úplne „holých“ (bez oltárnej výzdoby). Podľa vizitácií oltár spolu s krížom vyzdobujú (celkom výnimočne) obrazy anjelov.¹⁰¹⁾ V Ipeľskom Sokolci bol kostol striedavo v rukách kalvínov a katolíkov, preto je skôr možné predpokladať katolícky pôvod existujúceho oltára, pričom vizitácie neuvádzajú jeho výzdobu.¹⁰²⁾

Spomedzi 39 hontianskych protestantských kostolov, kaplniek a modlitební oboch denominácií (augsburského a helvétskeho vyznania), pokiaľ to dovoľuje identifikovať text vizitácií z rokov 1692–1732, malo sedem evidované zasvätenie Všetkým svätým, z toho dve sú doložené už v stredoveku. Pravdepodobne ešte pôvodné katolícke zasvätenia sú evidované pri 20 protestantských kostoloch a pri šiestich objektoch vizitátor neuvádza žiadne zasvätenie, alebo vyslovene uvádza, že zasvätenie sa v zbere ignoruje.

Záver

S ohľadom na predloženú analýzu patrocínií vybraných sakrálnych stavieb Hontu možno vyvodit' nasledovné závery. Časť protestantských sakrálnych stavieb v správe luteránskych cirkevných zborov, ktoré vizitovali katolícki vizitátori, mala zachované zrejme ešte pôvodné katolícke zariadenie. Vo výraznej miere sa to dotýka slobodných kráľovských miest, ktorých mestské rady boli výkonnými orgánmi patronátneho práva nad svojimi cirkevnými zbormi i pôvodnými starými katolíckymi farnosťami. Patrocíniá v čase reformácie – ako to evidujú svetské úradné pramene – ignorovali (Banská Štiavnica, Krupina), respektíve ich zmenili na soteriologické

¹⁰⁰⁾ PL Esztergom, VC, Vizitácia Hont 1697, s. 66: „*Altaria habet 5...*“

¹⁰¹⁾ PL Esztergom, VC, Vizitácia Hont 1713, s. 255: „*Altaria habet sex marmorea nuda, sed integra, sextium in sacristia.*“

¹⁰²⁾ PL Esztergom, VC, Vizitácia Hont 1713, s. 255–256; Vizitácia Hont 1730–1732, s. 41.

(pôvodný dominikánsky kostol v Banskej Štiavnici, Cerovo, niektoré evanjelické kostoly a jeden kalvínsky kostol).

V niektorých prípadoch zmeny spôsobili katolícki správcovia kostolov (napríklad farský kostol v Krupine a v mladšom období farský kostol v Banskej Štiavnici). Ak považujeme za zmenu aj zánik pôvodných patrocínií, potom zmeny nastali iba v prípade jedného protestantského (pôvodne katolíckeho) kostola Hontu v obci Peröcsény. Iba desať novo postavených, najmä v mladšom období vybudovaných modlitební alebo kaplniek, nemá uvedené žiadne patrocínium. Javí sa, že iba staršie stavby s ich zariadením a tradíciou pripomínania si patróna kostola mali potenciál evidovať i v protestantskom období staršie zasvätenie, prípadne ho prispôbiť aktuálnej požiadavke evanjelickej komunity. Je príznačné, že veľká časť evanjelických kostolov eviduje patrocínium Všetkých svätých – až sedem, čo zrejme nie je náhoda ale pravdepodobne i snaha odkloniť sa od pôvodného katolíckeho patrocínia, ktoré bolo azda inšpirované novou tradíciou a snahou nahradiť staré zasvätenie novým univerzálnym. Túto hypotézu možno uviesť iba v prípadoch, v ktorých nie je doložené rovnaké patrocínium z predreformačného obdobia.

V kuriálnej dedine Cerovo bol v časoch vedenia vizitačných protokolov evidovaný nový oltár s kristologickou ikonografiou, pričom tam existovalo (bolo evidované) ešte pôvodné patrocínium. V cirkevných zboroch v Honte si podobne členovia cirkevných zborov po stavbe nových kostolov staré zariadenie (i prípadné pôvodné evidované zasvätenie) ignorovali a starý oltár najčastejšie nahradili kristologickou scénou (Cerovo, Dačov Lom). Postupom času, najmä so zmenou zariadenia kostola v 18. a 19. storočí, sa povedomie o staršom zasvätení kostola vytratilo.

Väčšina pôvodne katolíckych patrocínií bola však samotnými evanjelikmi ignorovaná. Nezaznamenávali ich ani v evanjelických vizitačných protokoloch (až na niekoľko výnimiek) a nebyť katolíckych vizitátorov, neboli by zrejme v protestantských prameňoch alebo prameňoch svetskej povahy písaných evanjelikmi vôbec evidované. Istý vzťah k svätým dokladajú údaje o slávení sviatkov (i vyslovene katolíckych svätcov) v Muránskych artikulách a protokoloch Zvolenského arcidiakonátu, ktoré sa týkajú najmä staršieho obdobia. Svetské pramene v archívoch miest Banská Štiavnica a Krupina, ktoré pôvodné katolícke zasvätenia ignorujú, však vytvárajú náhradné pomenovania (*Kirche, templum*, Horný kostol, Slovenský kostol, Dolný kostol, Kostol na Frauenbergu), respektíve redukujú pôvodné zasvätenia na krstné meno pôvodného patróna a nahrádzajú pojem – adjektívum svätý substantívom Pán (*ecclesia domini Petri*), ako je to v prípade zaniknutého Kostola sv. Petra v Krupine.

Ak by sme aj pripustili isté pozitívne vnímanie a evidovanie zasvätení kostolov samotnými protestantmi, na čo sčasti poukazujú historické pramene 16.-17. storočia, definitívny obrat nastal v 18.-19. storočí, kedy pozorujeme snahu o ich silnejšie ignorovanie, sprevádzanú už spomínanou výmenou pôvodných oltárov za nové

s kristologickou scénou. S tým súviselo i variabilné pripomínanie sviatkov svätých. Vo väčšine luteránskych zborov sa istým spôsobom pripomínali schválené (aj katolícke) sviatky a pravdepodobne v niektorých zboroch aj patrón farského kostola, no vo väčšine kalvínskych zborov (okrem Vámos Mikoly a Pastoviec) sa neslávali a o slávení patróna kostola vizitácie správy nepodávajú. Práve v tomto duchu dnes evanjelické a kalvínske spoločenstvá v Honte neuvádzajú žiadne zasvätenia svojich kostolov. Mladšie evanjelické vizitačné protokoly od 18. storočia vyššie, alebo schematizmy, k protestantským kostolom neuvádzajú žiadny titul či patrocínium.

Katolícki vizitátori kalvínskych kostolov zaznamenávali to, že členovia zboru alebo samotní správcovia farnosti ignorovali pôvodného zasvätenia kostola, pričom takmer všetky reformované kostoly mali zlikvidované pôvodné katolícke oltáre, a to už zrejme v 16., prípadne 17. storočí. Nemali žiadne oltáre, alebo mali iba vybudovaný priestor pre oltár – bez oltára.

Vyššie uvedené skutočnosti však naznačujú, že jednoznačne negatívny postoj k (pôvodne rímskokatolíckou cirkvou uznávaným) svätým nemali spočiatku zrejme ani protestanti, k zmenám pristupovali pozvoľna a zrejme i zbor od zboru diferencovane. Ako hlavný postoj k pôvodným patrocíniám by som v časovom slede uviedol slovo pripomínané a trpené, neskôr (alebo súčasne) redukované, niekedy a v niektorých cirkevných zboroch zmenené a až neskôr ignorované patrocíniá. V prvých desaťročiach reformácie možno predpokladať dokonca i pozitívny vzťah členov cirkevných zborov (možno i samotných kňazov – kazateľov) k svätcovi, patrónovi kostola a pripomínanie si sviatkov počas výročnej slávnosti – hodov, čo je však iba nepriama domnienka, vyplývajúca z informácií vzťahujúcim sa k tzv. Muránskym artikulám, zápisniciam Zvolenského seniorátu či katolíckym vizitačným protokolom. Nie je však ani v rozpore s luteránskym smerom reformácie a zachovávaním slávenia patróna kostola, ako o tom informujú pramene zo západnej Európy.¹⁰³⁾ Preto je na mieste predpokladať pretrvanie tradície zasvätenia väčšiny luteránskych kostolov ešte pred reformačných čias, ktoré sú evidované v katolíckych vizitačných protokoloch napriek tomu, že v niektorých prípadoch v kostoloch nebolo zachované ani pôvodné predreformačné zariadenie.¹⁰⁴⁾ Informácie o možnom vnímaní svätých protestantmi v priebehu dvoch storočí reformácie (16. – začiatok 18. storočia) umožňujú evidovať vývoj, ktorý naznačujú či dokumentujú pramene.

¹⁰³⁾ Arnold ANGENENDT, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, München 1994, s. 238.

¹⁰⁴⁾ V tomto smere je potrebné doplniť závery predchádzajúcej štúdie k problematike patrocínií vybraných sakrálnych stavieb okrem toho, ako to bolo zistené v prípadoch skúmaných sakrálnych stavieb – farských kostolov v Žibritove a (kaplnky) v Krupine, ktorá bola publikovaná v roku 2020: M. LUKÁČ, *K otázke vplyvu*, s. 210–227.

V rámci výskumu patrocínii protestantských sakrálnych stavieb bude potrebný ešte ďalší detailnejší výskum, a to i miestnych prameňov, prípadne postojov svetkých patrónov všetkých lokalít vo vzťahu k ich vierovyznaniu.

Vzhľadom k vyššie uvedenému možno predpokladať, že dôsledný výskum vo viacerých historických regiónoch Slovenska, kde sa prelínal katolícky a protestantský vplyv, by priniesol výsledky podobné alebo precizujúce závery uvedené v predkladanej štúdii.

PREHLAD PATROCÍNII, OLTÁROV A INFORMÁCIÍ O STAVBÁCH PROTESTANTSÝCH CHRÁMOV V HONTE A ČASTI BANSKEJ SUPERINTENDENCIE PODĽA VIZITAČNÝCH PROTOKOLOV 17.–18. STOROČIA (najmä 1692, 1713 a 1730–1732)					
	Lokalita	Roky prameňov a vizitácií	Zasvätenie kostola	Kostol/kaplnka/oratórium	Oltár
Evanjelické obce v Honte uvedené vo vizitačných protokoloch z rokov 1713 a 1730–1732					
	KRUPINA ¹⁰⁵⁾	1416, 1526, 1692/ ¹⁰⁶⁾ 1696	B. P. M. ¹⁰⁷⁾ / Nanebovzatie B. P. M.	Kostol murovaný, kedysi vznešená stavba	Oltár so sochami P. Márie s Ježiškom, sv. Katarína, sv. Barbora a sv. apoštoli
1	BAĎAN	1713	Sv. Peter a Pavol	Kostol	
2	BANSKÁ ŠTIAVNICA – hlavný evanjelický farský kostol do prevzatia jezuitmi	1275/1692/1868	r. 1275 Sv. Mikuláš / r. 1575 „meno Vzkriesenia Pána“	Kostol	
	B. Štiavnica – modlitebňa po Thökölyho povstaní	1713		Modlitebňa	
3	BÁTOVCE	1464/1692/1697	Sv. Martin biskup	Kostol	3 oltáre so sochami
4	BOHUNICE	1713/1731	Narodenie (B. P. M.) kráľovnej anjelov	Kostol kamenný vybudovaný evanjelikmi / kamenný vybudovaný kedysi katolikmi r. 1658	Kamenný oltár bez akejkoľvek výzdoby / s obrazom Krista Spasiteľa

¹⁰⁵⁾ Krupina zaradená do zoznamu zo susedného Zvolenského arcidiakonátu. Čelovce spravoval katolícky farár a nie sú v zozname protestantských cirkví (farností, zborov) vo vizitačných protokoloch z rokov 1713 a 1730–1732, podobne ako Krupina.

¹⁰⁶⁾ Lomítko oddeľuje údaje podľa rôznych prameňov alebo vizitácií.

¹⁰⁷⁾ Blahoslavená Panna Mária.

5	CEROVO	1473/ 1692/ 1713	Sv. Mikuláš biskup	Kamenný vybudovaný kedysi katolíkmi. Pred šopronským snemom chvíľu v katolíckych rukách, potom znovu patrila evanjelikom	r. 1713 nový oltár v strede s vyobrazením večere Pánovej a zmŕtvychvstania J. Krista, r. 1731 oltár zmŕtvychvstania Pána
6	ČANKOV	1713/ 1731	Všetci svätí	Murovaný kostol, sčasti zničený, kedysi vystavaný	r. 1713 bez oltára / r. 1731 nový oltár s vyobrazením Večere Pánovej, v strede Kríž
7	DAČOV LOM	1692/ 1713	Sv. Mikuláš biskup	Starobylý kostol postavený z kameňa katolíkmi	Oltár bez výzdoby – holé / r. 1713 nový oltár v strede obraz večere Pánovej a zmŕtvychvstania Krista
8	DEVIČANY (Horné a Dolné Devičany/ Prandorf)	1310, 1324/ 1692/ 1713/ 1730–1731	Všetci svätí	Kamenný kedysi postavený katolíkmi, pred snemom v Šoproni prevzatý katolíkmi, potom okupovaný heretikmi (protestantmi)	r. 1730–1731 oltár s obrazom Krista Pána
9	DRÁŽOVCE	1713/ 1731	Všetci svätí	Drevená kaplnka/ oratórium vybudovaná miestnymi obyvateľmi	Oltár s obrazom Najsvätejšej Trojice
10	DRIENOVO	1713/ 1731	Všetci svätí	Kaplnka z dreva vybudovaná miestnou komunitou	Oltár so sochou Krista Pána a holubicou Ducha Svätého
11	DRŽENICE	1504 /1730–1731	Sv. Michal archanjel, kedysi sv. Michal	Modlitebňa	Na mieste oltára oltárna menza
12	HORNÉ JABLOŇOVCE	1692/ 1713/ 1730–1731	Narodenie B. P. M. / Narodenie /P.M./ kráľovnej anjelov	Kamenný kostol	Oltár s obrazom večere Pánovej, 2 kríže
13	HORNÉ RYKYNČICE	1713/1731		Drevný kostol postavený miestnymi obyvateľmi	
14	KOSTOLNÉ MORAVCE	1350/ 1692/ 1713/ 1731	Kostol P. Márie / Narodenia B. P. M. / Nar. (B. P. M.) matky Ježiša / Nar. (B. P. M.) kráľovnej anjelov	Kamenný kostol starobylý postavený katolíkmi	Kamenný oltár bez sóch / k r. 1731 socha Zmŕtvychvstania J. Krista a obraz Večere Pánovej

15	KRÁLOVCE-KRNIŠOV	1692/ 1731	Nar. B. P. Márie / r. 1731 neuvedené	Kamenný kostol	Jeden oltár
16	LADZANY	1692/ 1713/ 1731	Všetkých svätých	Kamenný kostol	Tri oltáre / Oltár kamenný holý – bez výzdoby / Oltár holý – ďalšie postranné pozlátané dva
17	LIŠOV	1692/ 1713/ 1731	Sv. Žofia	Kamenný kostol / postavený katolíkmi starobyľý	Oltár s obrazmi / Oltár s obrazom Večere Pánovej a Zmŕtvychvstaním Pána / Oltár v strede s Najsvätejšou Trojicou
18	MALÁ ČALOMIJA	1731		Oratórium drevené postavené v r. 1728	
19	MALÉ A VEĽKÉ KRŠKANY	1713/ 1731		K r. 1731 kamenný kostol	
20	PRÍBELCE	1332, 1356/ 1713/ 1731	Sv. Alžbeta / sv. Kozma a Damián mučeníci	Kostol kamenný kedysi postavený katolíkmi	Drevený oltár vyzdobený, stará práca s obrazmi
21	STREDNÉ PLACHTINCE	1332/ 1692/ 1713	Sv. Michal archanjel	Kostol je kamenný kedysi vybudovaný katolíkmi	Tri oltáre bez výzdoby (holé)
22	TERANY	1692/ 1713/ 1731	Sv. Kríž / Povýšenie sv. Kríža	Kostol kamenný kedysi vybudovaný katolíkmi	Dva zničené oltáre
23	TESÁRE (Hontianske Tesáre a Dvorníky)	1318, 1376, 1367/ 1692/ 1713/ 1731	Sv. Michal archanjel	Kostol kamenný kedysi vybudovaný katolíkmi	Starý oltár
Kalvínske obce					
1	BIELOVCE	1713	Sv. Klement	Kostol starobyľý postavený katolíkmi neskôr evanjelický, v obci oratórium evanjelikov	Oltár so sochou B. P. M.
	Bielovce – modliteb- ňa	1713		Oratórium pre evanjelikov	

2	BORY	1713/ 1731	neuveденé	Kostol vybudovaný kurialistami v kaštieli / roku 1601 vybudovaný obyvateľmi a r. 1701 z kameňa šľachticmi	Bez oltára
3	IPELSKÝ SOKOLEC	1713/ 1732	Všetkých svätých	Kostol postavený z kameňa v starobylych časoch katolíkmí	
4	MALÉ LUDINCE	1732		Oratórium	
5	MALÝ KIAR	1713/ 1731			Miesto pre oltár zakryté prikrývkou
6	NAGY MAROS	1326, 1338, 1464/1504 /1697	Sv. Martin / Nanebovzatie B. P. M. / ignorované zasvätenie	Kostol vybudovaný z kame- ňa katolíkmí. / k r. 1732 modlitebňa drevená. Neďa- leko kostola špitál v ruinách	Má päť oltárov bez výzdoby – holé... Na oltári je kríž a po strane obraz/??
	Nagy Maros – modli- tebňa	1732		Modlitebňa drevená	
7	PASTOVCE	1332/ 1713/ 1732	Sv. Juraj / sv. Michal archanjel	Kamenný kostol kedysi vybudovaný katolíkmí	Miesto pre oltár z kameňov
8	PERÖCSÉNY	1713/ 1732		Kostol kamenný kedysi vybudovaný katolíkmí	Oltárna menza pre oltár
9	ŠALOV (Malý Šalov)	1293, 1325/1329 /1713/ 1732	Sv. Ladislav kráľ	Kostol kamenný kedysi vybudovaný katolíkmí	
10	TRHYŇA	1732		Modlitebňa drevená postavená v roku 1713	Murovaný oltár pokrytý obrusmi
11	VÁMOS MIKOLA	1332/ 1713/ 1732	Sv. Vavrinec / r. 1732 sv. Alžbeta kráľovná (!)	Kostol kamenný kedysi postavený katolíkmí	Nemá oltáre
12	VEĽKÝ PESEK a filia Trhyňa	1332/ 1713/ 1731	Všetkých svätých / žiadna dedikácia svätému	Drevené kaplnky vo Velkom Peseku a vo filii Trhyňa postavené miestnymi obyvateľmi	
13	VARŠANY	1713/ 1731	Ignorované zasvätenie svätci	Kostol kedysi vystavený, murovaný	Miesto pre oltár – bez oltára

14	ZBROJNÍKY (Horný a Dolný Feďvernek)	1713/ 1731		Kostol murovaný z kameňa postavený miestnymi obyvateľmi v roku 1641	Miesto pre oltár z kameňa
----	--	---------------	--	---	---------------------------

Miroslav L u k á č

**ON THE ISSUE OF CHURCH DEDICATIONS
OF CHOSEN PROTESTANT CHURCHES
IN THE HONTIAN ARCHDEACONRY IN THE LIGHT
OF 17TH AND 18TH CENTURY VISITATION
PROTOCOLS**

SUMMARY

The study deals with the issue of church dedications of protestant sacral building, especially in four chosen locations (the towns of Banská Štiavnica and Krupina and the villages of Cerovo and Dačov Lom) in the context of the research on 34 other locations. Emphasis is placed especially on the influence of Protestantism on the existence and changes of patrocinations in protestant (Lutheran and Calvinist) sacral buildings in the historical Hontian Archdeaconry that to a large degree overlapped with the historical territory of the Hontian county. For the purposes of comparison, one location in the Zvolen county (the town of Krupina) was chosen as well, which became part of the Hontian county only later.

The research on the patrocinations of sacral buildings was carried out especially through an analysis of catholic and partly also evangelical visitation protocols, as well as through research of various sources of secular provenience (the towns of Banská Štiavnica and Krupina). The sources show that part of the sacral buildings administered by the evangelical congregations still had preserved catholic furnishings. This to a large extent concerns free royal towns, where the town councils were the executive bodies of the right of patronage over both the new religious congregations and the original old catholic parishes.

As follows from the administrative sources, the patrocinations changed during the Reformation to soteriological or rather Christological, for instance in the case of the originally Dominican church in Banská Štiavnica or the church in the village of Cerovo. In many cases, these changes were done by the catholic administrators of the churches (for instance the parish church in Krupina and the church in Banská Štiavnica in later period). A significant part of Lutheran churches had the patrocination of all saints (the total of seven), whereas for only two of them this patrocination was evidenced already in the Middle Ages. In the other cases, is thus possible to consider that the reason was attempts of the evangelicals to turn away from the original catholic patrocinations that were inspired by a new non-catholic

tradition and by attempts to replace the old dedications by new, universal ones. In the curial village of Cerovo, new altars with Christological iconography were evidenced in the visitation protocols, while the visitations still mentioned the original catholic patronage as well. As regards the Hontian religious congregations, upon a construction of a new church or upon a reconstruction of an old one, members of the congregations often replaced old furnishings with new ones and ignored the original dedications – even paintings located on old altars were replaced with Christological scenes (for instance in Cerovo, Dačov Lom a seven other buildings). Save for several exceptions, the patronages were not mentioned in the evangelical visitation protocols at all; only the catholic visitors informed about them. In the secular sources from Banská Štiavnica and Krupina, the original catholic dedications were ignored as well; “substitute” names were listed instead (such as *Kirche, templum*, the upper church, the lower church, the church at Frauenberg). Sometimes the original dedication is reduced to the first name of a given patron and the term “saint” is substituted by the noun “Lord” (*dominus*) – for instance *ecclesia domini Petri* (this is the case of the former Saint Peter’s Church in Krupina). As regards celebrations of religious holidays including the holidays of some utterly catholic saints, they were listed – besides the catholic protocols – only in the oldest evangelical sources. This holds true especially for the period until the end of the 17th century.

These sources evidence a nonuniform approach to the saints in the process of time, as well as the gradual departure from the original dedications. The reverence for saints was gradually developing in the case of the Lutherans and the final turn came only in the 18th and 19th centuries, when stronger attempts to ignore them could be observed, together with the above-mentioned replacement of the original altars with new ones with a Christological motive. This went hand in hand with various ways of commemorating the holidays of the saints. In most Lutheran congregations, the approved (and also the catholic) holidays were commemorated in certain ways; in some congregations, a patron of a given church was commemorated as well. As regards the Calvinist congregations (with the exception of Vámos-Mikola and Pastovce), these holidays were not celebrated, and the visitors did not inform even about celebrations of the patrons of the given churches.

Newer evangelical visitation protocols from the 18th century on or schematisms for the protestant churches list no titles or patronages. The catholic visitors of the Calvinist churches noted that members of the congregations or the actual administrators of the individual parishes (parish priests) ignored the original dedications of their churches, while nearly all reformed churches had the original catholic altars replaced with new ones with Christological motives, possibly already since the 16th or the 17th centuries. Some churches had no altars or there was only a space built for an altar, but the actual altar was missing.

If we were to consider a complete extinguishment of a patrocination as a sign of the influence of Protestantism, the visitation protocols list only one such case – the evangelical (originally catholic) church in the village of Peröcsény. It is symptomatic that except for ten newly built prayer rooms, for none a patrocination is listed, unlike in the case of older buildings constructed prior to the Reformation where the older tradition had been respected. This older tradition was originally commemorated and tolerated, later on reduced, sometimes changed and in the end ignored. Yet during the first decades of the Reformation, it can be supposed that members of the congregations (including the actual priests or preacher men) even had a positive relation to their saint, the patron of their church, whose holidays were commemorated for instance in the form of annual festivities (feasts). At least this much follows from the information contained in the oldest and most relevant sources such as the Articles of Muráň from the Malohont region, notes by the members of the ecclesiastical administrative district of Zvolen and partly also from the entries made during catholic visitations.

Translated by Daniela Reischlová

II

LITERATURA

Franziska HORMUTH, Strategien dynastischen Handelns in der Vormoderne. Die Herzöge von Sachsen-Lauenburg (1296–1689), Kiel – Hamburg, Wachholtz Verlag 2020, 442 s.

Na příkladu sasko-lauenburských vévodů – jedné z větví rodu Askánců – se Franziska Hormuth zabývala strategiemi dynastického jednání, tedy zejména otázkami nástupnictví, dědictví, kariér, uzavírání sňatků, reprezentace a otázkami souvisejícími se smrtí. Kniha, doplněná o řadu grafů, tabulek a obrazových příloh, shrnuje poznatky jejího výzkumu, provedeného v rámci dizertační práce vedené prof. Dr. Oliverem Augem na Christian-Albrechts-Universität v Kielu. Časové vymezení sleduje sasko-lauenburskou dynastii od vzniku sasko-lauenburského vévodství (smlouva o rozdělení Saska z roku 1296) až po její vymření v mužské linii (1689).

V úvodu knihy (s. 13–38) charakterizuje autorka svůj badatelský záměr, stav bádání a dostupnost pramenů. Vedle toho vymezuje pojmy jako „*Dynastie*“, „*Familie*“ a „*Strategie*“, které jsou pro její výklad klíčové. Jedná se pochopitelně o pojmy ahistorické, nicméně vhodně vystihující dobové smýšlení a jednání. Např. pojem „*dynastie*“ (v dobových termínech *Haus* či *Stamm*) v sobě podle autorčina chápání obsahuje také hierarchii, mocenské postavení (*Herrschaft*), konstrukci identity a pokrevní příbuznosti (stejně jako mocenské legitimacy) vyjadřované např. rodokmeny. Strategií pak vnímá jako koordinované jednání (koordinované hlavou rodu) s cílem dosáhnout biologické a sociální reprodukce. Zároveň autorka do svých úvah zahrнула faktor biologické náhody (počet dětí a jejich dožití). Druhá kapitola (s. 39–68) je věnována shrnujícímu pozitivistickému výkladu, kde autorka představila jednotlivé členy rodu, jejich politické aktivity, geografický akční rádius a hospodářské zázemí. Tím si připravila pole pro následující podrobnější a interpretativní části.

První z tematicky orientovaných kapitol (*Erben – vererben*; s. 69–115) se zabývá děděním titulů a mocenských nároků. Důležité bylo vyvažování mezi zajištěním pokračování rodu a oslabováním pozice dynastie spory a dělením majetku mezi početné potomstvo. Jedním z nástrojů umožňujícím předcházet sporu byl princip primogenitury, praktikovaný nakonec i sasko-lauenburskými vévody, přestože v pozdním středověku se objevoval také model spoluvlády. Stranou nebyly ponechány ani eventuality poručnictví a dědění vévodství v ženské linii, které sice neby-

lo nikdy umožněno, avšak několikrát se stalo předmětem diskuzí a sporů; zejména po vymření mužské linie (1689).

Členy dynastie – tedy osoby do dynastie narozené nebo přivdané – bylo nutné zajistit odpovídajícím způsobem (*standesgemäß*). Tomu je věnována třetí kapitola (*Sorgen - versorgen*; s. 116–187), v níž jsou pojednány jak kariéry mužských příslušníků dynastie, tak zajištění vévodkyň a princezen a jejich aktivita (péče o děti, vztahy s jinými dynastiemi, jejich dvory atd.). Jednou z forem zajištění byly i sňatky, kterým je vyčleněna pátá kapitola (*Heiraten - verheiraten*; s. 188–237) zabývající se sociálním a geografickým původem ženichů a nevěst jednotlivých příslušníků dynastie (a to včetně dětí nevládnoucích členů). Stranou nezůstaly ani politické, majetkové či konfesijní otázky spojené se sňatkem. Nutno také dodat, že svatba nebyla automatickým krokem, neboť i osoby mimo církevní dráhu mohly zůstat z různých důvodů svobodné.

Různým aspektům reprezentace se věnuje předposlední z tematických kapitol (*Präsentieren - repräsentieren*; s. 238–329), v níž je pojednáno o titulatuře, erb, mincích a pečetích, stejně jako o kronikách, portrétech, rezidencích či místech pohřbívání. Za větší pozornost stojí jistě část o rodovém erb, k němuž byly v 17. století připojeny kurfiřtské meče. Jednalo se o dílčí úspěch v dlouhodobé snaze získat kurfiřtský titul, jež si sasko-lauenburští vévodové po celou dobu existence dynastie nárokovali. Českého čtenáře mohou zaujmout také pasáže o českých rezidencích a reprezentaci v sakrálních prostorách, které prošly na rozdíl od protestantského Lauenburska v 17. století úspěšnou rekatolizací. Poslední z tematických kapitol pojednává o umírání a o vymření rodu (*Sterben - aussterben*; s. 330–374). Zde autorka sleduje testamentární praxi, reakci na vymření neblížších příbuzných z větve Sachsen-Wittenberg roku 1422 a situaci kolem roku 1689. Knihu uzavírají dvě kratší shrnující kapitoly, poznámkový aparát a tabelární přílohy.

Předkládaná monografie představuje nebývale detailní analýzu téměř čtyřsetletého vývoje jedné dynastie od jejího počátku až po její vymření. Zabývá se jak vládnoucími vévody (což je obvyklé), tak také nevládnoucími členy rodu včetně žen (což je spíše výjimečné). To je možné i díky relativně omezenému korpusu pramenů, kterých zejména pro 14. a zčásti také 15. století není mnoho, a přiměřeně velkému množství osob, kterých se takto definovaný výzkum týká. Těžiště zájmu je tak do jisté míry posunuto do období raného novověku, kam spadá několik dynasticky významných událostí – zejména spor bratrů Magnuse II. a Franze II. na konci 16. století, populační exploze v generaci dětí Franze II. (první polovina 17. století) a také konec dynastie. Poslední dvě generace rodu byly spjaté s Čechami, čemuž je věnována odpovídající pozornost. Autorce lze vytknout, že nepracovala s prameny uloženými v českých archivech (byť si je jejich existence vědoma), avšak zaměření knihy to nutně nevyžaduje, navíc stěžejní dokumenty existují ve více exemplářích (a jsou tedy uloženy také v Německu).

Závěrem si dovoluji upozornit na jednu nepřesnost (s. 53: „*Die Lauenburger waren in Böhmen Eigentümer von Silberminen in Joachimsthal...*“), kterou autorka přejímá ze starší literatury (Anna Maria Renner, 1941). Přestože se sasko-lauenburští vévodové podíleli na těžbě kovů v Krušných horách, nikdy nevladli Jáchymov a příčiny zbohatnutí „české“ větve je nutno hledat ve vojenském podnikání. To však nic nemění na kvalitě práce, kterou Hormuth odvedla. Strategie dynastického jednání v jejím textu není vyprázdněným pojmem a její práce je po několika dekádách dalším komplexním příspěvkem k historii sasko-lauenburských vévodů.

Michal Vokurka

Helena SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané v Čechách (1623) 1641–1849. Personální obsazení, Praha, Národní archiv 2021, 455 s.*

Recenzovaná publikace vznikla přepracováním autorčiny dizertační práce, obhájené na Katedře pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze. Na rozdíl od dizertace, která pojednává o dané problematice v časovém úseku od roku 1523 do roku 1849, pokrývá tištěná publikace kratší období. Autorka totiž přihlédla k obdobně zaměřeným studiím Petra Mareše, týkajícím se doby předbělohorské, a omezila text své práce na dobu po roce 1623. V podstatě však její souvislý výklad začíná rokem 1641, protože válečné období je pokryto pramennými svědectvími zcela nedostatečně. Primárním úkolem autorky bylo sestavit pokud možno úplný soupis představitelů historických krajů v posledních dvou stoletích historické správní organizace Čech. K naplnění tohoto cíle podnikla Helena Sedláčková rozsáhlou a pečlivou heuristiku, zaměřenou hlavně na fondy Národního archivu v Praze. Základním pramenem pro ni byly zde uložené soupisy krajských hejtmanů. Jejich data pak doplnila z fondů Stará a Nová manipulace, České gubernium a jeho Presidium, Komorní soud a Staré české místodržitelství, dále ze sbírek matrik Archivu hl. města Prahy a Státního oblastního archivu Třeboň, využila však i písemnosti vídeňského Státního archivu, dobové kalendáře, schematismy, genealogické a právní sbírky, stejně jako pramenné edice a odbornou literaturu, zvládnutou téměř v úplnosti. S pouhým sestavením kompletního seznamu všech hejtmanů se ale autorka nespokojila a pokusila se vysledovat, jaké bylo sociální složení příslušníků této části stavovské společnosti a jak se průběhem doby aktivity krajských hejtmanů a jejich sociální status měnily. Její práce se tak stala nejen důležitým příspěvkem k správním, ale i k politickým a sociálním dějinám.

Svůj výklad autorka rozdělila do pěti kapitol. V prvních dvou, založených na starší literatuře (zejména na pracích Bohuše Riegra a dvojice Jaroslav Macek –

Václav Žáček), podává přehledný výklad o teritoriálním vývoji jednotlivých krajů a o měnicích se kompetencích krajských hejtmanů. Jádrem práce jsou tři následující kapitoly, založené téměř výlučně na autorčině pramenném výzkumu. Helena Sedláčková v nich postupně probírá tři skupiny krajských hejtmanů: hejtmány panského stavu do reformy v roce 1751, hejtmány rytířského stavu působící v téže období a krajské hejtmány ze závěrečné etapy vývoje krajské správy. Postupuje přitom důsledně po jednotlivých krajích, takže výsledný obraz je poněkud roztržitéjší, nicméně v mnoha směrech objevný. Dochází přitom k následujícím závěrům:

Na rozdíl od doby před rokem 1620, kdy úřad krajského hejtmana běžně zastávali příslušníci nejvýznamnějších panských rodů, v době pobělohorské takových jedinců postupně ubývalo. Ještě do konce 17. století byla účast předních aristokratů na práci krajských hejtmanů běžná, poté až do reformy v roce 1751 se stávali krajskými hejtmány již jen výjimečně. Panský stav začali reprezentovat povýšenci z rytířského stavu, vlastníci jen menší statky. Autorka zmíněnou změnu vysvětluje přesunem zájmu aristokracie k dvorským úřadům ve Vídni, přibýváním jedinců s rozsáhlým majetkem a stálým sídlem mimo zemi, ale také růstem náročnosti funkce krajského hejtmana, jemuž byly státem svěřovány stále nové povinnosti, i tím, že krajský hejtman se z vůdčí osobnosti kraje stával stále zřetelněji pouhým prostředníkem mezi centrálními úřady a obyvatelstvem. O funkci hejtmana však nebyl, jak zjišťuje autorka, velký zájem ani mezi rytíři, takže místodržci v návrzích na nové hejtmány museli občas sáhnout pro kandidáta jak panského, tak rytířského stavu do jiného kraje. Další změnou bylo v pobělohorském období opuštění zásady každoroční obměny krajských hejtmanů, takže jedinci vykonávali běžně funkci déle, obvykle tři až pět let, nechyběli však ani jedinci sloužící celá desetiletí.

V období 1751–1848 měl úřad krajského hejtmana zcela jiný charakter. Byl opuštěn systém dvou hejtmanů a zásada vlastnictví deskového statku v příslušném kraji; do funkce krajského hejtmana byli dosazováni šlechtičtí jedinci s delší praxí v nižších funkcích krajské správy nebo v armádě, nezbytným požadavkem se stávalo odborné vzdělání a postupně byl rozšiřován aparát krajských úřadů. Ty přitom byly financovány výlučně státem a jakýkoliv vliv stavů na správu kraje byl zcela vyloučen. V době josefínské se pak tento trend ještě prohloubil. Krajskými úředníky začali být jmenováni i nešlechtici, odborné kompetence krajských úředníků včetně hejtmanů byly podrobně hodnoceny v konduitních listech. Krajští hejtmáni tak v půlstoletí před rokem 1848 tvořili pevnou součást státního byrokratického systému.

Z dalších zjištění, ke kterým autorka dospěla, zaujme respektování znalostí češtiny při obsazování úřadu krajského hejtmana ještě v 19. století (ač ji nepředepisovala žádná instrukce) stejně jako velká teritoriální mobilita hejtmanů, překračující

i hranice země. Autorka se přitom nespokojuje s pouhým sledováním obecných trendů, ale dokládá je na četných konkrétních příkladech, čímž její výklad nabývá na čtivosti a barvitosti. I tak je ale nutno dodat, že prokousat se desítkami konkrétních osudů jednotlivých hejtmanů, které dokumentují například jejich pozemkový majetek podle dobových katastrů, klade na pozornost čtenáře nemalé nároky, zejména uvážíme-li, že výklad je podáván paralelně pro pány a rytíře, a to po jednotlivých krajích.

Nedílnou součástí monografie Heleny Sedláčkové, významem rovnocennou s textem, jsou přílohy. Jejich jádro tvoří tři úplné seznamy krajských hejtmanů ve sledovaném období. Seznamy jsou vedeny do roku 1751 odděleně pro panský a rytířský stav, po roce 1751 jednotně bez ohledu na stavovskou příslušnost. V chronologickém pořadí se v nich uvádějí v každém kraji zvlášť jednotliví hejtmani, rok jejich nástupu a rok ukončení služby. Do roku 1751 je zaznamenán i domicil hejtmana, od konce 18. století pak přesné datum nástupu a ukončení služby, zatímco před touto dobou je nalezneme spolu s dalšími cennými údaji v poznámkách, samozřejmě s odkazem na příslušné prameny. Dobrou orientaci v poněkud nepřehledném souboru informací umožňuje jmenný rejstřík, zařazený jako čtvrtá příloha. Další přílohy mají opět soupisový charakter. Vznikly na základě výše uvedených tří základních seznamů výběrem, případně doplněním některých dat. Tvoří vlastní mezičlánek mezi nimi a textem. Evidují krajské hejtmany, kteří se stali pražskými královskými hejtmany, významné rody a jejich větve podle odsloužených let, významné šlechtické rody v úřadu krajského hejtmana po Bílé hoře, jednotlivé větve panských rodů v tomto úřadu a významné šlechtické rody, jejichž příslušníci funkci krajského hejtmana nikdy nezastávali (byla to především knížata). Soubor příloh uzavírá několik relevantních faksimile úředních dokumentů.

Přehled personálního obsazení úřadů krajského hejtmana není jen cennou pomůckou pro archiváře a historiky, kteří při svém studiu nebo při pořádacích pracích narážejí na jednotlivá jména a hledají bližší údaje o jejich nositelích. Otevírá i nové možnosti další analýzy systému krajské správy v podmínkách upevňujícího se absolutismu a centralismu. Některé z nich autorka sama naznačuje, po mém soudu by však bylo možno připojit i další. Například pro pochopení procesu byrokratizace správy by bylo jisté cenné zjištění, kolik hejtmanů rytířského stavu pocházelo ze starožitných rytířských rodů a kolik patřilo k nově povýšené úřednické šlechtě i jak se číselný poměr obou skupin časem měnil. Stejně tak by mohlo přinést cenné výsledky zjištění, jak se v praxi (a nejen ve světle právních norem a nařízení) proměňovala náplň činnosti krajských hejtmanů a jejich postojů při řešení konkrétních situací, například při řešení sporů mezi poddanými a jejich vrchnostmi. Pokud jde o vlastní soupisy, nějaké podstatné opravy nebo doplňky už sotva někdo může přinést, v detailech je ovšem zajisté možno je doplnit. Například dobu působení lze zpřesnit vytěžením hejtmanské korespondence uložené ve vrchnos-

tenských registraturách, stejně jako v dochovaných archívech samotných krajských úřadů.

Rád bych upozornil na jeden krátký časový úsek, kdy byla situace složitější, než ji zachytila autorka. Mám na mysli dvojvládní let 1741–1743, kdy v Čechách o moc bojovali Marie Terezie a „král Bavor“ Karel Albrecht. Autorka sice v této době eviduje potvrzení většiny starých hejtmanů Karlem Albrechtem a jmenování několika nových, ale uniká jí, že v červenci 1742, poté co rakouské vojsko obsadilo skoro celé Čechy s výjimkou Prahy a Chebu, Marie Terezie jmenovala prozatímně své vlastní hejtmany, většinou ovšem jen potvrdila ty „karlovské“. Výjimky se týkaly hlavně kouřimského a boleslavského kraje.

V Kouřimsku nejdříve oba tereziánští hejtmani Jan Karel z Valdštejna a Jan Václav Mladota ze Solopysk holdovali a složili služební přísahu novému králi a vykonávali příkazy jím jmenované zemské vlády, tzv. dvorské deputace. Mladota nicméně současně udržoval styky s rakouským vojskem, 19. ledna 1742 byl zatčen Francouzi a vsazen do vězení, kde záhy našel smrt. Na jeho místo jmenoval Karel Albrecht 2. března dosavadního boleslavského krajského hejtmana Františka Benedikta Zhorského ze Zhoře. Ten ale asi do nové funkce nejspíše vůbec nenastoupil, nebo jen na velmi krátkou dobu. Na uvolněné místo Francouzi přes protesty dvorské deputace jmenovali nejdříve jako krajského administrátora a posléze hejtmana svého exponenta Karla Davida, jenž vůbec nebyl členem české stavovské obce. Ten pak úřadoval (hlavně vymáhal daně) ze svého svobodnického statku ve Vysoké Lhotě u Pyšel až do léta 1742, kdy byl nucen stáhnout se spolu s ustupujícími Francouzi do Prahy. Marie Terezie pak jmenovala v Kouřimsku dva zcela nové hejtmany. Za panský stav to byl Jan Josef Vratislav z Mitrovic, dosud hejtman berounského kraje, kde ho vystřídal ve funkci Václav Štěpán Malovec z Malovic. Za rytířský stav se pak znovu ujal své funkce Mladotův předchůdce Václav Bzenský z Prorubě. Na rozdíl od něho Vratislav ovšem úřadoval v Kouřimsku jen do definitivního ustavení krajských hejtmanů roku 1743.

V boleslavském kraji převzal Karel Albrecht oba tereziánské hejtmany, Jana Věžníka z Věžník a Františka Benedikta Zhorského ze Zhoře, druhého z nich ale záhy přesadil do kouřimského kraje na místo sesazeného a uvězněného Mladoty. Na Zhorského místo pak jmenoval Josefa Ignáce Rašína z Rýzmburka. Kdy se Rašín přesně ujal funkce, nevíme, patenty zasílané z jeho zámku v Křinci dokládají úřední aktivitu od konce června do poloviny července a i odjinud víme, že spravoval kraj jen asi měsíc. Po odchodu Prusů se správy kraje opět ujal Zhorský, jmenovaný Marií Terezií, ale nikoliv nadlouho. Když koncem září Francouzi učinili z obležené Prahy velký výpad na sever, obsadili území kolem Labe od Českého Brodu po Děčín a vysílali menší oddíly až na horní Jizeru, jmenovali boleslavským krajským hejtmanem *ad interim* zmíněného již Karla Davida. Toho pak vyslali do Brandýsa nad Labem s úkolem vybírat pro ně kontribuci a vzbouřit poddané v týlu terezián-

ského vojska. Davidovi se podařilo prosadit svůj vliv podél celé Jizery, avšak jen do té chvíle, než se Francouzi opět stáhli do Prahy. Poté se ujal správy celého kraje definitivně Zhorstský.

Situace v letech 1741–1743 byla tedy, jak vidno, dosti nepřehledná, a tak v práci Heleny Sedláčkové nenajdeme zmínky o Mladotově tragickém konci, stejně jako o úřadování Josefa Ignáce Rašina a Karla Davida nebo jmenování Vratislava z Mítrovic a Bzenského z Prorubě kouřimskými hejtmany v létě 1742. Většina zmíněných faktů je přitom známa ze starší literatury,¹⁾ další lze vysledovat v pramenech, uložených zejména v několika fondech Národního archivu v Praze. Zmíněné mezery jsou však nepatrnou a pochopitelnou „vadou na kráse“ jinak spolehlivého soupisu, který spolu s připojeným textem představuje mimořádně zdařilý počín, dalekosáhle překračující charakter pouhé pomůcky k dějinám správy.

Eduard Maur

Jaroslav ČECHURA, Krizový management barokní ekonomiky? Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou za prvních Schwarzenberků (1660–1720), Praha, Karolinum 2019, 333 s.

Asi těžko bychom hledali mezi historiky raného novověku kontroverznější postavu než je Jaroslav Čechura, což je patrné mimo jiné i z počtu recenzí, jež se většinou objeví na jeho knihy, kterých není zrovna málo. Během svého působení na Ústavu českých dějin FF UK a nyní na Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK si vytvořil skupinu oddaných žáků, kterou můžeme s trochou nadsázky nazvat historickou školou. Jeho přednášky vždy přitahovaly studenty díky neotřelému pohledu na nejruznější historická témata počínaje středověkými kláštery přes krizi pozdního středověku až po sexuální skandály 17. a 18. století. Ať už bylo téma jakékoli, Jaroslav Čechura je dokázal uchopit originálním způsobem. V průběhu posledních třiceti let se stylizoval do role velkého bořítele mýtů a historických stereotypů; kontinuitní je jeho tažení proti velkým narativním koncepcím. Tento přístup je patrný

¹⁾ Zejména Marie LIŠKOVÁ, *Mimořádný trestní soud po bavorské okupaci Čech (Judicium delegatum 1743–1744)*, SAP 6, 1956, s. 39–98. Viz i Eduard MAUR, *Karel David (1700–1745) - historie a paměť*, in: Tomáš Jiránek – Karel Rýdl – Petr Vorel (edd.), *Gender History – to přece není nic pro feministky*. Kniha, kterou napsali přátelé a studenti Mileny Lenderové u příležitosti jejího těžko uvěřitelného životního jubilea, Pardubice 2017, s. 109–130. Zde i odkazy na starší studie a prameny, které zůstaly stranou autorčina zájmu. Z pramenů jsou to zvláště fondy Národního archivu Stará manipulace (sign. B/1, B/8, B/51, B/87, B/105, B/128, B/143), Militare a opisy z mnichovského Státního archivu.

i v recenzované knize, která se zabývá dějinami dvou jihočeských panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou poté, co se dostaly do rukou hraběcího a později knížecího rodu pánů ze Schwarzenberka. Konkrétně hodlá vyvrátit koncepci druhého nevolnictví, jednu z vlajkových lodí české marxistické historiografie, a také představu o sociální disciplinaci venkovského obyvatelstva ze strany vrchnosti a jejího správního aparátu. Je samozřejmě otázkou, do jaké míry se jedná o boj aktuální a potřebný: oba koncepty byly podrobeny v posledních desetiletích poměrně značné kritice, přesto se s nimi lze dosud setkat (s druhým nevolnictvím spíše v žurnalistice než v odborné literatuře).

Sám Čechura se metodologicky hlásí ve svých posledních knihách k mikrohistorii a k dějinám zdola. Ponechám povolanějším, aby rozhodli, do jaké míry Čechurovo chápání těchto metodologických přístupů odpovídá jejich vymezení ve statických západoevropských historiků venkovské každodennosti; v recenzované knize, která se netýká osudů jednotlivců (např. kriminálních živlů) lze však uvedené metody použít jen v omezené míře, což si autor uvědomuje, i když explicitně čtenáři nepřiznává. Jeho úctyhodná pramenná základna se totiž skládá z velké části z vizitačních protokolů a z korespondence na půdorysu: majitel panství – správní aparát – poddaní. Pevnou oporu pak nalezl v prosopografickém, nevydaném díle Raimunda Paleczka, obsahujícím medailonky jednotlivých schwarzenberských úředníků.¹⁾

Číst Čechurovu knihu není zrovna snadné a nejobtížnější je její první polovina, kde autor zachovává striktní chronologické hledisko. Zde připomíná spíše sekvenci výpisků z pramenů a jejich regestů, než ucelené historické dílo. Jde přitom o zvláštní přerývanou stylistiku, v níž hlavní roli hraje historik-subjekt a nikoli historická materie, tedy objekt jeho zkoumání. Při četbě často neúplných vět, plných zvolání a občas až přílišné dramatizace vzpomínám na autorovy přednášky: jako bych slyšel Jaroslava Čechuru vyprávět. To, co při mluveném projevu působí přitažlivě a poutá posluchačovu pozornost, je v písemné podobě často obtížně srozumitelné. Striktní chronologická posloupnost přitom vede k řazení jednotlivých dokumentů za sebou: nejdříve Třeboň 1660–1680, pak Hluboká 1662–1680, intermezzo roku 1680, potom Třeboň 1681–1720 a konečně Hluboká 1681–1720. Součástí těchto kapitol jsou i dlouhé výčty témat, která obsahují jednotlivé vizitační zprávy. Ne vždy se však čtenář dozví, co jednotlivé články, nazvané například „krmní volí“ (s. 105) či „staré dluhy“ (s. 104), obsahují. Jakoby v těchto pasážích převážil nad Čechurou-historikem Čechura-archivář, který nabízí de facto inventář fondů Velkostatek Třeboň a Velkostatek Hluboká s krátkými regesty.

Uvedená výtku však neznamená, že by se nejednalo o vědecky hodnotný text. Jen klade na čtenáře značné nároky: ten totiž musí sám vyhledávat spojení mezi

¹⁾ Raimund PALECZEK, *Schematismus der Fürst zu Schwarzenbergischen Beamten der Primogenitur 1660-1945/49 mit Schwerpunkt auf Böhmen*, nepubl. práce.

jednotlivými kapitolami a články rozebíraných pramenů, což je značně náročné a bez absolutního soustředění nad textem téměř nemožné.²⁾ Orientace v textu je navíc ještě ztížena tím, že kniha nemá ani jmenný ani věcný rejstřík, což je u vědecké monografie přinejmenším podivné. Styl vyprávění se podstatně mění ve chvíli, kdy Čechura přejde od popisu jednotlivých pramenů v chronologickém sledu k problémovým okruhům (kap. 7 a 8). Ty jsou u obou panství stejné: poplužní dvory, roboty a množství tažného dobytka chovaného u jednotlivých dvorů. Při přečtení těchto kapitol musí čtenář litovat, že podobně autor nepojal i další závažné problémy pobělohorského velkostatku, kterých se dotkl v předchozích pasážích (např. zásahy majitele panství do jeho chodu, důvody pro výměny úředníků a konflikty mezi nimi, zachovávání či nezachovávání instrukcí apod.). Vizitační zprávy či korespondenci pak mohl začlenit do knihy například formou registrové edice umístěné po analytických kapitolách. Naopak vypořádání se s předchozí literaturou o pobělohorském velkostatku, které podle Čechury vévodí trio Kalousek, Krofta a Černý, by bylo užitečnější dát na samý začátek knihy, aby čtenář, jenž Čechurův dlouhodobý přístup zpracovávání historické látky nezná, nebyl jeho textem překvapen.³⁾

Ačkoli se Čechurova kniha nečte zrovna jedním dechem, přináší řadu velmi důležitých zjištění, která vycházejí z primárních pramenů a i díky tomu mají svou váhu. I když se týkají pouze dvou, byť velkých jihočeských panství, představují významný komparativní materiál pro každého, kdo bude studovat ekonomiku kterékoli jiného panství v Čechách či na Moravě na přelomu 17. a 18. století (bohužel Čechura sám se do podobných komparací nepouští, byť by to vzhledem ke stavu sekundární literatury bylo možné).⁴⁾ Hlavním cílem pobělohorského velkostatku ve sledovaném období nebylo podle Čechury dosažení maximálního výnosu, nýbrž stabilizace sociálních a ekonomických vazeb poničených třicetiletou válkou (proto „krizový management“ z názvu knihy). Významnou složkou této stabilizace pak byla vrchnostenská pomoc poddaným v nouzi (půjčky, pozdržení splátek apod.), podle Čechury neklamný důkaz knížecího paternalismu, tolik odlišného od marxistické představy o sdírání pobělohorských poddaných z kůže vlastními vrchnostmi. Při posuzování poddanských poměrů je třeba zohlednit vždy konkrétní čas a prostor; vrchnostenské instrukce sice mohly představovat určitý rámec, každodenní život však ve sledovaném období byl často

²⁾ Totéž Jaroslavu Čechurovi vytkl už Eduard Maur. Srov. Eduard MAUR, *rec. Jaroslav Čechura: Selské rebelie roku 1680*, ČČH 100, 2002, s. 639–648, zde s. 641.

³⁾ Stejně tak by bylo vhodné přesunout na začátek knihy zhodnocení použitých pramenů (a nikoli až v 10. kapitole).

⁴⁾ Zejména potom panství Český Krumlov. Srov. Pavel HIML, *Die „armen Leute“ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680–1781)*, Stuttgart 2003.

odlišný a to nejen v důsledku laxního přístupu úředníků při uplatňování zmíněných norem v praxi. Bohužel některé nastíněné otázky, například tu na kontribuční a rentovní nedoplatky, resp. na rozpor mezi proponovanými a skutečnými příjmy, ponechal autor bez odpovědi.⁵⁾ Stejně je tomu i s postavením samotných úředníků, kteří byli autory většiny Čechurových pramenů (v tomto případě jejich pouhá tabulka nestačí), nebo s fungováním trhu s obilím, resp. s pravidly a realitou jeho nákupu od poddaných. Jako příliš komplikované přechází autor vlastní finanční toky na panstvích, a vyhýbá se tak analýze jejich výnosu, která nutně vyžaduje hluboký vhled do raně novověkého účetnictví.⁶⁾ Je možné, že tak činí mimo jiné i kvůli vlastní, přiznané nechuti ke kvantitativní historii a upřednostňování kvalitativní analýzy.⁷⁾

Jaroslavu Čechurovi je často vytýkáno, že se zabývá maličkostmi nebo přímo kuriozitami. Myslím, že podobná výtka není zcela oprávněná, protože na řadě míst dokázal, že i zdánlivé maličkosti mohou skrývat dobře utajený potenciál. Za na první pohled bizarními úvahami úředníků o možnostech chování exotických zvířat (želvy) lze rozpoznat dlouhodobou a systematickou snahu po hledání nových zdrojů příjmů, z instalování knížecích znaků a renovace hraničních kamenů lze odvodit nové chápání prostoru, zvláště zajímavé je pro 17. století ignorování státních (panovníckých) patentů na úrovni vrchnostenské správy či otálení s vypracováním nového urbáře, značnou racionalitu při řízení systému poplužních dvorů lze doložit na snaze předcházet úrazům a onemocněním jak u dvorské čeledi, tak u chovaných zvířat. Nejen v těchto případech je čtenář odměněn za pozorné nastudování dlouhých výčtových pasáží zajímavými zjištěními.

Na mnoha místech poctivou vědeckou práci a neobyčejné úsilí skryté za mnoha kartóny dosud téměř nestudovaného materiálu však kazí ledabylá redakční práce, která padá na vrub prestižního nakladatelství Karolinum. Nevím, zda byla kniha dokončována ve spěchu, nebo uprostřed korektur došly peníze na jazykového redaktora, ale je třeba přiznat, že jsem se jen málokdy setkal s takovým množstvím překlepů (a bohužel i hrubých chyb) v čistopise jako v tomto případě.⁸⁾ Výše zmíněná absence rejstříků nestěžuje jen orientaci v komplikovaném textu, ale vede i k tomu, že autor nebyl upozorněn na fakt, že se jméno stejné postavy vyskytuje

⁵⁾ Zde je třeba poukázat na metodologicky významnou studii Aleše STEJSKALA, *Nedoplatek a zpětná dotace - socioekonomické kategorie rožmberských velkostatků (1550-1611)*, Časopis Národního muzea - řada historická 164, 1995 [1996], s. 6-39, jež jistě odpovědi podává.

⁶⁾ Čechura toto sám přiznává a podává pouze „hrst čísel“ na s. 235-239, která dané téma rozhodně nemohou suplovat.

⁷⁾ Např. v polemice s Josefem Grulichem. Srov. Jaroslav ČECHURA, *Je zbytečně psát o sexu doby temna?* (Na okraj recenze J. Grulicha), ČČH 114, 2016, s. 146-158, zde s. 151.

⁸⁾ Rušivá je také majuskulní a kurzivní spojka „ač“, takto zvýrazněná z neznámého důvodu.

v knize v několika variantách.⁹⁾ Jako doplnění textu by slušelo několik ilustrativních obrázků a také mapová příloha, kde budou obě panství zasazena do geografie jižních Čech, a čtenář nebude muset používat při sledování jednotlivých lokalit autoatlas.

I redakčně téměř neupravený, syrový text má svou cenu a to nejen kvůli výše uvedeným závěrům, které by měli další historici ověřit i na statcích jiných pobělohorských vrchností. Lze s ním pracovat do značné míry jako se souborem pramenů, který znovu potvrzuje neobyčejné bohatství a vysokou výpovědní hodnotu jihočeských archivů. S tímto vědomím by měl čtenář přistupovat k většině Čechurových knih, jež by pak v něm zbytečně nevzbuzovaly nepřiměřené reakce, ventilované v rámci polemických recenzí.

Jiří Hrbek

Stefanie FREYER – Siegrid WESTPHAL (edd.), Wissen und Strategien frühneuzeitlicher Diplomatie, Bibliothek Altes Reiches 27, Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2020, 262 s.

Dějiny raně novověké diplomacie jsou v posledních desetiletích tématem slušné řady publikací až do té míry, že se může jevit nesnadné vědeckou produkci sledovat. Velký vliv na to, že téma má evidentně stále co nabídnout, lze přisoudit zejména novým přístupům k jeho výzkumu, které cíleně opouštějí strohou sféru faktografických pojednání a soustřeďují se spíše na pohled kulturněhistorický se zaměřením na diplomaty jako individuální osobnosti. Jedním z posledních výstupů tohoto typu je sborník, který vzešel z okruhu „*Forschungszentrum Institut für Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit*“ při univerzitě v německém Osnabrücku. Autoři jednotlivých případových studií se v něm zabývali otázkou, jakou roli hrálo poznání či vědění nejen u diplomatů s oficiálním pověřením, ale i u různorodých diplomatických akterů ve vztahu k strategiím, které při své činnosti uplatňovali.

Sborník je proto s ohledem na sledované téma rozdělen do dvou částí. První z nich, zaměřená na postavení informací a znalostí při diplomatické praxi, je uvedena studií Anny Lingnau, která s využitím lingvistiky analyzovala postup brandenburského diplomata Friedricha Rudolfa von Canitz. Ten byl vyslán svým panovníkem v roce 1685 jako mediátor sporu mezi hamburským senátem a měšťany. Na základě jeho závěrečné zprávy autorka sledovala, jakým způsobem a jakými jazy-

⁹⁾ Např. vizitátor Pruškovský/Pruskovský, advokát dr. Kail/Keil, úředník Christof Siebert/Christoph Georg Siebert/Christoph Siebert, úředník Mayerhoffer i Mayerhöfer, vesnice Pelejice/Pelejovice atd.

kovými prostředky aplikoval Canitz své znalosti právního a historického kontextu sporu, aby co nejlépe prosadil vlastní strategii. Winfried Sieber se v následujícím příspěvku soustředil na příručku pro účastníky kavalírských cest, kterou sepsal Ehrenfried Walter von Tschirnhaus v roce 1727. Přestože toto dílo nebylo primárně určeno diplomatům, považoval jeho autor zkušenosti a znalosti získané na kavalírských cestách, které patřily v raném novověku k běžné součásti formace dospívajících aristokratů, za důležitý předpoklad pro případné pozdější uplatnění v diplomatické službě. Další z publikujících německých odborníků, Julian zur Lage, sledoval pozadí vzniku historiografické práce Williama Robertsona, která pod názvem *History of America* vyšla v roce 1777. Robertson sám přitom v Americe nikdy nebyl a neměl osobně ani žádnou možnost prozkoumat relevantní historické prameny klíčových archivů v Simancasu a ve Vídni. Aby tento nedostatek překonal, využíval aktivní pomoci britských vyslanců, kteří mu nejen získávali kopie dokumentů, ale současně plnili při zveřejnění knihy roli určitých garantů spolehlivosti údajů. Další dva autoři zaměřili svou pozornost na zajímavou osobnost Roberta Beala, anglického protestanta, činného v diplomatické službě královny Alžběty I. David Gehring sledoval, jak několikaletý studijní pobyt ve Štrasburku, Curychu a Heidelbergu umožnil Bealovi získat nejen důležité osobní kontakty na přední osobnosti německé a švýcarské reformace, ale též se seznámit důkladně s právním prostředím římskoněmecké říše. Tyto znalosti pak dokázal využít při svém vstupu do diplomacie. Katharina Möhle analyzovala, jaké narativní strategie uplatnil Beale při hodnocení vlastností a charakteru německých protestantských knížat, o nichž královna Alžběta I. uvažovala jako o svých potenciálních spojencích na evropském kontinentu.

Druhá část sborníku se tematicky soustředí na související otázku, totiž na strategii a způsoby, jak diplomaté získané informace uplatňovali při plnění svého poslání. Stefanie Freyer téma otevírá analýzou působení anglického diplomata Stephena Lesieura, vyslaného k císaři Matyášovi před zahájením říšského sněmu v roce 1613. Při své misi cíleně využil falešných informací o plánovaném vstupu Anglie a Francie do protestantské Unie, aby císaře znejistil. Astrid Ackermann se ve svém příspěvku zabývala zajímavou osobností vévody Bernarda Sasko-Výmarského, válečného podnikatele z doby třicetileté války. Kvůli prosazování svých zájmů u jednatelů mocností a získávání klíčových informací využíval pečlivě koordinovanou síť různorodých diplomatických aktérů. Nešlo o diplomaty ve vlastním slova smyslu, ale o různé agenty, obchodníky či důstojníky, kteří byli vůči vévodovi v patronátně-klientelním vztahu. Na diplomacii téhož období se zaměřil Volker Arnke, jehož studie je především obsahovou a metodickou koncepcí projektu analyzujícího fungování tzv. třetí strany, která se zformovala jako pomyslný jazýček na vahách během mírových jednání v Osnabrücku a v Münsteru. Claudia Kaufold představila zajímavou osobnost Agostina Steffaniho, italského skladatele a hudeb-

nika, který dokázal využít svých rozsáhlých sociálních kontaktů a zahájit zcela novou kariéru diplomata ve službách hannoverských vévodů na konci 17. století. Poslední text z pera Pauline Puppel připomíná mimořádnou roli, kterou koncem 18. století sehrála Vilemína Pruská, manželka nizozemského místodržícího Viléma V. Oranžského. Po vypuknutí revoluce v Nizozemí v roce 1787 podnikla provokativní cestu z Nijmegeny do Haagu, ovládaného hnutím „patriotů“, během níž byla krátce internována. Tato skutečnost se později stala příčinou vojenské intervence jejího bratra pruského krále Fridricha Viléma II. do Nizozemí, což vedlo k obnovení moci oranžské dynastie. Příspěvek na základě rozboru korespondence z bývalého pruského tajného státního archivu prezentoval osobu Vilemíny jako diplomatickou činitelku s vlastní politickou strategií.

Je trochu škoda, že jinak velmi dobře sestavený sborník příspěvků nedoplnil nějaký text, který by se týkal jiného kulturního prostoru než toho evropského. I přes tento drobný nedostatek představují prezentované studie kvalitní výstupy, vycházející z detailní analýzy pramenů a vhodně zvoleného metodického postupu. Nepochybně bude publikace představovat důležitý a užitečný příspěvek k diskusím na téma strategií v mezinárodních vztazích z pohledu jejich konkrétních aktérů.

Tomáš Černušák

Stanislav PIĚTAK - David PINDUR - Daniel SPRATEK, Dějiny evangeliků na Těšínsku od reformace do tolerance, Český Těšín, Slezská církev evangelická a. v. 2020, 402 s.

Kolektivní monografie věnovaná počátkům, rozvoji a potlačování evangelického vyznání na Těšínsku vznikla v rámci činnosti historické komise, kterou iniciovala Slezská církev evangelická augsburského vyznání. Z chronologického hlediska tato kniha předchází pojednání V. Tomášové, která v roce 2018 vydala své zpracování evangelické církve na Těšínsku letech 1781–1861.¹⁾ Recenzovaná kniha vyšla vstříc jednomu z desiderat našeho dějepisce, splácí jeho dluh vůči dějinám náboženství, církvi a konfesního života v části Slezska, která byla úzce spjatá s moravským územím. Jak autoři ukazují v úvodní pasáži, výzkum dané tematiky sice na jedné straně má tradici (nejen) regionální historiografii, na straně druhé však dosud chyběl český historický přehled, tedy moderní syntéza, jakou má tato kniha poskytnout.

---

¹⁾ Veronika TOMÁŠOVÁ, *Evangelici na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861)*, Český Těšín 2018; recenzi na tuto knihu publikoval Michal Severa v FHB 34, 2019, s. 178–180.

Úvodem je třeba konstatovat, že se autoři svého úkolu zhostili se ctí. Výsledkem jejich práce je odborné pojednání založené na širokém pramenném výzkumu, stejně jako na znalosti dosavadního zpracování tohoto tématu v historické literatuře. Stavba textu je chronologická, jeho periodické členění vychází z vnitřního vývoje náboženských poměrů na Těšínsku, takže není příliš závislé na tradiční periodizaci dějin českých zemí, v níž hraje zásadní roli porážka stavovského povstání na Bílé hoře.

Období reformace ve Slezsku do roku 1610 (se snad až příliš stručnou informací o Těšínsku v době přereformační) a následné dějiny počátků rekatolizačního tlaku do první poloviny 50. let 17. století sepsal ve dvou kapitolách Daniel Spratek. Ve svém líčení postupu reformace poskytl poměrně široký pohled na tento proces, kromě rozmachu luteránství v Těšínském knížectví, který vrcholil Rudolfovým Majestátem pro Slezsko, se například věnoval výrazným osobnostem, jež zde podporovaly šíření Lutherova učení, pojednal o místních církevních předpisech, jimiž se řídil bohoslužebný život, stejně jako o organizaci luterské církve a jejich významných osobnostech. Také se zabýval infrastrukturou nezbytnou pro rozvoj náboženského života, především kostely a školami. Samozřejmě autor klade velký důraz na úlohu místních zeměpánů – Piastovců – a jejich podporu evangelické církve a vyznání u obyvatelstva. Mezníkem této kapitoly je konverze knížete Adama Václava ke katolictví v roce 1609. V další kapitole věnované počátkům protireformace pak autor přehledně zpracoval náboženský vývoj v atmosféře utužování konfesních rozporů před stavovským povstáním a zabýval se problematiku situací sledovaného území za třicetileté války. Zde například poměrně podrobně vylíčil formy konfesního nátlaku ve válečných časech, tedy problematiku, kterou si čtenář může srovnat s obdobným nátlakem v jiných částech českých zemí. Součástí výkladu jsou i biografické podkapitoly k významným osobnostem nekatolického Těšínska, nejrozsáhlejší z těchto pojednání je věnováno těšínskému rodákovi Jiřímu Třanovskému, jenž představoval zdejší nejvýraznější náboženskou a kulturní osobnost z období třicetileté války (ostatně na obálce knihy je fotografie moderního pomníku Třanovského z Třanovic na Těšínsku, odkud pocházel jeho rod). Mezníkem této kapitoly je rok 1653, kdy po smrti těšínské kněžny Alžběty Lukrécie připadlo Těšínsko jako odumřelé léno panovnické dynastií Habsburků, což vedlo k dalšímu zosílení rekatolizačních tendencí na tomto území.

Další kapitolu knihy zpracoval David Pindur, jenž se zabývá náboženskými dějinami Těšínska od konce třicetileté války do vyhlášení altrandstädtské konvence a exekučního recesu v prvním decenniu 18. století. Tato část monografie obsahuje plastické líčení silné rekatolizace, která přes svou intenzitu probíhala ve sledovaném knížectví v důsledku odlišného historického vývoje a specifických místních podmínek poněkud jinak než v Čechách či na Moravě. Na Těšínsku šlo o dlouhodobější proces, který nebyl ukončen ani na počátku 18. století. I v této kapitole

hrají významnou roli biografické pasáže k předním osobnostem zpracovávaného období. Vyvrcholením autorova líčení je diplomatické jednání o náboženských otázkách mezi císařem Josefem I. a švédským králem Karlem XII. po jeho vpádu do střední Evropy v roce 1707 a založení Ježíšova „kostela milosti“ na předměstí Těšína.

K této tematice se na počátku další kapitoly sledující těšínské evangelické dějiny až do roku 1730 podrobněji vrací její autor Stanislav Piřtak. Věnuje se také rozvoji hallského pietismu a jeho pronikání na sledované území. Rovněž seznamuje čtenáře se životy a působením významných duchovních osobností i lidových písmáků a věnuje se rozmachu luterství, který nazývá „*duchovním probuzením na Těšínsku*“. Tato kapitola sleduje mimo jiné organizační peripetie při duchovní správě, nepouští ze zřetele ani konfesní konflikty s katolickou církví a obyvatelstvem. Autor se stručně zabývá i úlohou těšínského luteránského kostela pro život tajných nekatoликů na katolických územích a pojednává také o vzniku exilového útočiště v lužickém Herrnhutu. Historickým mezníkem, jenž toto líčení ukončuje, je vnitřní obrat v místní luterské církvi, který vedl k odstranění pietistických duchovních a učitelů ze sledované oblasti.

Poslední velká kapitola, jejímž autorem je opět Daniel Spratek, zahrnuje období do tolerančního patentu, který v roce 1781 definitivně ukončil v českých zemích i celé habsburské monarchii pobělohorskou rekatolizaci. Tato doba se vyznačovala z počátku dalším utužováním náboženských poměrů ze strany katolického státu, Těšínsko také bylo poznamenáno válečnými událostmi. Autor se zabýval i úsilím těšínských luteránů o náboženskou toleranci. Stejně jako v předchozích kapitolách jsou i zde zpracovány stručné medailónky významných osobností evangelického církevního života. Nevelký závěr knihy pak stručně nastiňuje kontury dalšího vývoje evangelické církve na studovaném území až do současnosti.

Knihy má reprezentativní obrazovou výbavu a do jejího textu jsou občas vloženy stránkové až dvoustránkové pasáže, které obsahují různé krátké exkurzy, doplňkové texty, ukázky z pramenů. Jsou tištěné na barevně odlišeném podkladu a zařazovány tak, že většinou nenarušují plynulost výkladu a knihu obohacují. Lze jen přivítat skutečnost, že poznámkový aparát čtenář nalezne pod čarou na jednotlivých stránkách knihy, a nikoli – jak se stalo v současnosti standardem u některých nakladatelství, ohánějících se údajným zájmem laických čtenářů – až vzadu za textem.

Stavba recenzované knihy, jak vyplývá ze stručného nastínění jejího obsahu, sleduje evangelické prostředí na Těšínsku především v interakci s institucemi, jimž muselo čelit, tedy se státem a katolickou církví. Současně kniha zahrnuje vlastní dějiny evangelické církevní správy na sledovaném území a propojuje je s osobnostmi, které se na ní významnou měrou podílely. Také je zde věnována pozornost dalším nezbytným součástem náboženského života – školství, církevním předpi-

sům, v menší míře i vlastnímu náboženskému životu obyvatelstva. V knize mi však poněkud chyběl systematictější pohled na motivace věřících (ať již luteránů či katolíků) k jejich náboženskému jednání, stejně jako hlubší pochopení jejich postojů. Například pojednání o zmíněné konverzi knížete Adama Václava ke katolictví se jeví jako značně závislé na dobových propagačních dehonestacích jeho osoby.

Od díla, jež vzniklo z iniciativy církevní instituce, jejíž historii zkoumá, by bylo naivní očekávat striktně nezaujatý přístup, pohled *sine ira et studio* na citlivé otázky náboženské svobody a nátlaku. Tendence posuzované knihy je v tomto ohledu jasná, poukazuje se zde na luterství jako na nespornou kvalitu, jež pozitivně ovlivnila nejen kulturní rozkvět sledovaného území, ale také jeho ekonomický rozvoj. A rekatolizační aktivity státu a katolické církve jsou samozřejmě vnímány jednoznačně negativně. Rozumím tomu, že u takto pojaté syntézy by bylo nadmíru obtížné zcela rezignovat na lákavý protiklad dobrý – špatný, a musím autory ocenit, že konfesní hlediska, i když jsou občas zřetelná, nepřebíjejí poctivost historického výkladu. Primárně se jedná o solidní historiografický text, který přináší syntetické zpracování složitého tématu formou přijatelnou jak pro odborníky, tak i pro laické zájemce o tuto problematiku. Tato monografie je jistě vítanou příručkou pro regionální dějiny, nicméně svou koncepcí těšínský region přesahuje. Jednak nepouští ze zřetele širší slezské (ale i moravské) kontexty, jednak jde o významný příspěvek k tematice reformace, protireformace a konfesního násilí v rané novověkých dějinách českého státu. Poznání náboženských dějin Těšínska v komplikované době lze chápat jako *pars pro toto*, jako mikrohistorickou sondu, která kromě specifických regionálních rysů dobře ukazuje také obecné vývojové trendy, které se týkají celého Slezska, popřípadě i všech zemí Koruny české.

Jiří Mikulec

OBSAH

I. STUDIE

Josef S v o b o d a

Mistrovská zkouška cechů krejčích v českých zemích
Master Craftsmen Exam of the Tailors' Guild in the Czech Lands 5-31

Josef H r d l i č k a

Evangelický církevní řád z Velkého Meziříčí jako podklad
 integračních snah moravských evangeliků z konce 16. století
*Evangelical Church Ordinance from Velké Meziříčí as a Basis
 for Integration Attempts of Moravian Evangelicals from the End
 of the 16th Century* 33-54

Josef V a c e k

Svobodníci a právo. Případ Pavla Sládka jinak Cíchy z roku
 1663 a krajští hejtmané jako soudní instance
*The Case of Pavel Sládek alias Cícha from 1663 and Land
 Captains as an Instance of the Court* 55-76

Filip V á v r a

Černínský služebník Johann Andreas Schneiderer. Správce
 a agent Františka Josefa Černína z Chudenic v první třetině
 18. století
*Servant of the Czernin Family Johann Andreas Schneiderer.
 An Administrator and Agent of Franz Joseph, Count Czernin
 of Chudenicz in the First Third of the 18th Century* 77-109

Miroslav L u k á č

K problematice patrocinií vybraných protestantských kostelů
 hontianskeho arcidiakonátu vo svetle vizitačných protokolov
 zo 17.-18. storočia
*On the Issue of Church Dedications of Chosen Protestant
 Churches in the Hontian Archdeaconry in the Light
 of 17th and 18th Century Visitation Protocols* 111-140

II. LITERATURA

- Franziska HORMUTH, Strategien dynastischen Handelns in der Vormoderne. Die Herzöge von Sachsen-Lauenburg (1296-1689), Kiel - Hamburg 2020
Michal Vokurka 143-145
- Helena SEDLÁČKOVÁ, Krajští hejtmané v Čechách (1623) 1641-1849. Personální obsazení, Praha 2021
Eduard Maur 145-149
- Jaroslav ČECHURA, Krizový management barokní ekonomiky? Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou za prvních Schwarzenberků (1660-1720), Praha 2019
Jiří Hrbek 149-153
- Stefanie FREYER - Siegrid WESTPHAL (edd.), Wissen und Strategien frühneuzeitlicher Diplomatie, Bibliothek Altes Reiches 27, Berlin - Boston 2020
Tomáš Černušák 153-155
- Stanislav PIĚTAK - David PINDUR - Daniel SPRATEK, Dějiny evangelíků na Těšínsku od reformace do tolerance, Český Těšín 2020
Jiří Mikulec 155-158

SEZNAM AUTORŮ:

Doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D., Historický ústav, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 37005 České Budějovice

PhDr. Miroslav Lukáč, Múzeum Andreja Sládkoviča v Krupine, Sládkovičova 20, 963 01 Krupina

Mgr. Josef Svoboda, Ph.D., Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 Strážnice

JUDr. Josef Vacek, Katedra právních dějin, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Nám. Curieových 901/7, 116 40 Praha 1

Mgr. Filip Vávra, Ústav historických věd, Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice

Kontakt na redakci:

Folia Historica Bohemica, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, e-mail: fhb@email.cz

Folia Historica Bohemica / Vedoucí redaktor Jiří Mikulec. Výkonný redaktor Jiří Hrbek. Technický redaktor Petr Čížek. Praha: Historický ústav, 2021 - 164 s. [1-164]. (Folia Historica Bohemica, ISSN 0231-7494; sv. 36/1)

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Central European Journal of Social Sciences and Humanities.

ISSN 0231-7494

9 770231 749009